

Ярослава Філь

Оглянувшись у минуле

Ярослава Філь

Оглянувшись у минуле

Оглянувшись у минуле - це чергова книжка в історико-документальній серії спогадів жінок „Віра - надія - любов”. Ярослава Філь повертається по роках у своє дитинство і шкільні роки в Любачеві, працю в українському піп'ялі на Любачівщині, Лемківщині й Україні, драматичний перехід через три кордони в дорозі на Захід. Зворушливо і з пошаною розповідає про лемків, які з великою посвятою помагали воюючим УНА. Книжка воскресить пам'ять про подорожних друзів і тих, хто й зараз чекає на правдиве слово, про боротьбу за рідну землю.

Оглянувшись у минуле

*Україно, Ти моя молитва
Ти моя розлука вікова
Гомонить над світом люта битва
За Твоє ім'я і Твої права...*

Василь Симоненко

Ярослава Філь

Оглянувшись
у минуле

Видавництво Український Архів
Варшава 2003

Редакція
Євген Місюло

Художнє оформлення обкладинки
Світлана Данилик

Коректа і показники
Галина Сварник

Графічне оформлення тексту
Pracownia Poligraficzna „EPIGRAF”

Фото на обкладинці: Авторка разом з вояками УПА
перед відходом з Лемківщини в Україну. 10 серпня 1947 р.

© Copyright by Jarosława Fil, Monachium 2003
© Copyright by Archiwum Ukraińskie, 2003

ISBN 83-86112-17-4

Oficyna Wydawnicza „UKAR”
02-588 Warszawa 48, skr. poczt. 156
tel. (48-22) 841-87-56

Łódzka Drukarnia Dzielowa S.A.
Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. 45

Від автора

Дорогий Читачу!

Усе життя, тут, на еміграції в Німеччині, не покидала мене думка, щоб написати спогади про своє життя, а особливо про часи в підпільній мережі ОУН, мою діяльність в УПА. Часто, у вільні хвилини, сідала й писала про пережите. Складала записані сторінки паперу до шухляди, але до їх видання не дійшло. Минали роки, я боялася, що не здійсно своїх мрій, було щораз менше насаги.

Дехто з друзів казав мені: „Навіщо будеш писати, це все вже описано, і підпілля, і нашу боротьбу, і виселення...”. Але мого життя і моїх переживань ще ніхто не описав. Однак, не так про себе я хотіла б писати. Перш за все почуваюсь до обов'язку розповісти про моїх друзів, які працювали зі мною у підпіллі, страждали, про тих, хто загинув у боротьбі за волю України, за кращу долю для майбутніх поколінь українського народу.

З великим зворушенням згадую про лемків, які з такою посвятою, любов'ю та відданістю приймали вояків УПА і працівників мережі ОУН, допомагали нам, оберігали від ворога, ризикуючи власним життям. Це ж бо вони створили легендарні лемківські сотні УПА, віддали життя за Україну. Дякую лемкам за це.

Дякую від серця також усім лемківським бабусям, жінкам і дівчатам. То вони вставали серед ночі, щоб варити нам їсти, сипали в наші промоклі чоботи овес, щоб до ранку хоч трішки просохли.

Ніколи не забуду родини Качуряків з Полян Суровичних, матері-страдниці, яка втратила в УПА сина Василя. Ніколи не забуду двох молодих лемків, що супроводжували нас до надраїонового проводу Лемківщини і загинули по дорозі від ворожої кулі. А було їм лише 19 і 20 років.

Пам'ятаю пані Олю Партикевич і її сестру, тету Талю, які опікувалися мною, як дочкою на Східних Прусах. Їх доброта допомогла мені пережити найважчі дні розлуки з мамою, сім'єю. Нехай простить мене пан Петро Партикевич, який після моєї втечі з Польщі був заарештований і сидів через мене у польській тюрмі. З Божим провидінням він прожив майже до 90 років і у своїх листах до мене ніколи не скаржився за свої терпіння.

Я схилию голову перед командирами, провідниками, стрільцями й жінками, які загинули в нерівній боротьбі, не дочекавшись воскресіння самостійної Української держави.

Приклоняю коліна і молосся Всевишньому, що дозволив мені дожити до цієї хвилини, щоб знову побувати на своїй Батьківщині, у Львові, Києві, де біля Володимирського собору я цілувала зі сльозами рідну землю. Прошу Бога, щоб допоміг мені побачити готову книжку моїх спогадів і тоді спокійно померти.

Ярослава Філь „Марта”

Розділ перший

Моє дитинство й шкільні роки в Любачеві

Я народилася 22 січня 1925 року в місті Любачеві, як друга дитина Адама й Катерини Мороз із дому Лятушинська. Мій батько, Адам Мороз, родом з села Пісочної біля Стрия. Там же ходив до початкової школи, згодом учився у Стрийській гімназії та Львівській політехніці. Після закінчення студій, вже як інженер-будівельник, приїхав до Любачева відбутти практику і тут зацікавив свою майбутню дружину, Катерину Лятушинську.

Багато про свого батька я не можу сказати. Він помер у 1928 році від запалення легенів, маючи всього 34 роки. Тоді мені було три роки і все, що знаю про батька, – це лише з розповідей матері. В цей час вона була вагітна четвертою дитиною, Марією-Ольгою, яка народилася вже після смерті батька. Мати стала вдовою на 28 році життя, із чотирма дітьми і вже більше не вийшла заміж. Коли траплялися женихи, все відповідала, що чоловіка другого можна знайти, але батька дітям – важко і при цьому переконанні залишилася вдовою аж до своєї смерті.

Набагато більше можу розказати про свою матір. Вона народилася 1900 року в Любачеві. По закінченні народної школи батьки вислали її вчитися до середньої школи у Львові. Там вона мешкала у тети Юлії Головинської з дому Шрам, матері Юліяна Головинського, відомого члена Організації Українських Націоналістів, який загинув біля Бібрки, підступно вбитий польською поліцією. В цей час Юліян Головинський мешкав

Моя мати Катерина Мороз
з Лятушинських. Любачів, 1928 р.

у Любачеві і працював кондуктором у жидівському автобусі, який їздив з Любачева до Чесанова. Його фотографія завжди висіла в нашій хаті над моїм ліжком, поруч із портретом тата. Коли ми, малі діти, питали маму, хто цей пан на знімці – вона відповідала, що це Юліян Головинський, який загинув за Україну. Його дружина була моєю хресною мамою. Про неї знаю небагато. Після смерті Юліяна виїхала з Любачева до Львова і наші зв'язки обірвалися. Моїм хресним батьком був суддя Гушовський з Любачева, знайомий тата. Він, однак, ніколи мною не цікавився.

Мати моя, маючи 18 років, була заарештована польською поліцією. Що стало приводом арешту, я довідалася щойно тепер, після смерті мами, під час відвідин моєї родини в Україні. У 1918 р. за дроти

польського табору в Ярославі запроторено вояків Української Галицької Армії. Позбавлені волі, харчів, утримувані в жахливих умовах, від хвороб і голоду українські вояки почали хворіти й умирати. Тоді, на заклик українських патріотів, мати разом зі своєю товаришкою, Катрусєю Гуль, почала організовувати серед українців Любачева збірку грошей на харчі й одяг для полонених. У цей час вони обидві працювали на пошті в Любачеві. Певно, з розпачу й безсилля, дивлячись на трагічну долю українських воїнів, вирішили пошкодити телефонні дроти на пошті. Це була їхня стихійна, особиста форма відплати польській державі за знуцання над українськими полоненими, позбавлення українців права на відродження

власної держави. За це їх обох поляки заарештували й посадили до тюрми, а згодом до табору в Ярославі. Польські стражники насміхалися з них, глузували, принижували: „Takaś patriotka! Chciałaś niepodległej Ukrainy, to teraz siedź!”¹

Адам Мороз, який ще раніше залюбився в Катрусю Лятушинську, почав робити заходи через адвоката, щоб її звільнили з тюрми. Так і сталося. Незабаром, по виході мами на волю, у 1920 році, вони побралися. Мамі було тоді 20 років, батько був на 7-8 років старшим.

Молоде подружжя вирішило жити в Любачеві. Однак польська влада не дозволяла батькові працювати тут за своєю професією. Відрядили його аж у далеке Рівне на Волинь. Такою була тоді політика супроти українців. Через це мій батько і втратив здоров'я. З важким серцем залишав молоду жінку і їхав заробляти на хліб. Працював дуже багато, жив ощадно. По кількох роках мої батьки вирішили побудувати в Рівному хату і перевезти туди сім'ю. В них було вже троє дітей, а четверте мало незабаром народитися. Купили площу, вже навіть звели цеглу й дерево. Несподівано, після чергової простуди, батько важко захворів на гнійне запалення легенів і скоро помер. Щоправда, в українській лікарні у Львові, давали йому якісь уколи, але, подібно, не витримало серце. Поховали його на Янівському цвинтарі у Львові. В мамі не було достатньо грошей, щоб перевезти тіло чоловіка до Любачева. Прожили разом усього 8 років. Мама залишилася самотна з четверкою маленьких дітей. Її батько помер, коли мала 12 років, а мама – зараз після того, як вона вийшла заміж.

Мій батько Адам Мороз
(1893-1928).

¹ Така патріотка! Хотіла незалежної України, то тепер сиди! (пол.)

Мої сестри і брат

Моя сестра
Меланія-Теодозія Мороз.
Фото зроблене вже
у Винниках під Львовом.

Було нас четверо дітей: найстарша Меланія-Теодозія, потім Ярослава-Ірина, тобто я, Богдан-Володимир і Марія-Ольга, яка народилася через три місяці після смерті батька. Усі ми мали подвійні імена. Така була традиція в нашій родині. Зберегла її також я і мої діти.

Меланія, роджена 1922 року, вже з дитинства мала покликання до чернечого життя. Війна перешкодила їй піти до монастиря служити Богові, і свої мрії сповнила щойно тоді, коли мала 50 років. За Польщі вона була ще замолода, та, крім того, мати не мала стільки грошей, щоб віддати її в монастир. За це треба було тоді багато платити. Та про всі подробиці я докладно не знаю. Пам'ятаю лише, коли я була ще мала і спала з Меланією в одному ліж-

ку, як вона завжди до пізньої ночі щиро молилася. Після виселення в Україну Меланія працювала на тютюновій фабриці у Винниках телефоністкою.

У Винниках, думаю, ще з міжвоєнного часу, жили сестри-монахині чину св. Йосифа. Мали якусь хатинку, невеликий город. Були вже старші віком, ніде не працювали. Жили з того, що виростало в городі і завдяки добрим людям, які знали, ким вони є, і помагали їм. По якомусь часі Меланія зв'язалася з ними. Почала до них приходити, на початку нібито

Мій брат
Богдан-Володимир Мороз.
Винники, 1960 р.

помагала в городі, а по суті, на спільні молитви, навчання монашого чину. Сестер час від часу навідував греко-католицький священник, правив у них богослужіння. Очевидно тоді, за комуні, все це відбувалося у великій конспірації, наша Церква в Україні була ще у т. зв. катакомбах. По якомусь часі Меланія прийняла монаші свячення і нове ім'я – Соломія. Після переходу на пенсію почала вже постійно жити разом із сестрами. Тепер перебуває в монашому старечому домі в Червонограді (Христинопіль). Ціле своє життя присвятила Церкві й Богові.

Богдан – мій брат, був з 1926 року. З молодих літ мав велике зацікавлення господаркою. Тому-то після закінчення початкової школи мама вирішила вислати сина до професійної рільничої школи. Було це вже за німецької окупації. Потім брат працював в українській кооперативі в Любачеві, мабуть, у „Маслосоюзі”, їздив по навколишніх селах, скуповував різні продукти.

Після війни працював бухгалтером на тютюновій фабриці у Винниках. Мандрував по всьому Радянському Союзу і збирав для своєї фірми замовлення на цигарки. Міг мати ще краще становище, був дуже здібний, коли б став членом комуністичної партії, на що він ніколи не погодився. У Винниках Богдан оженився. Його дружина, Катерина, є також родом із Любачівщини. Мають двоє дітей – сина Володимира і дочку Наталку. Мій брат Богдан помер кілька років тому.

Марія – наймолодша дочка, народилася 1928 року. Як це буває з наймолодшими дітьми в сім'ї, була дуже розпещеною. У Львові вчилася в Інституті літератури. Ще під час студій вийшла заміж за Володимира Назаревича родом з Олешич. Народила двох синів Андрія, Романа і доньку Ольгу. Усі діти живуть у Львові.

Моя сестра
Марія-Ольга Мороз.
Винники, 6 червня 1947 р.

Наша хата

В Любачеві, на вулиці Люблінської Унії під номером 38, яка давніше називалася Малий Завал, ми мали свою хату, яку побудував ще наш дідो Степан Лятушинський. Тут народилася також моя мама, а згодом, коли помер дідо, а потім бабуся, мама дістала хату у спадок. Дві кімнати, з окремим входом від вулиці, винаймали льокатори. З цього були гроші на виховання дітей. У двох інших мешкали ми, четверо дітей, мама й служниця. Та не можу сказати, що через це моє дитинство було сумним чи нещасливим.

Біля хати був великий сад, у якому ще дідо Степан насадив багато фруктових дерев. Були там яблуні, груші, величезний волоський горіх, який під час морозної зими 1928 року примерз, та потім знову відродився і розрісся у широке, густе, прекрасне дерево. У гущавині його гілчок і листя ми, діти, залюбки гралися літом в хованки. Я любила сидіти там і читати книжки. Це був мій „Таємничий сад“.

За садом простягалося поле, зване Загумінками. Росла там городина, бараболя, сусідське жито й пшениця. Стежкою, поміж збіжжям, можна було дійти до річки. Те, що ми, діти, називали „річкою“, було радше широким ровом – каналом, викопаним для того, щоб вода з річки Любачівки пливла до млина й обертала млинове колесо. Тому що до Любачівки було трохи задалеко і мати забороняла нам туди ходити, влітку ми купалися в „нашій річці“. В ній я навчилася плавати і не забула цього до сьогодні. Коли ми купалися всі разом, часто змагалися, хто швидше допливе до другого берега. Там простягалися луки, пасовища, на них ми забавлялися, збирали квіти, а дівчата плели з них віноч-

Моя рідна хата.
Любачів, 1935 р.

Моє перше Святе Причасття.
Була я в III класі початкової школи.
Я стою справа, зліва Розалія Садова.
Після Причасття в залі товариства
„Просвіта“ мали ми прийняття,
зорганізоване Союзом Українок.
Фото З. Вайнер. Любачів, 1935 р.

Біля нашої хати, зліва: я, мої сестри Марія, Меланія і мати. Фото зробив мій кузен Роман Семків, який жив в Скаржиську, де працював на фабриці амуніції. Приїхав до нас на мотоциклі, що було тоді в Любачеві великою сенсацією. Літо 1938 р.

ки і прикрашалися ними. Часто бавилися у весілля й ці віночки закладали „молодій” на голову, вельбон робили з фіранки – чого тільки не вигадувала дитяча фантазія.

Часами після дощів вода в річці підносилася, і не можна було перейти вброд на другий бік. Майже всі діти вміли плавати, за винятком мого брата Богдана. Одного разу Іван Карванський, син наших сусідів, намовив брата, що перенесе його на другий бік на плечах.

Однак рівень води був тоді дуже високим, й Іван, дійшовши до середини річки, втратив ґрунт під ногами, з переляку скинув Богдана з плечей, а сам доплив до берега. Мій брат почав потопати. Мене огорнув страх, але я кинулася йому на рятунок. Вхопила його в останню хвилину за руку і витягнула на берег. Він напився вже води, кашляв. Коли прийшов до тями, побіг щосили додому. Ми всі, очевидно, були перелякані цією подією. Зрозуміли, що він міг утопитися. В Любачеві вже були такі випадки. Від того часу мій брат ніколи більше не ходив з нами на річку купатися.

Наша вулиця

Малий Завал був короткою вулицею. На ній мешкало не більше шістдесят родин, майже виключно українці. З поляків були лише Скшипські, з їхніми дочками я ходила до школи, і Косьбори. Нашими безпосередніми сусідами зліва були

Дубики, багаті господарі, він українець, вона, щоправда, походила з польської родини, але дітей хрестили у церкві й виховали в українському дусі, а по правому боці – Шафранські. Він поляк, служив у поліції і не мав часу займатися господарством, вона була україркою.

Дальші наші сусіди це Карванські, про яких згадую окремо, і Козії. Двоє їх наймолодших дітей були в УПА – Дмитро служив у сотні „Залізняка”, натомисть Марійка була зі мною на вишколі радіооператорів, а потім ми разом діяли в жіночій мережі на Любачівщині й Равщині. Щойно по роках я довідалася, що Дмитро загинув у підпіллі, а Марійку заарештували поляки й передали москалям. На Сибірі сиділа до хрущовської відлиги, згодом жила десь біля Львова, куди переселено її родину з Любачева.

Льокатори в нашій хаті мінялися досить часто. Пам’ятаю, що мешкав у нас навіть польський поліцай. Під час советської окупації квартирував військовий, офіцер-українець, із жінкою

Біля вікна нашої хати ріс білий бузок, де стояли крісла і столик. Сидять зліва: я і моя сестра Марія. Позаду стоять: сестра Меланія і мати. Літо 1938 р.

Вулиця Люблінської Унії, наша хата посередині. 60-і рр.

Любачів, який я бачила з нашої хати. Видно школу (зліва), староство (посередині), купол костелу і церкви. При плоті нашої хати стоять сестри Марійка і Стефанія Кухарські, які з дитинства жили на нашій вулиці, а згодом виїхали до своєї сім'ї у Кракові. Фото М. і С. Кухарських, 1954 р. Внизу: фрагмент любачівського ринку. Поштова картка, автор З. Постемпські. Любачів, 1967 р.

жидівкою. З їх служницею, Леною, яка була зі Східної України, я навіть товаришувала. За німців поселилась у нас українська родина Володимира Кравса, родом з Любачева. Коли в 1944 році наближались більшовики, вони втекли на Захід. Потім я зустріла їх у Німеччині.

Школа

Я любила вчитися. Після закінчення 6-го класу народної школи в Любачеві, вчителі порадили мамі віддати мене на дальшу науку до любачівської гімназії. Це була польська приватна школа. За науку треба було, очевидно, платити, тому рішення в цій справі для самотньої вдови з чотирма дітьми не було таким простим. Нагородою для неї, напевно, були мої оцінки.

У польській гімназії ми, українські діти, не могли вчитися своєї рідної мови, не кажучи вже про літературу чи історію. Всі заняття велися польською мовою. Своїм знанням української мови ми завдячуємо виключно нашому чудовому й незабутньому отцю-катехиту Юліяну Горницькому. Він, окрім релігії, додатково навчав нас після обіду української мови й літератури. За це ми його дуже поважали й цінували.

Ще згадаю нашого вчителя хімії професора Ярослава Мончаловського. Він був родом з Любачева. Його мати рано овдовіла й жила разом із сином. Він, щоправда, одружився з німкою, вчителькою німецької мови у Любачівській приватній гімназії, Аліцією Каспрович, але був свідомим українцем. За Польщі він ходив до української церкви, у школі до учнів завжди говорив українською мовою. Особливо привітно ставився до мене, часто питав мене, що в нас нового, як іде мені наука. Нагадував, щоб я старалася добре вчитися, бо мати платить за мене великі гроші.

Професор Мончаловський був дуже пристійним і елегантним паном. Нам, українкам, ученицям гімназії це дуже імпонувало, ми були горді з того. Проте щодо навчання він був дуже

суворий і вимогливий. Всі ми пильно вивчали хемічні регули. Боялися, щоби він нас не зловив на тому, що чогось не знаємо. За німецької окупації проф. Мончаловський став шкільним інспектором на цілій Любачівщині. Заохотив нас іти працювати по селах, де не було українських учителів, посприяв у тому, що розподілено нас по не дуже віддалених місцевостях, щоби ми мали можливість відвідувати одне одного і співпрацювати.

Фестин на Пісках. Я сиджу друга зліва, тримаю на руках Гапо Бандиру, 5-й в цьому ряді Орест Горницький. Стоять, четверта зліва пані Симко, Катерина Мороз, Софія Бандица, директор початкової школи Катерина Трембіцька. Любачів, 1934 р.

Було у Любачівській гімназії ще кілька українських учителів, як наприклад, Петро Ждан, родом з Башні. Він викладав польську й світову історію. Був також професор Яримкевич, який приїхав зі Львова, учитель математики. Його дружина вчила музики, даючи приватно лекції гри на фортепіано. Ми

вже тоді знали від своїх батьків, що у польських державних гімназіях українцям не дають праці, і тому вони шукали посади в таких маленьких містечках, як Любачів. Була тоді відома на цілу Галичину

українська гімназія в Перемишлі, де викладали професори-українці. На жаль, там, окрім за науку, мені довелось би платити за проживання в бурсі, на що моєї мами вже не було стати.

Коли 1 вересня 1939 року спалахнула польсько-німецька війна, я мала якраз іти до 4 класу гімназії. Внаслідок укладен-

ня договору Ріббентропа-Молотова Любачів опинився в межах Радянського Союзу. Всі польські школи були ліквідовані, а я, гімназистка, стала ученицею 8-го класу советської десятилітки. Для мене це була деградація. Це так, якби мене знову повернули до 3-го класу гімназії. За два роки советської окупації я закінчила 8-й і 9-й класи, та дальшу науку в 1941 році знову перервав вибух війни поміж Німеччиною і Радянським Союзом.

Святкування у читальні „Просвіти”. Третій ряд з долини, третя зліва стою я, шоста – Люба Жуж, сьогодні відома піаністка, живе в Канаді. Любачів, 1934 р.

На фото вгорі перша зліва НН, я, Євгенія Вахнянин, Ольга Огризлю з Олешич, НН, Зонька Мелецка з Олешич, Іванка Дацшини, Іванка Гамівка з Олешич, остання НН. Внизу: частина мого гімназійного, правдоподібно, 3-го класу. Сидять зліва: НН, я (посередині), НН. Стоять зліва: Гелена Аргасінська (полька, найкраща учениця в класі), Фріда (Дзюня) Таубе (жидівка), Марія Полохайло, Стефанія (прізвища не пам'ятаю), Геля Сидор (полька), Ядвіга (полька, прізвища не пам'ятаю), Євгенія Вахнянин. Любачів, 1939 р.

Українська молодь Любачівської гімназії. У першому ряду зліва сидять: Дарка Мриглюд, була в УПА, заарештована, заслана до Сибіру, повернулася в Галичину, жила біля Львова; Іванка Сімків, заарештована, заслана до Казахстану, живе у Львові; Богдан Янківський – син учителя, пропав безвісти під час війни; Ірка Білятович, вийшла заміж за українського вчителя Крауса, під час війни вийшла на Холмичину, де польське підпілля вбило її чоловіка. Стоять зліва: Петро Огірко, під час війни здав матуру у Львові, був у дивізії "Галичина", інтернований в Ріміні, вийшов до США, закінчив теологію, став священником, жив біля Нью-Йорку; Євгенія Вахнянин (в білій блузці); Володимир, прізвища не пам'ятаю, походив з-під Любачева; Маруся Полохайло (в чорній блузці з білими гудзиками), заміжня Коритко; Стенан Ребець (стоїть вгорі у дверях), родом з-під Любачева, доля невідома; я (в білій блузці); НН; Ярослава Лятушинська, виселена на Україну, вивезена до Сибіру, повернулася до Бірки біля Львова, там живе донині; Михайло Приймак, блондин з-під Любачева, доля невідома; Ірка Садова, член юнацтва ОУН, була на курсах радіооператорів, виселена на Україну, заслана до Сибіру, подальша доля невідома. Любачів, 1938 р.

Війна і підпілля

Війну ми пережили досить бідно. Мама вже не отримувала пенсії, але мусила давати собі раду. За советів якийсь час працювала бухгалтеркою в т. зв. громадській бані, тобто публічній лазні, яку москалі влаштували в Любачеві. Ми, діти, щодня стояли в черзі за хлібом. Виділяли його по четвертині буханця на особу. В ці важкі часи нашою неоціненною годувальницею виявилась наша корова Муцька. Її молоко дуже часто рятувало нас від голоду.

Разом з приходом советів у Любачеві появилися „чорні ворони”. Люди почали ховатися перед арештами, вивозом у Сибір. Потерпіло тоді багато патріотичних українських родин, як, наприклад, сім'я відомого любачівського вчителя Лаврівського.

Пам'ятаю один інцидент ще з-перед війни, пов'язаний з їх наймолодшою донцею Олею. Батьки виховували своїх дітей в українському патріотичному дусі. Одного разу дирекція нашої народної школи організувала так званий „поранок”, тобто щось в роді врочистої академії на честь маршалка Пілсудського чи президента Мосціцького, вже не пригадую, під час якого діти декламували вірші, співали пісень. І на цей поранок Оля не прийшла. На другий день учителька, полька, запитала її, чому її не було в школі. А Оля встала, така горда, і сказала: „Bo moja cześć mi nie pozwalala!”². Потім з цього приводу батьки мали великі неприємності. Цілий Любачів гудів, що мала Оля така героїнка.

22 червня 1941 року, ранком, несподівано заатакували німці. Більшість сімей советських військових, які мешкали в Любачеві, були абсолютно заскочені. Любачів знаходився лише за 8 кілометрів від кордону і майже ніхто з них не встиг утекти перед німецькою навалою. Також у нашій хаті залишилась дружина советського офіцера зі служницею Леною. Він у цей день був якраз у казармах, побудованих у лісі неподалік Любачева і, мабуть, там загинув, або попав у полон. Згодом всі ці сім'ї советських військових виїхали кудись на Схід.

Настав інший час. Принаймні, так нам здавалося. Скінчилися арешти, депортації на Сибір. Нового окупанта люди приймали з надією, що буде їм легше, свобідніше жити. Думали й вірили, що Німеччина поставиться з розумінням до ідеї визволення України і дасть нам право на самостійність і незалежність. Зник німецько-советський кордон на Сянї й до Любачева повернулося багато молодих людей, які втекли на Захід із большевицького „раю“. Зустрічаю моїх гімназійних друзів, радіємо, що живі. Всі стихійно дискутуємо про розкол в ОУН, поділ на мельниківів і бандерівців. Багато моїх друзів, захоплених ідеєю самостійності, пішло з похідними групами ОУН на Східну Україну, серед них Славко Ждан з Чесанова.

У Боровій Горі

За пропозицією нашого гімназійного вчителя Ярослава Мончаловського, я, і багато моїх друзів, у вересні 1941 року, з початком шкільного року, пішли навчати українських дітей у довколишніх селах. Ще перед війною польський уряд свідомо скеровував до праці у місцевостях, де жили майже виключно самі українці, польських учителів. Українські вчителі, які прийшли туди за советів, в основному з Радянського Союзу, майже всі повтікали. Наша праця мала тривати лише до часу, поки німці не відкриють середніх шкіл. Ми ж не завершили іще своєї освіти. Перед нами був іспит зрілості – матура.

Я дістала відрадження до праці у віддаленому за 7 кілометрів від Любачева селі Борова Гора. Мирон Мончак і Іванка Гамівка, родом з Олешич, були призначені до Коровиці Вижньої. Ольга Огризлю опинилася десь біля Олешич. Частина моїх друзів учителювала у своїх рідних місцевостях, як, наприклад, Ілько Завада в Суховолі, чи Марійка Круцько в Дахнові. Маруся Полохайло не пішла вчити на село. Була єдиною дочкою у доктора Полохайла, і батько на це не дав дозволу. Куди потрапив Влодко Шумський, родом з-під Ярослава, Зонка Мельникович та інші мої друзі з 9-го класу, сьогодні вже не пам'ятаю. Перший рік праці у сільській школі став для мене незабутнім, хоча умови життя не були тоді легкими. Зі мною вчителювала моя товаришка, Євгенія Вахнянин. Дістали ми маленьку кімнатку, в якій містилося лише ліжко, стіл, два крісла і пічка до варення. Спали ми в одному ліжку, тому що на друге вже не було місця.

Директоркою школи була Марія Дика, родом із Борової Гори. Ще перед війною закінчила вчительську семінарію в Яворові, але працю у школі в рідному селі одержала лише за німецької окупації. Як швидко здогадалася, Марійка була членом ОУН і керувала організаційною мережею, яка охоплювала навколишні села. Дві її сестри, Стефанія й Ольга, провадили зв'язковий пункт, часто носили підпільну пошту до різних станиць. Працюючи з нею, я вперше багато довідалася про ОУН, мартирологію українського народу. Нашим завданням, окрім навчання рідної мови, була організація культурно-освітнього життя місцевого українського населення. В селі ми влаштовували фестини, відзначали національні свята, створили театральний гурток, який їздив по довколишніх селах зі своїми виставами. В читальні „Просвіти“ ми збирали сільську молодь, учили її співати, читали лекції з історії України, заборонені донедавна твори українських письменників. Давало це нам велику приємність і задоволення.

В Боровій Горі почалися мої перші зв'язки з Юнацтвом ОУН. Це було таке дошкілья у нашій майбутній конспіративній праці. Членами юнацтва ставала тоді вся свідомо українська молодь.

Я в народному строї, позиченому від хору в селі Шутків, яким опікувалася їмость, дружина о. Василя Даццишина. З їх найстаршою дочкою, Іванкою, я приїздила. Потім перенесли їх до Каміні Лісової Рава-Руського повіту. Всі члени хору мали гарно вишивані строї. Любачів, 1938 р.

Україні” – „Героям слава” (ми вже тоді були добре знайомі), а вона показує на годинник і каже: „Ви, друже «Наконецна», сьогодні запізнилися. Від нас, юначок ОУН, вимагається точності. На жаль, через ваше запізнення, ми не зможемо вже нічого полагодити. Тому прошу прийти завтра на це саме місце, але пунктуально”.

До організації прийняла мене моя директорка Марійка Дика. Однак провідницею була Маруся Вовк, випускниця української гімназії в Перемишлі, дочка директора школи в Башні Горішній. Ми звали її просто Муха, однак, це не був псевдонім.

З Марусею пов'язана одна подія, якої ніколи не забуду. Одного разу отримала я від неї звістку, щоб прийти до села Башня Горішня, де вона жила з батьками, по якісь матеріали. Місце зустрічі було призначене в тамтешній цегельні. З Борової Гори було десь близько трьох кілометрів пішки. Не пам'ятаю вже, з якої причини, але я спізнилася. Очевидно, я не мала тоді годинника і не дуже розуміла, що таке „точність”.

Прийшла я до цегельні, привіталася з Марусею нашим організаційним поздоровленням „Слава

Очевидно, я це все без спротиву виконала. Так я вчилася точності й дисципліни, що мені потім дуже придалось не лише у підпільї, але також у цілому моєму житті.

В Боровій Горі жив уже пенсіонований директор школи пан Лісковацький, грубенький сивий старший пан. Дружина його давно померла, а він, ще за Польщі, збудував собі хату навпроти школи і залобки вирощував троянди. Його самотній син-інженер, спеціаліст від вугільних копалень, жив у Німеччині. Одного разу я зустріла його у пана Лісковацького разом з хлопчиком, який ще не ходив до школи. Несподіванкою для мене стало те, що цей маленький хлопчик мав дитячу енциклопедію польською мовою і читав її із зацікавленням. Діти з маленьких містечок і сіл здебільшого виростали на вулиці, з сусідськими дітьми, і навіть не здогадувалися, що таке енциклопедія.

Львівська матура

В січні 1942 року я закінчила працю в школі в Боровій Горі й поїхала до Львова на матуральні курси для української молоді. Після шести місяців науки ми мали здавати іспит зрілості. Українська гімназія у Львові містилася на вулиці Лева Сапінги, але коли німці зайняли Львів, цей будинок забрали під військовий шпиталь, а гімназію перенесено до будинку при Стрілецькій площі. Друга філія гімназії була при вул. Яблоновських (тепер Руставелі). Я вчилася на Стрілецькій площі. Директором гімназії був проф. Володимир Радзикович – відомий педагог, літературознавець, після війни директор таборових гімназій у Німеччині. Навчання відбувалось у дуже важких умовах. Докучав холод, у будинку в цей час обігрівання переважно не діяло. Приміщення були малі, й усіх нас поділили на класи – 3а, 3б, 3в. У нашому класі було 32 дівчат і хлопців. Більшість мешкала в бурсі на вулиці Руській. Дехто з учнів винаймав приватні

Моє матуральне фото. Львів, 1942 р.

квартири, а ще інші, серед них і я, жили в сестер Василянук на вул. Длугоша. Проф. Радзикович викладав українську мову та літературу, проф. Кавуля – німецьку мову, проф. Зенон Зелений – математику, проф. Стецюк – латину. Фізику й хімію викладав проф. Монастирський, релігію вчив нас о. д-р Василь Лаба. Лекції

Педагогічний курс, організований УДК, який вели сестри Василянки. В першому ряду зліва, перша сиджу я, четверта Галина Козакевич, отісла на еміграції в Німеччині. В останньому ряду вгорі, друга зліва Ольга Огризлю, ув'язнена в Сибіру, живе у Львові. Яворів, літо 1942 р.

з історії читав проф. Варшавського університету Мирон Кордуба. На ці курси прибули учні з цілої Галичини. Ми не мали відповідних підручників,

але завдяки наполегливій праці наших професорів усе-таки здобули багато знань. Особливо скористалися ми з викладів проф. Радзиковича. Ті, хто вчився в польських гімназіях, такого предмету як українська література не мали. Він знайомив нас з новітньою літературою, зокрема, із творчістю Павла Тичини, Володимира Сосюри, Галини Журби. Кінцеві іспити ми склали з української, німецької та латинської мов і математики.

Після матури багато моїх товаришок записалося на різні студії. Хлопці переважно йшли на політехніку, дівчата – на

медицину та фармацевтику. Багато з них були членами Юнацтва ОУН, а згодом опинилися в підпіллі. Згадаю імена тих, кого тоді знала, а тепер довідалася про їх долю: Ярослава Кінаш, загинула в підпіллі 1950 року біля Львова. Марійка Столяр, виїхала на еміграцію, живе в Парижі. Люба Гайовська „Рута“, загинула 1952 року в селі Березівка біля Львова. Оріся Лебкалюк, загинула 1947 року на Коломиїщині. Галя Заячківська „Уляна“, загинула 1943 року в Бережанах. Люба Верес, загинула біля Рогатина 1948 року.

З хлопців з моїх матуральних курсів знаю про долю Юрка Лашина з Нового Села, який загинув на Любачівщині в 1946 році, й Ілька Заваду із села Суховоля біля Любачева – загинув на Жовківщині 1945 року.

Ще хочу згадати Іванку й Романну Сімків, які вчилися зі мною в Любачеві. Їхні батьки були вчителями в селі Станьковій біля Калуша. Сестри приїхали до тітки Марії Симко до Любачева, де ми разом вчилися в гімназії. Після вибуху війни повернулася до батьків, належали

*Роман Сімків
Любачів, 1939 р.*

до Юнацтва ОУН і працювали в підпіллі. Іванка стала окружною провідницею УЧХ на Станіславівщині. Рома після закінчення медичного курсу працювала санітаркою у підпілльних шпиталях, згодом – районною провідницею УЧХ. Після арешту і жорстокого слідства Іванка була заслана до Казахстану, а Рома – до Сибіру. Зі своїм чоловіком, Олександром Зеленоком з Винниці, який був лікарем в УПА (псевдо „Пастир“), познайомилась на засланні. В Україну повернулися в часи хрущовської відлиги. Романна закінчила фармацію, а Іванка – медицину, обидві живуть у Львові. На кінці спогадів поміщую їх коротенькі автобіографії.

Після матури я вирішила поїхати на короткий час до мами, в Любачів, порадитися, що робити далі. По дорозі перестудилася й захворіла на запалення легенів. І хоча лікував мене

знаменитий любачівський лікар, др. Семен Жук, я почувалася зле майже півроку. До Львова, на студії, я вже не повернулася. Вирішила знову піти вчити дітей у Боровій Горі. У між часі, під час літніх ферій, поїхала я до Яворова на педагогічний курс, організований Українським Допомоговим Комітетом.

*Сиджу я, на пеньку,
зліва Ольга Огризко
й Іванка Дацишин.
Яворів, літо 1942 р.*

Санітарний курс

З ініціативи Марії Дикої у Боровій Горі для членів юнацтва ОУН було влаштовано санітарний курс. В ньому брали участь багато сільських дівчат. Спеціально зі Львова до нас приїхав „Нечай”, студент медицини. Молодий, пристійний блондин з кучерявим волоссям. Пам’ятаю, що всім нам, дівчатам, він дуже подобався. Що ж, ми були тоді молоді, а молодість має свої права. Курс проводився вечорами в шкільному будинку. „Нечай” говорив нам про гігієну,

вчив, як робити перев’язки, як надавати першу допомогу пораненим і хворим. Я не спроможна сьогодні сказати, наскільки це все було роблено фахово, але час минав дуже весело. Після обов’язкових занять

вечорами ми збиралися разом, співали пісень, жартували. Дошні в мене залишилися гарні спомини.

Одного вечора до кімнати, в якій я мешкала разом з Марійкою Козій „Ксеню” з Любачева, прийшов друг „Нечай”. Марійка, яка була трошки старша від мене і мала до хлопців більше відваги, зав’язала йому на голові хустину й попросила, аби вдавав дівчину. Ми його підмалювали, накиннули на плечі якусь сорочку – і „артистка” готова. Справді, виглядав дуже гарно – з-під хустини висувалися біляві кучері... Ми попросили, щоб він заспівав. Для нас уже не було таємницею, що „Нечай” співав у львівській

капелі бандуристів. Недовго думаючи, він заспівав нам пісню „Останній привіт тобі, мила, з-за ґрат, з-за решітки я шлю”. Пісня ця була тоді дуже популярною. Справді, „Нечай” мав чудовий голос. Співав тенором, настроєво, зворушливо. Не знаючи про це, у тій пісні він виспівав свою майбутню долю. Про це я довідалася щойно пізніше, перебуваючи вже на Лемківщині.

Наприкінці січня 1947 року „Нечай”, тоді відомий у підпіллі вже під псевдонімом „Володар”, загинув у кривці біля села Ђрайця. Крім нього, була там секретарка й друкарка „Тетяна”, підпільний карикатурист „Астра” і ще один стрілець. Опікувалася ними місцева станична Єва Філь „Лобода”. Цю трагічну подію вона описала у своїх спогадах³.

Місце їх перебування виявлено внаслідок зради. Друг „Нечай” почав палити документи, щоб нічого не потрапило до рук ворога. Кривку заповнившим, і він втратив притомність. „Тетяна” й „Астра” відстрілювалися, боронилися до кінця і в безвихідній ситуації останню кулю залишили собі. Військо витягнуло „Нечая” з кривки і забрало до Любачева до в’язниці. Однак не просто забрало. Коли він трохи очунився, прив’язали його за руки мотузком до саней і так волокли. Напівживого вкинули до пивниці, де він на другий день помер. Єву також арештували і після жорстокого слідства засудили на 5 років тюрми.

Пісня, яку співав „Нечай”, закінчувалася так:

*Я загину, а коли ти вернешся з тюрми,
то маю ще одне прохання до Тебе.
Скажи моїй мамі про це,
що я, мамо, під кнутом ката
своєї душі не зламав,
як стали судити прокляті
пощади життя не благав.*

³ Паньків М., *Віра – надія – любов*, т. 1, Варшава: Український архів, 2001, с. 198-200.

*Спокійно ждав тої хвилини,
коли на розстріл поведуть.
Ах, мамо, це все для України,
прости мені, біль свій забудь.*

З Боровою горою пов'язані початки моєї праці в цивільній мережі ОУН. Це був 1943 рік. На Любачівщині організувались перші озброєні самооборонні відділи. Польські банди щораз частіше нападали на наші села і грабували їх. Служили в них найсвідоміші сільські хлопці. Одна з перших бойових груп була створена в селі Коровиці Вижній. Днями провадили виховно-політичний вишкіл, ночами відбувалися вправи. Боївка складалася з 15 стрільців, командира та його заступника.

Директорка моєї школи Марія Дика дістала доручення заквартирувати цей відділ на кілька днів у нашому селі. Ми вирішили, що найкращим місцем для цього буде школа, яка стояла трохи збоку від сільських хат, у гаїку. В разі небезпеки можна було легко відступити звідси в поле, а далі в ліс. Не знаю, чому, але директорка розпорядилася, що кілька стрільців будуть у моїй кімнаті, яка знаходилася між двома навчальними класами. Решта примістилися в кімнаті, яка належала директорці, але вона стояла порожня, бо не було чим її опалювати. А ми, вчительки, ночували у спальні, з'єднаній з кухнею. Харчуванням стрільців займалася одна жінка з допомогою пані Марії, її сестри Ольги і моєю. Харчі привозили нам до школи вночі, коли селяни вже спали.

Хлопці з Борової Гори, члени місцевої сітки ОУН, стежили вдень і вночі, чи не видно десь німецької поліції. Одного вечора ми сиділи в кухні. Господиня готувала їжу, я в'язала на дротах светр, чим заробляла на прожиток, ми весело розмовляли, хтось навіть тихо співав партизанських пісень. Хлопці були у своїх кімнатах, читали, розмовляли, чистили зброю і чекали на вечерю. Школа була замкнена, вікна щільно заслонені. Час від часу котрась із нас, жінок, виходила надвір і обходила

довкола школи, щоб перевірити, чи немає якоїсь небезпеки. Коли випала черга Ольги Дикої, вона вишла, але миттю повернулася назад і півголосом крикнула: „Німці коло школи!“. В ту ж мить Марійка загасила лампу, командир побіг до стрільців, я, дві сестри директорки Ольга й Стефа, наша куховарка Рузя, кинулися втікати. Через шкільну площу, потім паркан (він був зроблений з поперечних дощок, такщоможна було легко перелізти), побігли ми в село. Я старалась триматися дівчат, та хоч яка намагалася не лишатися позаду, не встигла оглянутися, як опинилася сама серед села і не знала, куди мені далі втікати.

На диво, ніхто за нами не стріляв. Усюди панувала тиша. Я хвилинку постояла й подалася до найближчої хати. Постукала несміливо у віконце, господиня відчинила й, очевидно, впізнала вчительку. Правда, трохи була здивована, однак попросила зайти. Всі якось дивно дивились на мене і певно, бачили в моїх очах страх, бо почали питати, що сталося. Уже в ті часи польські банди нападали на українські села, вбивали вчителів, священників. Недавно хтось добивався до лісничівки інженера Стронського в Коровиці. Тож і мені спало на думку, що хтось напав на школу, отож ми й повтікали. Я говорила одне, а думала інше. Чому не чути пострілів? Наші стрільці не здалися б німцям без боротьби. Отже, що сталося, хто це був? Мене охопив страх, я не мала ще жодного досвіду. Я стояла в кімнаті у незнайомих людей і чекала, що буде далі. Попросила господиню позавішувати вікна. Минала хвилинка за хвилиною, та нічого не діялося. Моя голова переповнювалася страшними думками: що не зможу далі вчителювати, що до рідної хати також немає вже для мене повороту, і треба буде йти в підпілля. Тоді я ще не знала, що мене чекають чотири роки важкого партизанського життя, без документів, без родини, у мандрівці по всій Галичині. Дійсність не була така страшна, якою вона здавалася мені тоді в цій сільській хаті. Я ж мала 19 років, жила дотепер при родині й нічим спеціально не турбувалася.

Минуло півгодини, в селі стояла тиша. Набралася трохи певності і попросила господиню послати когось до лісника,

який жив недалеко від школи, дати йому знати, що я у них. Скоро прийшла по мене його дочка Маринця і сказала, що в школі нічого не сталося, хтось нас лише налякав. Жодних бандитів чи німців не було. Я подякувала господарям, перепросила, і пішла до хати лісника. По дорозі Маринця розповіла мені, що сталося. До одного зі стрільців прийшов брат. Він служив у якійсь військовій охоронній формації і тому був у німецькому мундирі. Страх має великі очі. Це саме його побачила біля школи Ольга, злякалася й наробила такої паніки.

Коли я зайшла до хати лісника, там уже були всі „втікачі” й розказували про свої пригоди. Одні перелізли через пліт справно, інші впали й потовклися, як наша куховарка Рузя, трохи грубенька й неповоротка. Вона побігла просто до лісника. Подібно, була така бліда і перестрашена, що не могла слова промовити. Скільки було в цих розповідях правди, а скільки фантазії, важко сказати, але всі сміялися з цього до пізньої ночі. Ми повернулися до школи, а лісник став на стійці між деревами. Стрільці по черзі, а коли в селі зовсім затихло, попрощалися й вирішили піти в дальшу дорогу. Разом із ними відійшов і страх, і сміх. Ми залишилися самі, мусили задуматися, що тепер розповісти „цікавим язикам”, особливо вїттові. Він відповідав за порядок у селі, але членом нашої організації не був.

Директорка послала свою сестру за Іваном Кордубою, який час від часу до нас приходив. Тому і мав, згідно з нашим планом, узяти на себе всю вину. Нібито хотів нас налякати, а особливо молоду вчительку, тобто мене, почав стукати до вікон школи і щось говорити по-польськи. Учителки налякалися, думаючи, що це якась банда, і повтікали зі школи в село. Побачивши кепські наслідки своїх жартів, він кинувся наздоганяти нас, але його вже ніхто не чув, і тому вийшла така халепа. Очевидно, „перепало” й мені, будімо вечорами до мене заходить Іван, і задля добра справи це треба було взяти на себе. Наступного дня Іван мусив свідчити перед вїттом і просити вибачення. І так поволі справа затихла. В Боровій

Горі поліції не було, і все обійшлося спокійно. Я далі залишилася учителювати в школі й життя пливло по-старому.

Санітарний курс провело ОУН також у Любачеві. Його вів директор тамтешнього шпиталю доктор Жиדיак. У курсі брали участь переважно дівчата з Любачева та з навколишніх сіл, які закінчили раніше підготовчий курс. Я не була на цьому курсі, але розповідали мені дівчата, мої товаришки про нього, а особливо про доктора Жиדיака, який хоч, може, і не був гарний на вроду, але дуже цікаво й зрозуміло говорив і пояснював, а коли сміявся, можна було в нього залюбитися. Часто брав до шпиталю наших поранених хлопців на лікування. Очевидно, що все було законспіровано. Наші любачівські жінки по черзі варили їм їсти, бо харчів у шпиталі було мало. Я також це робила. Коли припала черга на нашу хату, я запрягала до праці своїх сестер Мільо й Марусю. Вони не протестували і ні про що не допитувалися.

З оповідей знаю такий випадок. Доктор Жиדיак оперував одного пораненого в бою стрільця. Операція вдалася, але хворий не стерпів справги, напився води і помер. Як доктор Жиדיак вийшов із цієї ситуації, невідомо.

Вишкіл радіооператорів

З кінцем червня 1944 року починалися шкільні ферії. Від проводу ОУН прийшло повідомлення, що під час літніх канікул відбуватиметься курс радіооператорів і хто хоче, може зголоситися. З початком липня я перейшла по організаційному зв'язку на територію Рава-Руського повіту. Разом зі мною на курс зголосилося восьмеро людей, серед них моя товаришка Марійка Козій „Ксеня” з Любачева і Зонка Садова „Оля” з передмістя Любачева, яке називали „За перекопом”. Я користувалась тоді псевдом „Єва”.

Привітали нас провідник Равського району „Гай” і його заступник „Явір”. Їх прізвищ, на жаль, не знаю. Відомо мені лише, що обидва були вчителями. „Гай”, мабуть, походив з Рави-Руської,

там учителював і мав дівчину, Віру. Ми були з нею знайомі ще з школи, а пізніше навіть листувалися якийсь час. До підпілля вона не надавалася, була ніжної вдачі, мабуть, не звикла до тяжких умов життя. Вона пішла до організації тільки заради коханого. На курс прибув також один хлопець з Холмщини, псевдо „Білий”, „Данило”, син священика, дуже веселої вдачі. Командиром нашої групи був друг „Чорний”, або „Чорний”, родом з Угнєва, дуже суворий і поважний.

Курс наш був дуже інтенсивним. Нас розміщували найчастіше на плебаніях, які були трохи віддалені від села, але також по селянських хатах, з яких часто ми не могли виходити цілими днями, щоб нас не бачили сусіди. Але були дні й вечори, коли ми спокійно, у вільний від занять час, ходили по селу, співали пісень, жартували, розповідали свої переживання. Часто навідувалися до нас наші провідники „Гай” і „Явір”, приєднувалися до наших розмов, співу. Була дружня атмосфера, весело як завжди, коли сходиться молодь. Найбільше забавляв нас своїми розповідями друг „Данило”, якого ми називали Данильцьом.

Не забуду нашого побуту в старенького священика на Равціні, де плебанія стояла далеко від села, а довкола неї ріс великий, але занедбаний напівдикий сад, а у ньому кущі малини, агрусу й дерева. Стежки заросли травою і хабазьям, але вечорами сад був такий чарівний і таємничий, що до сьогодні не можу його забути. Було літо, в місячні ясні ночі ми ходили по саду немов духи. Який гарний і мрійний був тоді цей сад при світлі місяця! Як тужилося тоді за ріднею, за хатою, мріялось, жилося фантазіями, вичитаними з книжок, це все ще й досі живе у моїй пам'яті.

На цій плебанії, ми самі варили собі їжу. Продукти постачав нам станичний харчовий. Найкращими куховарками були подруга Марійка Козій і я. Віра з Києва не мала жодного поняття про кулінарне мистецтво. „Оля”, найменша доня в родині Садових, також на варінні розумілася мало. Допомогала тільки чистити бараболю і мити посуд. Так одного разу зварили ми вареники і забули посолити воду. Дехто їв так, дехто досоловав собі сам.

Коли всі подякували, наш господар, старенький священик звернувся до нас: „Я дякую вам, господині, за смачні вареники, але мушу сказати, що ви забули посолити воду. Не гнівайтесь на мене, ви ще молоденькі. Тепер, коли я вам про це сказав, ви вже ніколи не забудете посолити воду”. І дійсно, я занамятала це на все життя. Завжди, коли варю вареники, згадую нашого старенького священика.

Щоб ми могли краще вивчити азбуку Морзе, до нас прислали Віру. Це була советська парашутистка, яку скинули на запілля фронту, разом з іншими мужчинами-радистами. Віра казала, що походить з Києва, сама була схожа на жидівку, чорнява, досить повна, проте говорила українською мовою. Вона з нами заприятелювала. Друг „Чорний” мав завдання стежити за нею, щоб ніколи не віддалялася від групи. Ми вправлялися з нею на апаратах, а у вільний від навчання час жартували, співали. Та таке безжурне життя тривало недовго. Советський фронт швидко наближався до Львова.

Лекції з радіозв'язку переважно проводила Віра, часом її заміняв друг „Чорний”. Усі сиділи зі слухавками й записували букви. Легше було тим, хто мав добрий музичний слух. Мені ці заняття давалися легко і при вправах я робила мало помилок.

Вечорами ми закінчували наші заняття по-військовому. Хто був на черзі проводити наряд, давав наказ стати в один ряд до молитви. Кожного дня після вечері ми робили руханку. Найвеселіше було, коли наряд проводив Данильцьо. Він стояв перед нами і командував „ходом руш!” то до плота, то туди, де страшенно гавкав лютий пес. Ми розбігалися, а наш Данильцьо кпив із нас, що ми боягузи і що ми будемо робити, якщо придуть справжні вороги.

Коли нами командував друг „Білий”, то ніколи, рівняючи нашу лаву, не забував пригадати: „Бараболярники поховати!”, тобто втягнути животи, – хоча які у нас були животи, всі ми молоді й худі. Очевидно, таких жартів ми собі не дозволяли, коли з нами були наші зверхники „Гай” та „Явір”.

Тим часом ситуація на Східному фронті мінялася. Німці відступали під натиском большевиків. Українське підпілля готувалося до переходу фронту і нової советської окупації. Наш провід щораз частіше провадив з нами гутірки на тему змін на фронті і як маємо поводитися в нових обставинах. Як воно мало виглядати, так насправді ніхто не знав. Перехід лінії фронту – це завжди велика загроза для підпілля і цивільного населення. Одержали ми наказ, що в разі наближення большевиків треба перервати вишкіл, закопати всю зброю. Тільки командир групи міг носити при собі пістоля. Ми, разом із стрільцями мали переховуватись серед місцевого населення. Наші селяни були дуже свідомі, ми їм вірили, що нас ніколи не зрадять.

Найбільша проблема була з нашою Вірою. Вона посумнішала, не знала, яка буде її дальша доля. Напевно, здавала собі справу, що ми їй не довіряємо, але і для своїх вона була зрадником. Вона ж советська парашутистка, здалася добровільно й пішла на співпрацю з УПА. Ніхто не міг передбачити, як вона поведеться, коли прийдуть москалі.

Усі відчували, що тепер стають справжніми підпільниками. Без зброї і без документів, в разі небезпеки мали ми діяти на свій розсуд, беретти життя. Ми спали по сільських стодолах. Харчувалися дуже скромно, бідно. Нераз господині не мали нічого, крім бараболі й молока. Але селяни ділилися з нами всім, що мали. Ніколи ми не чули від них нарікань. Щораз частіше ночами було чути гарматні постріли, це зближався фронт. Німецьких військ, які відступали на Захід, ми не зустрічали. Хата, в якій ми сиділи, стояла на горбку, віддаленому від сільського гостинця. Звідси ми мали добрий вид на ціле село. Апаратура була закопана в кривках. Усі чекали, що принесе нам доля.

Одного дня, несподівано для всіх, у село в'їхав танк, а за ним другий. Ми хильцем подалися до стодоли. Віра тим часом попросилася в туалет, який був на подвір'ї, недалеко від хати. Як сталося, що непомічена другом „Чорним”, втекла з цього туалету, я вже не знаю. Корчачи вона подалася просто в напрямку

села. Друг „Чорний” запримітив її щойно тоді, коли була вже на дорозі біля танків. Стріляти вже було пізно, це зрадило б нас усіх. Віра підійшла до танка, про щось поговорила з водієм, він відчинив люк і вона сіла в танк. Усі були стривожені тим, що сталося. За наказом „Чорного” ми подалися в малий лісок і там ждали на дальші події. Танки від'їхали і ніхто більше в селі не появився. Увечері ми відійшли в сусіднє село. Назв усіх цих сіл сьогодні вже не пам'ятаю. Знаю лише, серед них були Кам'янка Волоська, Нижня і Вижня. Вночі двоє стрільців із нашої групи пішли у село на розвідку, дізнатися, чи є військо. Зайшли до тої хати, де ми перебували раніше, звідки втекла Віра. Господарі розповіли, що перед вечором ще раз заїхали в село танки й танкісти зайшли до хати. Проводила їх Віра. Вона розповідала військовим старшинам, які приїхали з нею, що хоч у цій хаті були партизани, але люди в цьому не винні. Вони боялися й мусили робити все, що їм наказували. Про закопану за селом зброю вона не сказала, селяни ніхто не карав і не допитував. Танки від'їхали і до села більше не поверталися. Так розсталися ми з нашою учителькою Вірою, і донині нічого не знаємо про її дальшу долю. Може вона живе і прочитає ці спогади. Все у світі можливе. Цього навчило мене життя.

Тим часом щораз більше советського війська розташовувалося на наших теренах. Квартирували вже не лише по селах, але також по лісах. До села стрільці заходили тільки вночі, на короткий час, за харчами. Усі збройні відділи УПА були змушені поділитися на малі групи. Так легше було перетривати перехід фронту. Наприкінці серпня 1944 року ми отримали від провідника „Гая” наказ не брати участі в бойових діях. Навала советського війська була така могутня, що партизани мали тільки оборонятися у випадку необхідності, щоб оберетти своє життя.

У той час мене покликали на нараду проводу аж на Жовківщину, десь біля села Крехова. Пригадую, що вночі ми проходили біля тамтешнього славного монастиря, до якого наші любачівські люди часто ходили на прощу ще за польських часів.

Бачили хресну дорогу. Монастир був спорожнілий, пограбований, ченців у ньому вже не було. Провідник „Гай” повідомив нас, що створюється кордон між Радянським Союзом і Польщею, по самій лінії Керзона. В околицях Рави-Руської переходив він коло села Радружа, а звідти повертав у напрямі Любачева, Коровиці і Грушева. Мій Любачів залишався по польській стороні. Зрештою, цей кордон кілька разів ще пересували. Він не був тоді закріплений, його навіть не дуже пильнували. Війна ще не закінчилася, німці чинили опір, в Карпатах і на ріці Віслі тримався сильний фронт. За наказом проводу, ми, дівчата, мали тримати зв'язок поміж бойовими групами УПА і розносити пошту (штафети) підпільної мережі ОУН. Із приходом советів частина підпільних зв'язків була перервана. Багато відділів діяли на власну руку. З часом виявилось, що з огляду на нового ворога, нову, ще жорстокішу дійсність, усе українське підпілля мусило міняти свої структури й методи конспіративної праці.

Час, коли можна було переходити від села до села, квартируючи там по кілька днів, закінчився безповоротно. Надходила епоха криївок і бункерів. Незабаром мало виявитися, що українське підпілля у спорудженні підземних об'єктів не мало собі рівних у світі. Це було справжнє підпілля у підпіллі. Тут знаходили схованку сотні УПА, штаби, шпитали, друкарні, майстерні.

На Жовківщині я опинилася сама. Не знала, куди пішли „Ксеня” і „Оля”. Я заховала свій міський одяг, переодяглася в селянську спідницю, позаплітала коси і часто носила пошту зі снопом на плечах і серпом у руці. Коли почалися осінні сінокоси, то ходила з граблями. Пригадую не раз такі хвилини: заходжу до села, а там повно війська. Господині мене знали, зразу сердечно віталися, називали будь-яким іменем і розпитували про тата, маму, сестер і братів. Така розмова тривала, аж поки ми не могли перебраться надвір або в іншу кімнату, де я могла віддати пошту. Одного разу я пішла на зв'язок до сестри священика в село Дев'ятир. Добре це пам'ятаю, бо там народився й жив мій друг, а пізніше приятель, Арко Шупер. З плебанії до мене виїшов

хтось незнайомий. Я назвала гаслю, і з ким хочу говорити. Кажали чекати на ганку. По якомусь часі виїшла вчителька, перерчитала пошту і сказала: „Перекажіть цій пані, що вона може прийти на плебанію, тут нікого немає”. Я підступила до неї і сказала, що та пані, то я, і що про все інше розкажу в хаті. Наші листи-штафетки були писані на тонкому папері, скручені в маленькі трубочки. Ховали ми їх у волосся, в білизну, а у крайньому випадку, щоб не потрапили в руки ворога, їх треба було викинути або проковтнути. Коли пані Леся прийняла мене за звичайну сільську дівчину, я набрала певності, що по дорозі мене ніхто не впізнає.

Часи ставали щораз важчі для підпілля. Советські війська блокували села й ліси. Посилилася перевірка населення. Почалися арешти людей, запідозрених у зв'язках з партизанами, почастишали облави по селах. Ніхто не був певний за своє життя. Убиті лежали по кілька днів на полях, у ровах, під лісками. Хто їх хотів поховати, того звинувачували у співпраці з УПА. Здавалося, що теророві не буде кінця. Я сама, коли ходила від села до села, бачила таких убитих. Люди прикривали їх обличчя солом'ю, щоб на них не сідали мухи. Ніхто вже не боявся померлих, був лише страх перед живими, перед ворогами. І пригадувався мені колись прочитаний вірш „Чума з лопатою ходила і гробовища рила, рила...”.

Пригадую, як однієї ночі ми прийшли до якоїсь хати на зв'язок у село Дев'ятир біля Рави-Руської, саме після облави. Військо вже відійшло. Нас було дві жінки – я і Марійка Козій – та двоє стрільців; господиня знала одного з них. Долі на соломі лежав тяжко поранений господар, спливав кров'ю і тихо стогнав. Ми кинулися до нього, щоб допомогти, бо завжди мали із собою биндажі й трохи мазі від ран, розпустили у воді таблетку від болю. Однак він уже майже не реагував. Жінка розповіла, що вночі військо напало на село. Хто з мужчин був у селі, втікав у напрямку лісу, а там була ворожа засідка. Почали стріляти по втікачах з кулеметів, кого вбили, кого тяжко поранили. Добрі

люди принесли її пораненого чоловіка до хати. Вона доглядала його як могла, вже не плакала. Загибло тоді багато людей з Дев'ятира, серед них двоє молодих хлопців, синів учителя. Коли почало світати, люди пішли під ліс шукати побитих. Ми бачили через вікно, як учитель разом з іншими несе до школи своїх синів. Пізніше розказували, що його дочка не могла пережити смерті братів, і з цих переживань збожеволіла. Почала втікати з хати, блукала селами.

З часом люди почали ховатися по кривках, а не втікати до лісу. Але і на це ворог знайшов спосіб – почав палити села. Зі сну будило нас гавкання собак, ревіння худоби й крики людей: „Горить, горить!”. Нераз, коли доводилося вночі втікати з палаючого села, мене огортав жах, ставала напівпритомною, питала сама себе, чи я ще на цьому світі, чи в якомусь пеклі – недарма советські спецвідділи називали це тоді „червоною мітлою”.

Такі страхіття на польсько-советському пограниччі тривали до вересня-жовтня 1944 року. Не знаю, чи були якісь протести польської влади проти цих нелюдських звірств відділів НКВД супроти українського населення. Щойно восени частини советської армії почали відходити з наших сіл і лісів, хоч погоні й пошуки за українськими повстанцями тривали далі.

Повернення на Любачівщину

Десь у місяці вересні я зустрілася з провідником „Ліам”, який сказав, що двоє стрільців ідуть з поштою на Любачівщину, і якщо хочу, то можу йти з ними. Часи непевні, краще переховуватися десь із родиною. Я дуже стужилася за мамою, була зморена переживаннями останніх місяців і з радістю прийняла цю пропозицію.

Щоправда, я дістала дозвіл відійти у свої родинні сторони, але потім мала повернутися зі стрільцями до Равщини. На моє велике здивування, одним зі стрільців, з якими мала відбутися мандрівку на Закарзоння, був Олекса Пука (псевда не пам'ятаю,

кликала його завжди Олесем), мій дальший родич із Любачева. Другий – Юліян (правдиве ім'я), колишній українській поліцай з Олешнич. Ми кликали їх між собою Юльцьо і Лесь. Так утрюх ми вирушили в далеку дорогу з надією побачити своїх рідних. На прощання провідник ще раз пригадав нам, що через два тижні маємо повернутися до Равщини і по зв'язку добиватися до нього. Дав нам також кілька порад на дорогу і відійшов із своєю охороною. Ми залишилися чекати вечора.

В селі війська не було, але ми сиділи в хаті, надвір не показувалися. Всі думали про дорогу, про зустріч із родиною. Юліян, мабуть, уже мав в Олешичах жінку й дитину, але про це в підпіллі не говорилося з огляду на конспірацію. Хлопці хотіли вирушати в дорогу негайно. Усюди було спокійно, але я їх не пускала, нагадувала наказ провідника: не йти вдень і не ризикувати марно. Біля 5-ї години пополудні хлопців уже неможливо було затримати. Вони вирішили таки збиратися в дорогу, бо вдень йти легше. Хлопці поховали свої кріси під плаці, я була в селянському одязі й боса, мої єдині чоботи залишила в господарні в іншому селі, далеко звіден.

Був вересень, люди вже зібрали збіжжя, поля були вкриті стернею, ще не переорані. Ми оминали села та біті дороги, йшли полями, лісками, поміж кущами. Зустрічних пастухів питалися, чи десь тут є військо, але всюди було спокійно. Довелось нам у лісі переходити ширшу дорогу. Юльцьо наказав лягти в корчах і деякий час спостерігати, чи немає якоїсь засідки. Було тихо, нічого не чути, нікого не видно. Юльцьо дав знак, і ми швидко побігли через дорогу. В цей момент полетіли в нашому напрямі черги з автомата. Юльцьо крикнув: „Втікати в ліс і триматися разом, не розбігатися”. Хлопці кинулися через вузьку кюадку і почали бігти корчами, щоб добратися до гущавини. Я за ними. Більше пострілів не було чути, ніхто за нами не гнався, але ми все бігли вперед. Досі не знаю, чи нас хтось помітив, чи це сталося зовсім випадково. Я все намагалася не втратити хлопців з очей, не залишитись у лісі самою.

Виявилось, що ліс був невеликим, ми оббігли його довкола, та на поле виходити не відважилися. Присіли в кущах, прислухалися, чи за нами немає погоні. Стало смеркати, в лісі було щораз темніше. Кожен із нас згадував наказ провідника, але вголос про це не говорили. Щастя, що все так закінчилося.

Я аж тепер відчула свої ноги. Босі, закривавлені, подряпані, повно колочок з ожини. Хлопці дивилися на мене з великим співчуттям. Лесь навіть хотів голкою повиягати з моїх стіп колочки, та допомогти мені не міг, вже стемніло, і він не дуже бачив. Ми мусили йти далі, аби під ранок бути в селі, де я залишила своє взуття й тепліший плащ. Ішли полями, лугами, оминаючи навіть місця, освітлені місяцем, що з'явився на небі. Поля були вкриті стернею, яка ранила мої ноги, а при тому я ще відчувала ожинкові колючки. Боже, як мені тоді було тяжко! Ніколи не забуду тієї дороги. Лише коли ми йшли лугом, роса була холодним окладом на мої рани. Про що я думала тоді? Мабуть, про Ісуса Христа, який терпів за нас на хресті, про Україну. Біль був несамопитий, але треба було йти далі.

Десь над ранок ми прийшли на зв'язковий пункт, до хати, де я мала захований свій одяг. Господиня дала мені теплої води, щоб помити й вимочити ноги, а коли стало світло, взялася виймати голкою колючки ожини. Боліло, але давало надію, що буде краще. Ми поїли й пішли на стрих. Хлопці спали, як убиті, а я тільки трохи задрімала, та біль не давав мені спати. Прийшов вечір, я ще трохи помочила свої опухлі ноги, і, завинувши їх онучами, які дістала від господині, взялася взувати чоботи. Тяжко, тяжко, але вкінці їх взула й була від того щаслива. Господиня жаліла мене і пропонувала кілька ночей почекати, щоб рани трохи загоїлися. Хлопці не хотіли ждати. З ким я піду пізніше? Мені треба було йти з ними, іншого виходу не було.

Ми набрали в наплечники харчів на дорогу: хліба, сала й цибулі. Ішли вночі, а при повному місяці ночі в Україні такі світлі, такі таємничі, що можна співати пісню „...видно, хоч голки збирай”. Але нам було не до пісень і не до романтики. Вирішили

переходити кордон біля села Радружа. Місцеві господарі, яких ми розпитали про ситуацію на кордоні, розповіли, що вдень ходять час від часу советські стежі, але по польському боці нікого не видно. Поляки ще не встигли поставити пограничних застав. Наша господиня, яка мала всю родину за лінією Керзона, розповіла, що вони приходять до неї в гості через кордон, і ніхто їх не затримує. Наступної ночі ми щасливо перейшли на польській бік. Усе було б добре, якби не мої ноги. Під час дороги я чобіт не скидала, знала, що вдруте їх уже не взую. Чула, що маю натерті ноги, які несамопито пекли. В Боровій Горі ми з хлопцями розійшлися. Я планувала тут залишитися і почекати на когось із моєї сім'ї. Вертатися до Любачева було небезпечно. Юлько пішов на Олешнічі, де була його родина, Лесь – до Любачева. Через свою маму мав сповістити моїх рідних, аби хтось прийшов до мене. Через два тижні я мала отримати від Лесья повідомлення про день і місце зустрічі, звідки мали б ми повертатися на Равщину.

У Боровій Горі я сподівалася зустріти директорку Марійку Діку, але застала тільки її матір та дві сестри. Марійка відійшла з сотнею „Яструба”, і родина нічого не знала про її подальшу долю. Очевидно, поляки вже довідалися про неї і, можливо, її заарештували. Пані Дика радо прийняла мене до своєї хати, і зразу взялася за лікування моїх ніг, мочила їх, мастила мазями, а Ольга, сестра Марійки, бандажувала. На їхньому стриху я відпочила і виспалася досхочу.

По кількох днях прийшла до мене моя молодша сестра Маруся. Принесла сумні вістки. В Любачеві повно польського війська, поліції, багато втікачів-поляків з усієї Галичини. Вони орендували квартири в місцевого населення, а по якомусь часі вирушали в дальшу дорогу. Також у моєї мами в Любачеві забрали дві кімнати і поселили там поляків. До чотирьох чоловік, які жили в маленьких кімнатках, додалася сім'я поляків-втікачів з-під Рясшева. Ніхто не смів відмовити. Зрозуміло було, що у цій ситуації до Любачева я йти не можу. В Боровій Горі відвідали мене сестри Міля й Маруся, прийшла також моя люба мама, але брат не міг

прийти, бо мусив пильнувати хати. Польська міліція нерідко разом з советськими солдатами робила несподівані облави й ревізії по околишніх селах та містах. Вони, нібито, шукали за бандерівцями, але при нагоді перш за все грабували людей.

Забирали постіль, начиння, навіть меблі, зривали по хатах долівку, погрожували, що коли знайдуть зброю, то всіх постріляють. Щастя, що село Борова Гора лежало серед лісів і туди рідко коли хтось заходив.

В нашій хаті обшуки робили кілька разів. Питали, де я поділася і чому мене немає вдома. Обшукували навіть сусідній дім Пачехів. Пан Пачеха був членом ОУН. Перед війною ніде не міг дістати праці і приїхав до Любачева. Тут працював у товаристві „Просвіта“, провадив хор. Під час німецької окупації був старшиною у „Веркшутці“¹ у Львові. Мешкання залишив під опікою моєї матері. З його помешкання забрали всі меблі, начиння і все інше, а з нашої хати не було чого забирати. Перед приходом фронту пан Пачеха втік на Захід. Згодом жив у Франції.

При зустрічі сестра розповідала мені, які страхотя діялися в Любачеві після приходу советської армії. Поляки провели арешти серед української інтелігенції, їх жертвою стали доктор ветеринарії Євген Бандира, учитель-пенсіонер Петро Симко, також Марія Полохаїло, пані Марія Бішко з дочкою за те, що один її син був в УПА, а інші виїхали з родинами на еміграцію. Заарештовані були переважно старшими людьми. Молодих у Любачеві вже не було, всі пішли в ліси.

Два рази в місцевій тюрмі опинялася моя подруга Євгенія Вахнянин, дочка Івана, але за неї просили навіть поляки, і її випустили. Після смерті батьків залишилася вона ще з трьома меншими дітьми, яких мусила годувати й опікуватися ними. Та не довго їм довелося жити у своїй хаті. Один сусід-поляк, який

Євгенія Вахнянин-Сухорончак „Верес“, моя подруга, районова провідниця УЧХ на Любачівщині. Живе у Варшаві.

Отець Мирослав Мицишин з учителями й українською молоддю Любачівської гімназії. Зліва сидять учителі: Іван Дуда, НН вчителька, о. Мицишин, Ярослав Мончаловський, Стефа Телявська-Назаревич, Євген Бішко. Стоять зліва учні: НН, Марія Кухарська (померла у Нью-Йорку), Марія Лятушинська (живе в Бібріці б. Львова), я (стою восьма). Клячуть спереду Богдана Вахнянин, сестра Євгеній (живе у Жовкві). Прізвища інших учнів не пам'ятаю.

служив із її батьком при війську, порадив Гені втікати. Польська міліція вже довідалася про її співпрацю з ОУН. Заарештованих українців страшно били в любачівській тюрмі. Потім частину вивезли до табору в Ярославі. Родичі ходили до міської влади, а коли це не допомогло, до советського коменданта, і просили, щоб їх звільнили, бо вони ні в чому не винні. Та советська влада мала на це лише одну відповідь: „Чого ви всі сидите тут і терпите цим полякам. Вони все над вами будуть знущатися. Ідьте в Україну, залишайте все, а ми ваших рідних випустимо“. Так люди й робили. Покидали рідну землю, залишали все своє

¹ Від німецького Werkschutz – охорона заводів.

майно і їхали до советського „раю”. Коли доктор Полохайло, пані Симко, пані Бандира записалися на „добровільне” виселення, їх чоловіків випустили з тюрми. Доктор Бандира в Ярославі тяжко захворів і не міг ходити.

Десь на початку травня 1945 року на тюрму в Любачеві напало, мабуть, польське підпілля, а провину скинули на УПА. При цій нагоді помордовано багато українців. Поляки здавали собі справу, що судити цих людей немає за що, тому підступно вбили їх. Загинув тоді учитель пан Гей зі своєю дружиною, також учителькою.

Ці страшні події описав наш любачівський катехит отець Мирослав Мицишин навесні 1947 року і надіслав листом до мого знайомого, родом також з Любачева, Мирона Мончака, який перебував у той час у таборі ДіПі в Німеччині. Він по гарячих слідах згадує:

Большевики зайняли місто Любачів дня 22 липня 1944 року о годині 1-й пополудні. Зайняття міста попередило німецьке бомбардування. В часі бомбардування згинуло декілька людей. Бомба упала теж на вікарівку, але, як говорять, я маю щастя, заломився тільки дах і нічого не сталося, ані мені, ані тим, які були у пивниці. На церкву впали аж 21 розривних бомби, які не спричинили більшої шкоди. Дах направили зараз восени (власними силами Дмитра Лашкевича з Пісків). Між раненими був також інспектор Ней (мав зломані обидві руки), його жінка і Марія Вус. Поранених вивезено до Львова. Правдива неволя, властиво Голгофа зачинається щойно з приходом польської влади, в жовтні 1944 року. Большевики доповняли ряди своєї армії тими, яких зловили (від 17 до 55 років). Ті люди мусіли добровільно йти у першій наступаючій ряді (це було придумане, щоб у цей спосіб винищити якнайбільше галичан). В цей спосіб згинув мій брат Євген біля Кельців. Тоді, коли українськими силами визволяли большевики Польщу, поляки присвятили всі свої сили, щоби вловити наших людей та доставити їх большевикам на гарматне м'ясо. Хто хотів скритись,

або втікав, але його зловили, такого на місці стріляли. Так застрілили Влодка Стадника з Дахнова (який працював у повітовому Союзі) та багато інших.

До Любачева прийшло польське військо у грудні 1944 року, зараз створено міліцію, „urząd bezpieczeństwa”⁵, „szturmówka”⁶ (щось на зразок комсомолу) і почали пошукування „banderowców”⁷ (радіше, почався законний бандитизм). В часі так званих ревізій по всіх українцях грабували що попало. Хто створював опір, стріляли. Руїнували все і вся.

„Waleczni”⁸ вибирались і на села на так звані акції, а властиво на грабіж. Грабували, а щоб затерти свої сліди, села палили. Так згоріли: Люблинець, Суха Воля, Гораєць, Синявка і пів Молодова, Гірча, Опаки і інші. Під час акцій людей мордовали, в Гораїці замордовано 185 осіб, в тому 25 дітей, в Люблинці біля 250 людей, одну дівчину знасилувано і кинено живу в огонь. Таке було і по інших селах. Ніколи ще українці не допустились таких варварств, як поляки. Це, що не раз зробила УПА, це була лише самооборона. Під час цього вся наша молодь втікала у ліси та розкинула летючки – уніщення до поляків. УПА почала відплатну акцію на польські села, головню в Ярославському, Синявському та Томашиївському повітах. В цей саме час один із наших священників із Люблинця Старого почав переговорювати із чоловіми поляками в справі замирення. Початки розмов застрягли на мертвій точці.

Перед Великоднем 1945 року вибрались „waleczni ruszerze”⁹ до Люблинця, щоб придбати децю на свята. На них засіло 40 наших хлопців і таке їм справили, що у Любачеві говорили, „że spotkali 2000 banderowców”¹⁰. Ранених возили до Любачева цілий день, скільки було вбитих невідомо, але говорили, що десь

⁵ Управління безпеки (пол.)

⁶ Відповідник радянських „істребительных батальйонов”.

⁷ Бандерівці (пол.)

⁸ Хоробрі (пол.)

⁹ Героїчні лицарі (пол.)

¹⁰ Що зустріли 2000 бандерівців (пол.)

біля 3 сотень. Цілий цей час любачівська тюрма була переповненою. Кожна дівчина, яка потрапила в тюрму, була знасилувана. В Любачеві не було дівчини, яка не сиділа б у тюрмі. Під час полювання на українців убито майже усіх малих дітей.

Люблинецькі погроми переконали поляків про безцільність їх поведінки. Було це на початку травня 1945 року. До Любачева приїхав досить численний відділ НКВД. Розійшлася чутка, що мають роззброювати польське військо і всі формуції „milicji obywatelskiej”¹¹. Тоді то військо і міліція втекли у ліс. У мене мешкав тоді майор НКВД і голова переселенчої комісії, полковник інженер Чумаченко, так званий начальник комісії по переселенню Білгорайського району. Людей з Білгорая ладували на любачівській станції. Зараз залишилися Любачів без війська і любачівці почали промишляти. Розбили тюрму і випустили багато в'язнів. Але багатьох недорахувалися.

Розшуку показали, що людей мордовали і катували так страшно, що під ударами гинули. Від побоїв помер Іван Ійдук, директор млина. НКВД, як завжди, так і тепер хотіло спекти свою печеню. Створили комісію, яка складалася зі старости Беднажа Анджея, людовця із Цівкова, д-ра Яблонського, повітового лікаря д-ра Жуковського, директора шпиталю п. Ганусової, якогось віцестарости та багатьох інших. Від українців я і Іван Станько. Ця комісія ствердила, що в'язнів у нелюдський спосіб мордовано, а деяких добивано пострілом у чоло або потилицю. Між помордованими був Лісикевич із Чесанова, Ференц з Залужа і Теодор Лучко з Дахнова, решта з Любачева. Разом було у цій в'язниці 27 трупів. НКВД хотіло скинути усю вину на АК, але комісія ствердила, що про це все знало любачівське НКВД і тому цього не оголошено у пресі, як це було спочатку плановано. Це лише частина цього, що пережив Любачів, а з ним і всі українські землі (ЗУЗ) в найдемократичнішій, найяснішій Речіпосполитій. Тоді командантом Любачева був

майор Петро Дмитрович Кордін. Він подавав себе за українця, але дехто говорив, що він жид. Він відносився дуже гарно до мене і до о. Мацькова, навіть у багатьох випадках інтервеновав у НКВД і багато нам доброго зробив. Він був вихованим „ГПУ”, про що сам говорив, що це йому не подобалося і тому цю службу покинув. Він оженився на докторши зі шпиталю. Це все, що він робив для нас, священників, робив тому, щоб ми, маючи вплив на населення, вмовляли людей добровільно переїхати на „родіну”, хотів нас запрягти до большевицького агітаційного воза. Однак, як пізніше ми довідалися, він дуже на нас завівся. Ми оба з о. Мацьковим були у великому страху, бо УПА не одного донощика повісила, та Бог остеріг.

Переселення спочатку було справді добровільне, але завжди зазначено, що воно також обов'язкове. Якщо б не УПА і невпевнений вислід вітні, то майже всі, або бодай дуже багато були б добровільно виїхали. Кожний українець волів большевиків, ніж польську демократію. Опір населення збільшився щойно тоді, як стало відомо, що у „раю” заходить „сталінохваліє”. Перед тим я вже був рішений їхати, навіть намовив сестер зі захоронкою. На самому початку скликано мітинг українців, на якому повідомлено, що на Україну може виїхати і уникнути польського гонення той, хто до дня 15 листопада 1944 року зареєструється. Коли до цього речення зголосилося небагато людей тому, що УПА розкинуло летючки, у яких строго заборонялося виїздити, большевики разом з польською міліцією і військом урядили законний розбій та грабїж населення, щоб у цей спосіб заохотити людей до виїзду. В часі таких наїздів „милецzni” повторяли „dlaczego nie wyjeżdżacie?”¹². Ясним кожному стало, чия це робота. Відтак скликали знову мітинг. Тоді вразно виступали члени української (жидівської) переселенської комісії, як виразні оборонці, що їм ходить про рятування „братів українцев” перед польською заграбушкою „курцією”. Коли

і тоді ніхто не з'явився, тоді та сама комісія скликала поляків на мітинг, де представила всі кривди, які заподіяли українці Советському Союзові. Поляки побачили силу УПА і тому відповіли на тих зборах таке: чей же переселення є добровільним. Але mimo того створено десятників, які у своїйому десятку мали вести агітаційну роботу. Тоді УПА убила у Новому Селі майора переселенної комісії – Цекіна. Тепер скликано мітинг польсько-український. Я не був на жодному, бо я зареєструвався у старостві, як американський громадянин. Мені зараз того самого дня оповідали, що один з присутніх у відповідь большевикам відповів: „Ми – як у родині – посварилися з поляками, також знайдемо дорогу до порозуміння”. Тоді вже в цілі переселення прислано польське військо, яке говорило по-російськи...

Перед приходом війська зажадав „Rząd Jedności Narodowej”¹³, щоб представники українського населення всіх повітів з'явилися на нараду у Варшаві. Від українців з Любачева виділено А. Назаревича. Всі представники з'явилися у Варшаві 18 серпня, тут їм сказано, що всі українці мають виїхати і на тім нараду закінчено. Приїхавши з Варшави, Назаревич перший дістався до заохочуваної хати, де його так заохотили, що поломили ребра і він перший виїхав, як делегат, даючи добрий приклад іншим.

Цілий повіт почали зганяти до любачівської станції вже 6 вересня 1945 року. У той час УПА висадили мости на Новій Греблі й коло Гуринця, так що переселення здержано на два місяці. Транспорт з Любачева вирушив щойно при кінці листопада. В листопаді почалося виселення самого міста Любачева. Військо ходило від хати до хати і наказувало бути на станції до 2 години. Коли до 2 години люди не з'явилися, або ще не були спаквані, їх грабовано з усього майна, і так гнано до станції й ладовано до некритих вагонів. Я сам був свідком, як ще в Любачеві на станції замерзло двоє дітей. Було це 1 грудня. Любачів виселено так, що осталося 40 родин мішаних...

¹³ Уряд національної єдності (пол.)

В самому місті Любачеві під час переселення згинуло багато осіб. Стріляли кожного, що був підозрілий їм, або хто намагався ховатися. Між вбитими є Михайло Кривко з Дахнівської вулиці, стара Вахнянинка з вичкою. Її кинули до криниці разом з вичкою, тато якої ховався на стриху і чув, як до криниці кинули його дитину, яка казала: „бабуню, мені тут мокро, вилазім звідси”. Тоді якийсь звироднілий іродів син вистрілами добив дитину в криниці.

Сестри з любачівської захоронки, як я вже згадував, записалися на виїзд, але роздумали і осталися на місці, доки я був. На весні 1945 року трохи дітей роздали, решту вивезли до Дикова до захоронки й з ними лишили опікуватися Ксеню. Самі виїхали до Кракова, де й досі перебувають у наших отців.

Багато людей виїхало на Захід, але за ними шукають і відсилають куди слід. Вікарівку зайняв якийсь репатріант, „naczelnik urzędu skarbowego”¹⁴. На приходстві є якесь військо. З церкви думають зробити „kościół paraftalny”¹⁵, а з костела катедру, тільки замало парафій.

УПА все ще наганяє ляшкам і большевикам багато страху й тому тепер відносини польсько-українські змінилися на краще. УПА не є якась збіранина перестрашених молодців, які не знають, що самі хочуть. Це на правду одинокі, які станули в обороні покривджених та гідно з посвятою й накладом великих тисячів жертв і крові ставлять чало ворогові, обороняючи честь нашого народу. Не має права ніхто нині кидати каменем на тих, які вибрали одиноко правильний шлях оборони своїх земель, замість конати так чи сяк у таборах чи на Сибірі, треба голову клонити перед героїською поставою тих людей. Всенародній зрив каже, тут ще тільки святого ідеалізму в таких тяжких часах можуть викреслити зі себе лиш ті, які люблять безмежно це, що наш нарід творив продовж такого довгого часу, все добродушно і добрим серцем

¹⁴ Начальник податкового управління (пол.)

¹⁵ Парафіальний костел (пол.)

і розвагою, – аж тепер показали поляки свою чемність і подяку за наше добро.

Вертаю ще раз: коли большевики наші нарід виселяли, то тут на місці призначували, де будуть уміщені. Одні в Галичині, одні на Поділлі, Волині та по Великій Україні, а коли большевики вже взяли в транспорт, так і вітер не скаже, де це призначення, хоч цього кожний сподівався. Все одно, хто сам виїжджав і пошукав собі наперед місця в Галичині, то ще трохи задержався, але й то помало роблять чистку, творять величезні табори, себто колгоспи й там потрохи з ними розправляються. Як приміром, хто ховався від війська чи виїзду, з мужчин, а навіть і жінка, а тепер поляки зловили, так мають право поляки з ними робити, що хочуть, отже ще ніхто не вернув з таких і не верне напевно, так вчать. Є одна незбита правда на світі – найкраще до розуму промовляє Сила.

Знову на Равщині

По двох тижнях побуту в Боровій Горі, так як і домовились, за мною прийшли Лесь і Юліян, і ми вирушили на Равщину. Я була щаслива, що знову повертаюся туди, де мене ніхто не знає. Знову перейшли лінію Керзона в районі села Синявки й опинилися в поблизьких селах за кордоном.

Був жовтень 1944 року. Ми домовились, що я залишуся в селі, а Лесь і Юлько підуть шукати зв'язок з нашим підпіллям, а як знайдуть, то повернуться за мною. Жінка, яка погодилася мене прийняти, називалася Марія і мала двох маленьких дітей, 5 і 3 роки і вже чекала третьої дитини. Її чоловіка, помимо того, забрали до Радянської армії. Наш станичний запевнив, що тут буде найбезпечніше, бо жінка буде покликатися на те, що чоловік її бореться за визволення „родіни”¹⁶. Ми домовились, що я її сестра, яка прийшла з-за лінії Керзона помагати їй копати

бараболю і поратись по господарстві. Кликала вона мене Ганею. Пережила я в тієї жінки десь до кінця листопада 1944 р. Я допомагала їй копати картоплю, пильнувала хлонців. Вечорами ми варили їсти, то звичайну бараболянну зупу, то вареники, то кашу. Мала вона ще одну корову, і це було добре для дітей. Вечорами непривітний старий чоловік привозив одним конем викопану бараболю до хати. З людьми говорила я дуже мало, хіба на полі. Наша хата була трохи віддалена від усіх хат, та я була рада цьому. Про родину Марії я знала дуже мало, тільки те, що вона розказала. Я працювала і чекала кожної ночі на Юліяна й Лесика, щоб далі піти по зв'язку до проводу. Та, на жаль, вони так і не прийшли, і по сьогоднішній день не знаю, яка була їхня доля.

Працювали ми на полі хильцем, і мене вечорами дуже боліли плечі. Почав боліти і шлунок, бо їли ми глевкий чорний хліб, до якого додавали бараболю, часом пекли пляцки на плиті, коли забракю хліба, і так жили. Ми навіть у неділю не ходили до церкви. Марія робила якусь хатню роботу, а я не виходила, щоб не зустрічатися з людьми. Для безпеки спала на стриху хати, на сіні, застеленому веретою. На день я ховала свою постіль під сіном. Згодом, коли стало зимніше, залазила глибоко в сіно. Вечорами займалася дітьми, які цілий день бігали по полі: мила їм ноги, розказувала казки й кляла спати. Вони були гарненькі, круглолиці, здорові, швидко засинали від втоми. Старший мав більше років, та оскільки школа не працювала через війну, то я не знала його віку.

Із собою мала довідку, що я вчителька і коли б мене зловили, то казала б, що була на феріях у родині в Устриках Долішніх, а тепер не маю як повернутися додому і йду пішки. В цьому не було жодної логіки, але тоді я так вирішила. Однак дав Бог, до цього не прийшло. Так і минуло життя на цьому приєльку. В неділю Марія не раз ворожила на картах, чи живе її муж і чи скоро повернеться. Не раз пропонувала поворожити й мені. Я не вірила в карти, та й не хотіла ворожити, аби не перейматися, коли вони покажуть погане майбутнє.

Небезпека прийшла несподівано і зовсім іншого характеру. Старий дядько, що приходив до Марії і возив бараболо, видно здогадався, що я з підпілля. Він, не те що збирався мене видати, а просто хотів згвалтувати, бо знав, що я не можу боронитися. В кожному разі Марія якось розповіла мені, як він казав, що піде колись до мене на стрих. Я порадила їй настрашити його партизанами. Та Господь оберіг мене від нещастя. Так минуло ще кілька тижнів. Лесь і Юліян все не приходили. Здавалося, що мені доведеться тут зимувати.

Карта правду тобі скаже

Однієї неділі, коли ми відпочивали після обіду, а діти бавилися надворі, господині таки вдалося намовити мене на пасьянс. Я переклала карту лівою рукою, і Марія почала ворожити. Вийшло, що незабаром буду в рідній хаті, побачуся з родиною, а довкола нема жодної чорної карти, тобто небезпеки. Я посміялася, бо знала, що до рідного дому повернутися не можу. Та згодом обставини склалися так, як у цій ворожбі.

Якось уранці ми довідалися, що вночі советське військо обступило дім сусіда, що також стояв окремо, віддалений від села. Зробили обшук і знайшли партизана, який ховався у криївці. Мабуть, це сталося через донос, бо ніде більше обшуків не робили. Марія злякалася: вона часто плакала й казала, що не боїться ні за себе, ні за своїх дітей, але не пережила б, якби мене арештували у її хаті. Я мусила на щось зважитися. Зв'язку з проводом не було, наближалася зима.

Трава на луках ще не примерзла, і ми далі виганяли корову пастися: так люди економили сіно на зиму. Дехто ще звозив з поля рештки картоплиння на підстилку худобі, але поля й луки спорожніли. Я щиро молилася, аби Бог послав мені якусь спасенну думку й одного дня таки вирішила, що піду через лінію Керзона на польський бік. Якби мене схопили, то я скажу, що шукаю корову.

Десь під вечір смерком вирушила я в цю незнану дорогу. Я знала, що кордон недалеко і що його не дуже стережуть. На мені був старенький плащ, вицвілий від дощів, ще старші чоботи, зі мною була й шкільна легітимация. В руці несла шнур, буцімто для корови. Уже сутеніло. Ішла я скоро, але не бігла й не озиралася. Сама не знаю, коли я перейшла кордон, наприкінці 1944 року ніде ще не було ні знаків, ні стовпів і опинилася знову у Синявці, яку добре знала і де мене знали люди. Я подалася до нашої зв'язкової. В селі стояло польське військо, вояки ходили по хатах поїсти й випити самогонки. Пам'ятаю лише, що затрималася у неї на ніч, а вранці до помешкання зайшли яксь жовніри. Мої господарі сказали їм, що я колись учителювала тут і тепер прийшла довідатися, чи скоро почнеться наука в школі. В селі було спокійно.

Незабаром я перебралася в Борову Гору, до родичів своєї директорки. Її сестру, якій я довіряла, попросила сходити до моєї родини. Того ж дня до мене прийшла моя старша сестра Міля. Вона розповіла, що у нас живе польська родина, що втекла аж із Волині. Однак під вечір ми таки вирішили піти до рідної хати. Замотані в хустки, з биттям серця попри військові касарні, ми дійшли на нашу вулицю. Було вже пізно, і ми сподівалися, що нас ніхто не бачив. Сестра відвела мене до комірки на дрова, замкнула на колодку й казала, що коли чужі позасинають, то вона заведе мене до хати. Вся моя сім'я приміщалася в одній кімнаті. Удень варили в кухні разом з поляками, бо кухня була велика. Прибульці скоро мали поїхати далі, бо бачили що тут тісно; вони спали на соломі, розстеленій на підлозі. Міля прийшла по мене пізно увечері. Потемки провела мене через кухню, де спали поляки, і я опинилася у нашому покої, як ми називали другу кімнату. Зустріч пригадую чітко, мов нині. Брата Богдана я застала в ліжку з перев'язаним оком. Він разом з давнім приятелем, Анджеєм Шафранським десь знайшов набій. Богдан, як старший, поклав набій на колоду і став бити його сокирою. Від вибуху одне око підпухло й почервоніло, а друге було

поранене більше, лікар сказав, що не знати, чи вдасться його врятувати. Брат лежав сумний, бо знав, що сам винен. На щастя, уся ця історія по кількох тижнях закінчилася добре, око загоїлося.

„Домашній арешт”

Незабаром наші льокатори виїхали з кухні, і ми залишилися самі. Розповідям і переживанням по вечорах не було кінця. Зрозуміло, що вікна ми закривали на ніч коцями й говорили тихцем. В будинку жила ще одна польська родина, яка мала дві кімнати й користалася окремим входом через парадний ганок. Зрештою, це було вигідно, бо польська міліція не так звертала увагу на наш дім. Та я далі мусила ховатися перед владою й сусідами: коли родичі виходили з дому, замикали мене на ключ.

У шафі зробили для мене криївку: з одної половини повитягали весь одяг і поставили стілець, щоб я могла там сидіти. В кухні, де стояв великий креденс, забрали з нього поперечні полицьки, і я могла сховатися там на короткий час, однак тут треба було сидіти навпочіпки, а довго в такій позі не витримаєш. Крім того, коли братові стало краще, він узявся будувати криївку в комірці на дрова. Розкопав яму, яку закрив кругляками, а землю розсипав у комірці під порубаними вже на паливо дровами. Комірка була велика, така, як стайня.

Колись дідो мав досить велику господарку. Першою була комора, де за добрих часів у бочках складали збіжжя на зиму. Там також тримали квашену капусту в бочці, і стояло гарне дубове бюрко нашого татка, а в ньому його будівельні плани, рисунки (він був інженером-будівельником). Пам'ятаю, що цими рисунками ми колись бавились, розмальовували їх і витинали, а інші діти нам дуже заздрили. В коморі влітку ми бавились у хованки поза цими скриньками і бочками. Далі були комірка на дрова, стайня для худоби і ще шопи, де складали рільничі приладдя. Все було під одним дахом, окремо від хати, а на горі мама ще складала сіно для нашої одної корови, яка давала нам, дітям, завжди свіже молоко.

Коли криївка в комірці вже була готова, ми вистелили її сіном. Я мала там ховатися, коли б були обшукни у хаті. Та в цій криївці довелося мені сидіти тільки два рази, і то не довго. Так я добровільно-примусово посадила себе в тюрму, хіба з тою різницею, що біля мене були мої рідні. Ми швидко звикли до нових обставин, і для нас це не було вже так страшно. Але уявляю собі, як хвилювалася моя мати, адже вона ризикувала усіма своїми дітьми, про себе вона, напевно, і не думала. Сидячи в закритій хаті, я трохи читала, більше в'язала теплі светри, на цьому можна було трохи заробити. Нитки ми брали зі старих речей, прали їх, натягали, фарбували, додавали ще просту нитку, і речі виходили гарні й міцні. Часто використовували шерсть з ангорових крилків, яких люди багато тримали на господарствах. Вже навіть і сусіди почали замовляти у моїх сестер светри і дитячий одяг. Але найбільше плела, звичайно, я, бо сиділа в хаті і не мала що робити. Мене випускали до кухні лише ввечері, коли були заслонені вікна і позакривані на ключ двері. Наше життя проходило у вічному напруженні. Кожного ранку сестри виходили до сусідів, чи не чути бува у когось обшуків. До містечка з'їжджалось військо й міліція, це означало, що знову будуть облави.

Одного разу ввечері хтось постукав у вікно. Сестра запитала, хто це. Виявилось, що це міліція, і вона змушена була відчинити. Не знаю, чому, але я не сховалася до свого покою, а скочила скоро до шафи у кухні. Нічого я, мабуть, тоді не думала, бо не було коли. Міліціонери зайшли в кухню, один із них став плечима до шафи і закрив собою світло, яке падало у шафу через двері. „Гості” почали балачку із сестрами, питали і про мене. Грозилися, казали що, привезуть мене, „бандерівку”, живою чи мертвою до Любачева. Всі мої рідні розповідали, що я не повернулася з ферій. А мати придумала ще й таке, що, може, я вийшла заміж за якогось руского і тому не хочу до хати приходити, а може й виїхала з ним у Росію.

— Знаєте, — казала вона, — моя дочка з маленької любила пригоди. Уже в 12 років їхала сама до своєї бабці у Стрий, якої добре

і не знала. Я ніколи не могла її втримати. Якесь дивна дитина була. Всі інші держалися мене, а вона все рвалася у світ. Мені бракувало повітря, сидіти скуленою було дуже важко, думала, що я вже не витримаю й задуюся. Здавалося, я почала непритомніти. Нарешті вони сказали, що прийшли за соломою, і мої сестри кинулися, щоб завести їх чим хутчій на стрих, де лежала солома. Коли я вийшла з шафи, то була бліда, як сніг, ноги підгнилися, мені дали напитися води, але я довго не могла заспокоїтися.

Подібних ситуацій було багато. Тільки той, хто щось таке пережив, знає, яке це велике нервово напруження. Але всі ми вірили у Божу допомогу, я завжди знала, що мама і сестра Міля моляться за мене і просять у Бога охорони для мене.

Прийшло Різдво, а я далі переховувалася вдома. З терену приходили сумні звістки, військо цілу зиму робило облави на ліси і села. Досвід у партизанській війні був ще невеликий, гинули наші хлопці. Усіх потрясла вістка, що біля села Горайця у кривці, загинув майже цілий районний провід Любачівщини, серед них двоє братів Омеляна Грабця „Батька”.

Цієї зими написав до нас із Варшави Костянтин Семків, наймолодший син моєї тети Розалії. Ми називали його Танусь. Родина їхня була вивезена з Волині, ще за першої окупації Галичини Советським Союзом. У своєму листі він повідомляв, що приїде відвідати нас. Пам'ятаю, мама і ще хтось із сестер пішли по нього на станцію. Радості й розповідям не було кінця. Костянтин виріс на гарного пристійного хлопця, уніформа льотчика йому дуже пасувала. Він був у нас кілька днів. Коли він довідався про мою долю, почав намовляти мене поїхати з ним до Варшави. Через знайомих він виробить мені документи, і я буду спокійно жити. Перспектива була досить привабливою, але я так і не рішилася на це. В мене був уже певний вишкіл і досвід, все-таки не втрачала надії, що колись наладнаю зв'язок з організацією. Виїзд до Варшави був би зрадою наших ідеалів. Всі мої товаришки були

в'єстці ОУН, або санітарками в УПА, чому я мала б бути іншою! Я присягалася служити Україні: „Здобудеш Українську державу, або загинеш у боротьбі за неї”.

Костянтин за кілька днів виїхав до Варшави, а я залишилася в Любачеві. Життя якось проходило спокійно. Але одного дня, було це вже, мабуть, у лютому, ми так звикли до незвичайних умов, що хтось виходив з хати і не зачинив вхідних дверей.

Я, як звичайно, сиділа в своєму покоїку також з незакритими дверима. Якраз в'язала светра для внука нашої сусідки пані Дубик. Ми з Дубиками не жили дуже близько, їхня дочка вийшла заміж за військового поляка Гомулку (він був колись Памівка). Але тепер, у час неспокою й війни всі якось одне одному допомагали. Цього дня пані Дубик зайшла до моєї мамі, увійшла до кухні, і не побачивши там нікого, відчинила двері до покою. Побачила мене і стала, як соляний стовп. Тільки сказала: „Славцо, ти дома, а я не знала”, обернулася й вийшла. Я не встигла нічого відповісти. Я стривожилася, хоч була майже певною, що вона не побіжить зараз до поліції. Прийшла мама, почувши проте, що сталося, заламала руки, але таки зараз пішла до пані Дубик, щоб із нею говорити. Просила, щоб вона нікому не казала про те, що я переховуюсь вдома, бо це небезпечно. Бабця Дубик обіцяла, що нікому не розкаже, і таки дотримала слова, бо ніхто до нас не приходив. Коли минули тижні, ми трохи заспокоїлися. Час, проведений

Брати Омелян та Іван Грабці у н'єсі „Добути, або дома не бути!”. Нове Село, 24 листопада 1934 р.

у рідному домі, був для мене великим щастям і провидінням. Божим, бо ця перша зима нашого підпілля була для всіх страшною й жорстокою. Але так далі я не могла сидіти в хаті. Я почала шукати зв'язку з проводом Любачівщини. Мені здається, що ще тоді була в Любачеві моя товаришка Гена Вахнянин. Вона, через свою тітку Стефу Вахнянин передала вістку про мене до районного проводу. Провід обіцяв, що він допомоги мені вийти з моєї „в'язниці“, але я мала трохи почекати.

Так і сталося. Стефа дістала у Новому Селі фірманку та фальшивий документ для мене, і приїхала до Гени на подвір'я, на вулицю Міцкевича. Дійти туди не було так просто. Щоб мене хтось не впізнав, треба було йти поза городами. Біля шпиталю на Пісках стояли два вояки і перевіряли документи. Документи господаря фірманки й Стефи були дійсні, тільки мій був фальшивий. Нас пропустили без зайвих клопотів. Було дуже холодно. Стефа ще жартувала з вояками: „Для чого, панове, тут стоїте. Ми ідемо через місто, бо маємо документи, а ті, що не мають документів підуть через поле, уночі, так, щоб їх ніхто не бачив“. Жовнір відізався на цей жарт, що такий наказ, і ми поїхали. Коли ми вибралися з міста, я відчула себе вільною птахою, яку випустили з клітки на волю, і хоча ця воля була повна небезпек, незнана й страшна, але я вдихнула на повні груди.

До Чесанова ми доїхали вже пізнім вечором. Стефа сказала, що у Новому Селі переховується мій знайомий Андрій Боднар. Його також один раз арештували, але він якось викрутився, бо не був пов'язаний з підпіллям. Тепер він не ризикує, а сидить у селі і переховується по криївках. На другий день я пішла відвідати шкільного товариша Юрка Лашина. Мені було відомо, що він переховується у родині. Юрко мав криївку у stodолі, глибоко в сні. Він розповів, що зима для підпілля була тяжка, та й тепер ще непевно. Більшість проводу переховується у криївках. Сотня командира „Залізняка“ переходила лісами з місця на місце. До сіл вступають тільки вночі, за харчами. Юрко займав певне становище у районному проводі, але я не питала його, яке саме.

На прощання ми побажали собі, щоб щасливо дідатися весни, а тоді заживемо у лісі. Ми були молоді, повні оптимізму, вірили у свої ідеали. Як казала моя знайома: „Коли я мала 18 років, то кожної хвилини могла б умерти за Україну, і мені не було жалко життя“. Так воно тоді було, провід ОУН добре виховав свої молоді кадри.

Від Юрка Лашина я ще довідалася, що у підпілля на Жовківщині пішов наш шкільний товариш Ілько Завада із Сухої Волі. Був тоді наказ не займати постів у своїх родинних місцях, щоб люди не впізнавали. Краще й безпечніше було працювати в іншому незнайомому терені. Ілько, ймовірно, десь загинув, бо ніколи більше, ані в підпіллі, ні на еміграції я його не зустрічала, і ніхто не знав про його долю. Шкода друга, він був дуже здібний у гімназії, за німецької окупації почав навчатися у Львівській політехніці. Сам Юрко Лашин навесні покинув свою криївку й пішов організовувати нові зв'язки на Любачівщині. Взимку 1945 року, по дорозі із села Борхова до Гірча, потрапив на польську засідку, і мабуть, загинув, бо від того часу нічого про нього не чула.

Ще ввечері я домовилася піти до родини, в якій перебував Андрій Боднар, але у між часі прийшли зв'язкові від провідника „Гая“ і ми зразу подалися до Горайця. Тут були вже Гена Скаб „Феська“, колишня учительку з Німстова, призначена на пост районного провідника УЧХ (Українського Червоного Хреста) на Равщину, але по польській стороні, Марійка Козій „Ксеня“, Розалія Баран „Бистра“, також родом із Любачева. Прибули також наші провідники „Гай“ і „Явір“, зраділи, що зустріли мене живу і здорову. В Горайці відбулася перша наша відправа. Я отримала наказ включитися в мережу УЧХ. „Ксеня“, яка уже трохи працювала на цьому терені, мала познайомити мене зі станичними в кожному селі. Так я стала районною провідницею УЧХ Любачівщини. Я отримала наказ, щоб у разі небезпеки й облав, коли не можна перебувати у селі, прилучитися до сотні командира „Залізняка“ і перебувати під її охороною. На полях лежало ще трохи снігу, але у повітрі пахло весною. Це нас дуже

підбадьорювало. Від цього часу я співпрацювала з „Ксенею”. Ми з нею пережили в Любачівщині багато приємних хвилин і багато небезпек. Плащ, у якому я прийшла з дому, скоро поміняла на селянський кожанок. Так було тепліше й зручніше. Мала я з хати теплу темно-червону хустину у квіти, шальонову, як у нас називали, вона часто в марші хоронила мене від вітру.

Петро Василенко „Волош”

Тут, на Любачівщині, зустріла я Петра Василенка псевдо „Волош”, „Гетьманець”. Ми були знайомі вже раніше. Він жив у Любачеві разом із своїм дядьком, якого всі кликали „інженером”, та його жінкою, ще з довоєнних часів. Працював учителем, але про це я довідалася аж у 1992 році. Ми часто зустрічалися в церкві, переводили разом збірки на ОУН, хоч підписні листи оформлялися на „Просвіту”. Я припускала, що Василенко був членом Юнацтва ОУН, але ми про це ніколи не говорили: Петро і його дядько були великими патріотами, і коли прийшла нова окупація, пішли у підпілля. „Волош” працював виховником у сотні „Залізняка”, і у видавництві підпільної газети „Лісовик”, був також членом районного проводу Любачівщини. При зустрічах ми багато розмовляли, ділилися спогадами, він читав свої вірші, показував газету, що була його гордістю. Він ще в Любачеві цинив мене за віддану працю серед української молоді, а тепер, коли стали справжніми друзями, ми вели довгі розмови про минуле, про знайомих. Петро часто згадував про своє дитинство без батька, якого більшовики заарештували і він пропав десь у тюрмі безвісти. Він з великою любов’ю розповідав про родинні сторони, про свою Полтавщину, яка вона прекрасна, які там люди: „Славцю, ходи зі мною на Полтавщину, там будемо разом боротися за Україну, там люди такі хороші, там я знаю кожне село, кожну стежку. Ти ж не знаєш свої батьківщини, побачиш її, і пізнаєш людей. Вони, хоч прибиті тяжким горем, але такі щирі, обмануті у своїх надіях, але люблять свою Україну”.

Це були тільки розмови, доля сама розвела наші дороги. Друг „Волош” залишився в Любачівщині, а я пішла, за наказом проводу, на Лемківщину. Ще кілька разів присилав він мені короткі листи підпільною поштою. Одного разу у листі був його вірш, присвячений мені, який я довго носила зі собою на пам’ятку про наші юні дні й зустрічі у вирі боротьби. Вірш називався „В нас шлях один”:

*В нас шлях один! Хай ми не разом,
Та ті ж сніги нам в лиця б’ють,
Вітри ті ж самі чорним сказом
Похмурі далечі жеруть.*

*Я знаю, там, в горах високих
Ти йдеш в цю мить, як полем я,
Дзвенять мої уперті кроки,
Немов мідь литневого дня.*

*І може й досі в малиновій,
У тій тонкій хустині ти,
Лиш більше схмурені брови,
В очах гостріший блиск мети.*

*Ідеш як гін подій крилатих,
Як неповторність наших днів,
Спішиши крізь сніг на буйне свято
Подзвіння гострих мечів.*

*Спіши! Там гук, там голос слави,
Побіди щастя кружить там,
Там дійсність нашої Держави
Встає погрозою вікам!*

*Спіши! Хай сніг, хай вітру студи –
Горами ти, степами я.
А зустріч як? Вона ще буде
У тишині нового Дня!*

Потім дійшла до мене вістка, що „Волош” загинув зимою 1946 року героїчною смертю в битві з ворогом.

Тієї зими була на Любачівщині лише одна сотня „Залізняка”, яка з часом розрослась в курінь. Ніколи не забуду цієї зими 1944-45 року, коли ми одного вечора зібрались на вечірню збірку й молитву. На галявині стояло біля 200 стрільців у чотири кутники, посередині, на пеньку зрізаного дерева, стояв командир „Залізняка”, який після збірки та молитви промовив палке слово і розподілив накази. Опісля стрільці на повні груди заспівали:

*І знову хмари потемніли
А з моря йде туман,
Скажи, скажи, чого задумавсь
Скажи, наш отаман...*

А потім пісню-гімн сотні „Залізняка”:

*В нім воля сталева, він наш командир,
Із ним ми як леви, як буря, як вир...*

Командиру „Залізняка” присвятив свій вірш і поет Василенко „Серце пам’ятаю тепле”. Він надрукований у збірці „Мої повстанські марші”, яка вийшла у Львові 1996 року.

При сотні „Залізняка” я зустріла стрільця Івана Карванського, родом з Любачева. Він жив колись з родиною на нашій вулиці і був близьким сусідом і товаришем мого брата Богдана. В дитинстві ми разом бавились, а тепер зустрілись тут у підпіллі. Більше про нього я пишу в розділі „Родина Карванських”.

Трагедія Люблинця

Багато забулося з років моєї молодості, але деякі події залишили глибокий слід у моїй пам’яті на ціле життя. Пригадую весну 1945 року і село Люблинець Новий. Ми часто зупинялися в ньому. Люди тут привітно ставилися до нас, багато люблинської молоді пішло в УПА.

У березні 1945 року я перебувала в Люблинці майже два тижні. В мене боліли ноги і треба було їх підлікувати. Зі мною була

моя подруга Марійка Козій „Ксеня”, вправна і досвідчена санітарка. Командир місцевого самооборонного куца майже кожного дня слав розвідку до поблизького Любачева, щоб довідатися, що там діється, чи поляки не планують якоїсь облави. Коли куцовий провід села Люблинець отримував попередження, у випадку такої загрози всі, хто мав зброю, відходили в ліс, а решта лишалися у селі і цілу ніч тримали сторожу.

Того дня нас з Марійкою пошкодували і залишили в селі. В лісі лежав ще сніг, було дуже мокро і холодно, – тільки попередили, що на випадок облави, коли останні стрільці будуть відходити, до нас постукають і також заберуть з собою. Цієї трагічної ночі, 20 березня, я лягла на лаві, і час від часу схоплювалася до вікна поглянути, чи все тихо і чи не прийшли за мною

Петро Василенко з любачівською молоддю на Пісках, в першому ряду, перший справа, у білій сорочці. Це єдине фото Василенка збереглося у Марії Гуль з Любачева, яка тепер живе у Львові. Правдоподібно Великдень 1943 р.

наші стрільці. Місцями на подвір'ї лежав сніг, але вже було чути подих весни. Весна – це тепло, а тепле літо – надія на краще для кожного партизана. Не побачивши через вікно нічого, я вдягнула кожух і вирішила вийти на подвір'я. Як тільки я відчинила двері, хтось із-за корчів крикнув: „Stój!”¹⁷. Почула, що в хаті зірвалася з ліжка господиня, якій також, мабуть, не спалося, і почала швидко зачиняти двері на засуви. Я з усієї сили штовхнула двері, які, на щастя, ще не були замкнені, й опинилася в хаті. До дверей прискочили кілька польських вояків і закричали: „Otwierać, otwierać, bo wylamiemy drzwi”¹⁸. Я миттю скинула кожух, на рамені в мене була військова торбина з пістолями, кинулася до печі і сховала торбину в комин. Що в такі хвилини думається, я сама не знаю, не пам'ятаю, – це хвилини між життям і смертю, тоді не думається нічого.

Господиня відсунула засув, і поляки вдерлися до хати. Перше їхнє питання було: „Kto ucieka!”¹⁹. Я спокійно відказала, що ніхто від них не втікав, у мене хвора нога, я вийшла надвір за „своєю потребою”, налякалася крику і втекла до хати. Поляки, розлючені, підпили, з крісами, готовими до пострілу, кинулися по хаті. Один нагнувся під ліжко, другий відчинив шафу, нікого не знайшли, бо, справді, нікого не було. Подивилися на мене, я у спідниці, в хустині на голові, глянули на ногу та, не дуже приглядаючись, вибігли з хати. Ми швидко зачинили за ними двері і молилися, чекали нових несподіванок.

У селі пролунали постріли. Десь за кілька хат від нас кулі запалили стріху, розгорілася пожежа, зчинилася паніка. Люди повибігали на обійстя, почали виносити своє майно, щоб не згоріло. Невпинно гавкали собаки, ревли корови, плакали діти, все змішалось в страшний гул. І серед цієї метушні опинилися і ми з Марійкою. Я в одному чоботі, друга нога завинена в бандажі й шматки, які відразу промокли. Але я цього не бачила і не відчувала.

¹⁷ Стій (пол.)

¹⁸ Відчинити, відчинити, бо виламаємо двері (пол.)

¹⁹ Хто втікав? (пол.)

На сусідньому подвір'ї пролунали постріли, і в ту ж мить ми почули розпачливий жіночий крик. Я мимоволі кинулася туди і побачила страшну картину: на подвір'ї лежав убитий чоловік, жінка припала до нього з плачем і криком, біля неї на землі мала, замотана в коц дитина. Це було подружжя, яке кілька днів перед тим повернулося з Німеччини. Жінка лемкиня, а він родом з Люблинця. Йому радили, щоб утікав у ліс, бо розлючені польки в час облав не перебирають, хто правий, а хто не правий. Коли прийшло до хати військо, він показав їм якісь документи, посвідки про примусову працю, але ніхто й не глянув на це, не слухав розпачливих прохань жінки. Його вивели на подвір'я і застрілили чергою з автомата.

Я, побачивши це, схопила дитину на руки і почала бігти за людьми, які втікали з палаючого села, в бік присілка Мельники. Десь по дорозі до мене приєдналася Марійка. У якійсь хаті, де нас прийняли, я розповіла дитину, щоб вона мала чим дихати, і щойно тоді помітила, що несла її на руках головою вниз, бо мати позакутувала її так від холоду, що й не було видно личка.

Цього дня в Люблинці Новому польське військо вбило понад 40 чоловіків, жінок і дітей і спалило майже все село. Стільки само українських селян замордовано у сусідньому Люблинці Старому.

Перед очима мені довго стояла постать жінки, яка поби-валася над застреленим чоловіком, розпука в її очах, сповита дитина на землі. Опісля, коли я відійшла на Перемишчину, а потім на Лемківщину, через два роки, я там зустріла цю жінку. Одного разу я з невеликою групою стрільців перебувала в селі Терці. Зупинилися в хаті, де нас приймала молода господиня. Коли ми зайшли, і я глянула на цю жінку, мені здалося, що я її вже десь бачила. Але це здавалося неможливим, я ж ніколи раніше не була в Терці. Біля печі грався малий хлопчик, щось щебетав, усміхався. Слово за словом жінка розповіла про своє життя, і я довідалася, що вона вдова, що її чоловіка вбило польське військо в Люблинці Новому. Плакала і тужила жінка, коли це розказувала, а я при-

гадала собі той страшний ранок, скорботну жінку над убитим чоловіком і маленьку дитину, яку я несла на руках. Хлопчик став моїм улюбленцем. Коли заходила до їхньої хати, здавалося, що прийшла до рідної домівки, дитині намагалася завжди принести гостинця, трохи меду чи гарне яблуко, бо ж нічого кращого не могла подарувати.

З моїх переживань на Любачівщині пригадую ще один випадок. Ми перебували у селі Дахнові коло Любачева. За Польщі у місцевій школі директорувала пані Круцько. Її дві доні, Марійка і Стефа, ходили до приватної гімназії в Любачеві, і я з ними товаришувала з дитинства. Відпочивши трохи в селі, на ранок ми відійшли у маленький лісок. Я, як завжди, була з Марійкою. Крім цього було кілька стрільців з кущової оборони і ще один хлопець з Любачева, Іван Лашківець, за німців командантом поліції у селі Коровиці. Ми трохи зналися, бо в свій час він залицявся до моєї товаришки Іванки Гамівки з Олешичів. Тоді у Дахнові зустрілись ми з ним уперше в підпіллі.

Була рання весна 1945 року, ще холодно, ми помучені, невиспані. Хлопці мали заховану в лісі бляшану піч, якою користувалися для того, щоб уночі завітися чи зварити щось їсти. Була навіть довша рура, якою дим відводився далі, щоб не дуже роз'їдав очі. Уночі ми прокидалися від холоду і підходили до печі трохи зігрітися. Так і я того разу прокинулася від сирості та холоду і напівсонна, з півзаплющеними очима пішла до печі. Коли стало тепліше, мене знову почало хилити в сон і я, задрімавши, схилилася не на дерево, а на гарячу руру. Дуже попекла собі руку і довший час мусила її лікувати.

До мене кілька разів приходила мати, приносила чистий одяг, теплі речі, чогось смачного з'їсти. Мене тішили її відвіднини, але в матері на очах завжди були сльози. Тоді я мало розуміла, як хвилювалася вона за мене, бачачи, в яких тяжких обставинах і небезпеці я живу. Я зрозуміла материнські почуття, біль і страх за життя дітей тільки тоді, коли сама стала матір'ю, коли хвилювалася за своїх дітей під час хвороби, чи коли вони були

в дорозі, хоча росли вони у мирний час, без жахів війни, але завжди всі мої думки були біля них.

Коли хтось із наших друзів загинув в обляві, чи когось зловили пораненим, мені все частіше приходила думка, щоб піти далі з моїх рідних сторін. Я знала, що коли зі мною щось подібне трапиться, живу чи мертву завезуть до Любачева, а там мама муситиме мене впізнавати. Тому я вирішила при найближчій нагоді звернутися до проводу ОУН, щоб дозволили мені перейти працювати в інший терен. Чекала тільки

нагоди. Тим часом приходила весна, ставало тепліше. Зближалися Великодні свята. В селі Горайці я зустрілася з подругою Генею Вахнянини з Любачева. Вона працювала в мережі ОУН, але також, по можливості, вела школу в селі. Очевидно, навчання відбувалися нерегулярно, коли тільки була змога, рано й увечері, щоб дарма не тратити часу. Ми постановили, що на Великодні свята підемо до моїх рідних у Любачів. У Гені в Любачеві на той час уже нікого не було. Батьки помиралі, а брати Влодко і Стефко та сестра Дануся жили в рідних у Чесанові.

Великдень у 1945 році припадав у квітні. У Великодню п'ятницю вночі ми подалися полями через Дахнів до Любачева. До хати дісталися стежкою, загумінками. Рідні мої дуже нам раділи, сестри і брат, а особливо мати, яка від радості не знала, де нас посадити і як нами налюбуватися. Ми помилися, причепурилися й чекали свят. У хаті пахло печивом, шинкою і ковбасою, бо хоч і були воєнні часи, та наша родина з сусідніх

*Йордан на річці Любачівці.
Перед війною на процесю шли
разом з українцями поляки
з костела, а також польське
військо з місцевого гарнізону.
Любачів, правдоподібно 1940 р.*

сіл поприносила нам на свята трохи харчів. Раннім ранком усі повставали, і мати нам наказала кинути срібні гроші до миски з водою для миття. Такий був у нас звичай у Любачеві на Великдень, Різдво і Новий рік. Це мало приносити щастя. У мами спеціально на цей випадок було заховано 5 срібних польських золотих. Потім уся моя сім'я пішла до церкви на святкову утренью. Ми з Геною залишились удома, стали на стіл і слухали відправу крізь віконце. Церква була близько. Щоправда, вікно було завішене ковдрою, але маленькі квартирки були відчищені і все було добре чути. Утренья відбувалася раненько, ледве сіріло.

На свята сходилося багато людей з сусідніх сіл і присілків, бо ні Гірче, ні Заперекіп, ні Борхів церков не мали. На Великодні свята вся площа біля церкви була заповнена людьми. Коли закінчувалася утренья, всі вірні виходили перед церкву й тоді на повен голос лунало „Христос Воскрес”. Після Служби Божої парубки й хлопці били у дзвони. Їх гомін розносився до найдальших присілків, ніс радісну вістку про Христове Воскресіння. Після обіду хлопці й дівчата водили біля церкви гаївки. Потім люди сходилися на вечірню, деякі навіть не ходили додому, а сідали до столу разом з родиною в місті.

У нас цим разом було трохи сумно, ми не просили нікого в гості, снідали при завішених вікнах і замкнених дверях. Однак, все погане забулося, коли ми сіли до великоднього столу. Наступного вечора ми з Геною потай подалися назад до Дахнова. Отож і для нас, хоча на мить, цей Великдень став веселим і радісним.

Прощаючись я не знала тоді, на жаль, що є це моя остання зустріч з мамою. Я вже ніколи з нею не побачилася.

Виселення моєї сім'ї в Україну

Тут вибіжу у моїх спогадах трохи вперед. Виселення моєї сім'ї я не бачила. В цей час я перебувала вже на Лемківщині. Лише по роках розказувала мені про це моя рідня. Маму виселили на Україну однією з останніх. Весь час надіялась, що її це обминє.

Але у 1946 році прийшла остання хвиля примусового виселення. До кожної української родини приходили польські жовніри й наказували протягом кількох годин залишити хату. Тоді вже всі українці з Любачева мусили виїхати до УРСР. Уціліло лише кілька родин з мішаних польсько-українських подруж.

Військо зігнало людей на площу біля залізничної станції. Було це поле, огорожене колючим дротом, щось у роді такого собі мініконцентраційного табору. Тепер там є автобусна станція. Люди разом з худобою цілими днями чекали на транспорт. Врешті їх заладували до товарних вагонів і повезли аж над Збруч. Перед виселенням їм обіцяли, що в Україні дістануть гарні господарства по виселених звідти поляках, скільки хто захоче землі. Та дійсність виявилась трагічною.

По кількох днях подорожі поїзд зупинився в широкому полі, де їх просто викинули з вагонів. Хтось нібито мав до них туди приїхати машинами і порозвозити по навколишніх селах, але нічого такого не сталося. Ніхто ними не цікавився, ніхто їм не допоміг. Кілька днів сиділи під голим небом, спали під возами, провізоричними шатрами. Ще в дорозі скінчилася їжа і люди, голодні, почали ходити по селах жебрати за куском хліба. А місцеві жителі їх проганяли, бо й самі жили у страшній нужді. Лаяли переселенців за те, що покинули свої хати й землю і приїхали сюди над Збруч, щоб їх обідати з решток того, що вціліло по війні. Вкінці якась милосердна родина прийняла нашу маму з дітьми до стодоли. По якомусь часі мама вирішила поїхати до Львова.

До українського населення любачівського повіту.

Читайте пам'ятку з інструкції про переселення українців із Польщі до Радянської України.
Читайте і тоді не будете віртіти брехуніа.

ЛЮБАЧІВСЬКИЙ СТАРОСТА.

Кто має право евакуації

Евакуації підлягають громадяни української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають у Хелеському, Грубешувському, Томашовському, Любачівському, Ярославському, Перемиському, Лисківському, Залостинському, Красноставському, Білгородському, Володавському повітах і в інших районах Польщі, які побажають переселитися з території Польщі на Україну.

Куда подальше йти про бажання евакуації

Особа, що бажають переселитися на територію України, мають про це заявити усно або на письмі районним Уповноваженням УРСР (Уповноважений для Любачівського повіту мешкає в Любачеві при вул. Костюшко м. 29). Він відправляє своїх представників також в села і (як можна також подавати заяву) і Представникам Польського Правительства, які діють спільно в означених у кінці оповіщення пунктах.

Умови поселення евакуйованих на території УРСР

Евакуйовані на територію Української Радянської Соціалістичної Республіки будуть розміщені на їх бажання або

Відозва любачівського старости (фрагмент)

Моя родина у Винниках. Перший зліва брат Богдан Мороз, третя – мама Катерина, п'ята – сестра Марія. Перший справа брат мого батька, Петро Мороз. Винники, 1956 р.

Наближалася зима. Надіялась, що серед раніше переселених туди любачівців зможе зна-

йти притулок. Над Збручем мама залишила дітей, які до часу її повернення мали опікуватися їхнім уділим майном.

Початково пошуки були безнадійними. Більшість переселених з Польщі українців жили в нужді, переважно по кілька сімей в одній хаті. Люди боялися своєї тіні. Вкінці хтось їй сказав, що у Винниках біля Львова є якась невеличка хатинка, у якій мешкає самотня старенька жінка. Були там дві маленькі кімнатки на долині і дві ще менші нагорі. Мама пішла до цієї бабці просити притулку. Бабця погодилася їх прийняти.

Думаю що допоміг у тому лікар ветеринарії з Любачева пан Бандира, добрий знайомий цієї жінки, який також опинився у Винниках. Тоді мама повернулася над Збруч, забрала дітей, своє майно і вже всі четверо поїхали до Винників. Бабця мешкала на долинні, а мама з дітьми нагорі. Діти доростали, женилися

і поки не дістали своїх помешкань, жили разом з мамою. На поверсі мешкав брат Богдан з дружиною Катериною та двійкою дітей. На партері – мати та сестра Марія з чоловіком і двоє дітей. Оскільки всі ходили до праці, мама по суті виховувала всіх дітей, варила для всіх їжу, робила закупки. Ще працювала в городі, дбала про свої квіти. Неділю мала вільну, для себе. Рано йшла до церкви, до Преображенки, а потім цілий день зустрічалася зі своїми товаришками. Помимо цієї тісноти, кілька років з ними мешкала ще Анна Урбан, дочка мамної сестри Розалії, про яку я вже згадувала.

Коли мама була молодою, була досить нервова, часто нас сварила. І не дивуюся, тепер розумію, що це значить – самому виховати четверо дітей. Але пізніше стала дуже спокійною, погідною. Мала дуже добрі відносини з невісткою.

В листі до мене писала: „З Катрусєю живемо в одній хаті 25 років, і ми ще ніколи не перемовилися злим словом”.

Всі у Винниках дуже її шанували. Одна українка, яка ще за радянських часів приїжджала зі Львова до своєї сестри, яка під час війни була на роботі в Німеччині, а потім тут виїшла заміж і залишилася, оповідала мені:

„Так мені було приємно до Винників їти. Все Ваша мама стояла в городі при плоті і вже чекала на мене, бо знала, що я прийду. Все так добре, так гарно усміхалась до мене, все мені цвітів нарвала зі свого городу. Але коли я приїхала до Винник останнім разом, то зрозуміла, що мамини вже нема, хата була

Моя сестра Марія (зліва) з товаришкою зі студії Наталією Голіян-Чарнецькою. Винники 1948 р.

зачинена, хвіртка до городу також”.

Мама дожила гарного віку, була активна і життєрадісна до самого кінця. Майже ніколи не хворіла. За кілька тижнів перед смертю поклалася до ліжка, була ослаблена, просто втомилася. Померла у 1992 році дуже спокійно, можна сказати погідно, просто зі старості. Мала 92 роки.

*Мій син Орест з моєю матір'ю.
Вилітки, літо 1992 р.*

Розділ третій

З Любачівщини на Лемківщину

З початком квітня 1945 року я перебувала в лісах під Синявою. Незмінною подругою в моїх мандрях залишалася Марійка Козій. Саме цього місяця прийшов до нас наказ вислати на Перемищину делегатів на відправу окружного проводу ОУН. Від УЧХ призначили мене і Марійку. Ішли ми з іншими членами проводу Любачівщини і охороною, через Ярославщину, переважно ночами, обходили села, в яких стояло польське військо. По дорозі зустріли ми провідника надрайону „Сталя” (Дмитро Дзьоба), його заступника „Корнієнка” (Корнило Козенко), надрайонову провідницю УЧХ „Ірину” (Марія Ровенчук).

Відпочивши два дні на Ярославщині, ми рушили далі в напрямку Перемишля. Ішли по організаційному зв'язку, ночували по селах, що нам було трохи дивно, бо в себе, на Любачівщині, ми могли перебувати тільки в лісах. Станичні сіл призначали нас до людей на нічліг. Усюди приймали нас дуже ввічливо. Чим ближче підходили до Перемишля, тим було спокійніше. Ночами самооборонні відділи тримали стійки довкола села, але польського війська не було чути. Так ми зайшли до села Корманичів, яке було „столицею” окружного проводу ОУН. В Корманицьких лісах стояло військо УПА – сотні „Бурлаки”, „Громенка” і „Ластівки”.

В Корманичах я вперше зустрілася з окружною провідницею „Яриною” (Галина Голояд), яку у підпіллі називали „Царицею”. Вона вислухала мої звіти про працю на Любачівщині, сама розповіла дещо про ситуацію на Перемищині. Тут я познайо-

Марія Горбачевська „Ксеня” (справа), Осина Демчук з Вовча під Перемишляем. У 1944 р. вислана „Орланом” до Німеччини разом із Захаром Шутером з огляду на стан здоров’я. На еміграції була секретаркою провідника Степана Бандери, по його смерті працювала в „Шляху перемоги”. Померла в Мюнхені. Перемишчина, 1944 р.

милася з багатьма подругами. Деякі з них жили в підпіллі, інші півлегально, часто ходили до Перемишля, звідки приносили різні новини, ліки, а також дещо з харчів. Здивувало мене, що підпільниці були гарно вдягнені, майже по-міському, мали гарні зачіски. Ми з Марійкою виглядали, як сільські дівчата, в чоботах, вдягнені в кожушки, носили заплетені коси.

У травні в Корманицькому лісі влаштовано Свято матері. На мене це справило дуже велике враження. Таких святкувань

я дотепер не зустрічала. Сотні УПА стали в чотирикутник на лісовій галявині, по середині було збудовано щось на зразок сцени. Провідник „Григор” (Мирослав Гук), член окружного проводу, відкрив свято гарними словами про українських матерів-страдниць, українських

жінок, які поряд із своїми чоловіками й синами борються за Українську державу. Після цього доповідь виголосила окружна провідниця пропаганди „Ксеня” (Маруся Горбачевська). Стрільці відспівали пісню на честь усіх матерів, пізніше ще хтось декламував вірші. На закінчення всі присутні відспівали український національний гімн і пізно ввечері ми подалися до села.

Усе це викликало в мене багато гарних і нових вражень. Відчувався спокій і певність, ніхто не говорив про загрозу нападу ворога. Стерегли нас військові стійки і самі селяни, і це було щось інше від тої дійсності, що я переживала на Любачівщині.

Марія Горбачевська „Ксеня”, культурно-освітня провідниця Перемиської області за зв’язки з ОУН була арештована і в’язнена у Польщі ще перед 1939 р., під час війни у німецькому концтаборі. Після звільнення перейшла в підпілля. Живе в Україні.

Провідниця „Ярина” доручила нам, дівчатам, провести у кількох селах Свято матері для селян. Я не мала в цьому спеціальної підготовки, але дістала кілька пісень та віршів і разом із станичними УЧХ зібрали на вечір дівчат і вправляли співи. Дібнішим і відважнішим дала вивчити вірші. І так кілька днів ми готувались до свята. Ввечері сходились селяни у котрійсь із більших хат і там улаштували свято. Очевидно, перше слово випало говорити мені, і я виходила з цього, як могла.

Вінчання „Орлана” і „Марічки”

Другою знаменною подією, яку я пережила в Корманичах, були вінчання провідника „Орлана” (Василь Галаса) з „Марічкою” (Марія Савчин) та провідника „Тараса” (Петро Кавула) зі „Святославою” (прізвище не встановлене). Уже коли я прийшла на Перемишчину, мені розповіли, що провід готується до весілля двох пар. Мене огорнув подив і цікавість.

Ще за кілька днів перед весіллям провідниця „Ярина” зібрала нас на коротку нараду і наказала взяти участь у приготуванні весільної трапези. Кожний робив, що вмів. Я пекла кілька пляцків. Стрільці кухарі за допомогою господинь випікали м’ясо й ковбаси. Весілля мало бути гучним, чекали гостей зі всіх теренів, навіть з Любачівщини. Вінчання цих пар відбулося в селі Брилинцях у церкві під лісом. Навколо села поставили військові стежі.

Задовго до весілля всі гості зібралися біля церкви. При дверях стояла струнко військова почесна стійка. Молоді наречені були в сірих костюмах, у білих рукавичках, з букетами в руках. Церква була заповнена озброєними повстанцями. Горіли всі свічки у свічниках. Давали шлюб два священики – о. Степан Граб і о. Андрій Гоза, співав стрілецький хор. Після присяги було

гомінко й розносилося могутне „Многая літа!“ Усі бажали молодим парам щастя і ніхто тоді не думав, яка важка дійсність і яким важким буде їхнє майбутнє. Серця всіх були наповнені радістю й гордістю.

Весільне прийняття відбувалося в Брилинцях. Вітали молодих хлібом і сіллю, за нашим звичаєм. Були і коровай, і подарунки, звичайно, такі, які можна було подарувати в умовах підпілля. Молоді зі знайомими та почтом святкували у школі, а стрільці в господарських стодолах, при застелених столах, де не бракувало ні хліба ні м'яса. Це було перше і останнє весілля на якому мені довелося бути в підпіллі і яке до сьогоднішнього дня залишилося в моїй пам'яті.

Кінець війни

Не можу тут проминути найважливішої речі, а саме, що в травні 1945 року закінчилася Друга світова війна. Німці капітулювали, а переможці, хоч виснажені до краю, раділи й виспівували переможних пісень. Для українського підпілля настав зовсім інший час. Про ці нові обставини повідомив нас на відправах окружний провідник Перемищини друг „Орлан“. Усі ми називали його „золотовустим“, бо говорив прекрасно, цікаво і зрозуміло. Також про цілі й тактику мережі ОУН і стратегію молодого війська УПА. Розповідав нам про те, що Америка після розгрому Німеччини побоюється, що Радянський Союз зросте у велику силу і буде загрожувати комуністичними ідеями всій Європі. Але разом з тим частина американських політиків була захоплена тим, що руками большевиків вдалося розгромити Гітлера.

Провід ОУН реально оцінював існуючу ситуацію. Був свідомий того, що єдиним шансом для всіх поневолених Москвою народів є знищення комуністичного тоталітарного режиму. А це можливе при одній умові – коли Америка втрутиться своєю армією і СРСР розвалиться на окремі незалежні держави. Говорив друг „Орлан“ і про іншу можливість: коли не буде війни,

Москва не сповнить добровільно вимог щодо прав на самостійність народів, ми надалі залишаємось у підпіллі і, правдоподібно, на довгі роки, можливо, на 10-20 років. Тоді УПА мало йти в глибоке підпілля, дотримуватися сильної конспірації. Сотні УПА зможуть діяти лише до певного часу, але боротьба наша буде завзята та безкомпромісна, бо всі знали, що воювати такою могутньою силою, як Радянський Союз, не буде легко. Тим більше, що вже підписаний мир, і тепер Москва кине всі свої сили на знищення українського підпілля. В таких умовах жінки й частина членів мусять робити спроби вже тепер легалізуватися, а решта мусять готуватися до затяжної боротьби на довгі роки.

Слухала я ці слова й світ мені тьмарився. Мені було тільки 20 років, і я не могла собі уявити подальшого життя ще на 10-20 років. На мене просто напав страх, страх молодої людини, яка ще хотіла вільно жити. Та про це я нічим не говорила, в мене все була думка й надія, що Бог розв'яже ці наші проблеми, яких ми самі не можемо подолати.

Ці відправи, які були скликані проводом у зв'язку з закінченням війни, відбувалися в Корманіцьких лісах. Усі групами розташовувались під ялинями, на коцах, в наметах, і розмовляли. Кілька відправ ми, жінки, мали окремо з окружною провідницею. На одній з них наша розмова зійшла на тему умов життя на Лемківщині. „Ярина“ розповіла нам, що у лемківських селах мало жінок з освітою, які б могли зайняти провідні становища, а потреба праці мережі ОУН серед лемківського населення дуже велика.

З черги провідник „Орлан“ розказував про лемківську горірку й звичаї. Запитав, чи хтось із нас знає, що таке курні хати?

Василь Галаса „Орлан“.
Тернопіль, 1942 р.

Попередив, що панянкам із міста буде дуже тяжко звикнути до таких умов життя. Ми вірили цьому і не вірили, не знали, чи він жартує, чи каже правду.

Мій побут і праця у 6-му районі

Провідниця „Ярина” в одній з розмов запитала нас, чи хтось хотів би добровільно піти працювати на Лемківщину. Я відразу зголосилася, вже давно хотіла працювати далеко від своїх рідних сторін, де за мою

*Михайло Федак, „Смирний”
і Микола Філь „Пугач” (справа).
Мюнхен, грудень 1951 р.*

діяльність у підпіллі могли бути покарані мої рідні.

У червні 1945 року я прибула до проводу надрайону ОУН „Бескид”. Надрайоновий провідник Микола Радейко „Зорич” сказав мені: „Друже Марто!

Ви перейдіть по цілому лемківському терені, запізнайтеся з людьми, запізнайтеся з районними ОУН, з дівчатами

з УЧХ, які тут працюють, щоб Ви мали уяву, як виглядає цей терен, на якому Ви будете тепер працювати”.

Так я опинилася на Лемківщині, і помандрувала від села до села. В цей час тут вже була наша організаційна сітка, яка охоплювала територію цілого надрайону, існували станиці, які творили переважно два села. Я зустрічалася з дівчатами-санітарками, відвідувала санітарні пункти, і т. зв. шпитальки, в яких лежали наші хворі або поранені стрільці. Можу без перебільшення сказати, що завдяки тому протягом кількох місяців я перейшла пішки цілу Лемківщину і частину Бойківщини, починаючи від міста де впливає річка Сян.

Осіною 1945 року я була призначена як провідниця УЧХ 6-го району в надрайоні ОУН „Бескид”. Весь район був поділений на кущі, в деяких куцях працювали вже санітарки, які піклувалися про хворих і поранених стрільців. Пізніше, вже взимку, прибули з околиць Криниці до нашого району дві вишколені санітарки „Зоня” і „Мирослава”.

Провід 6-го району складався з провідника „Пугача” (Микола Філь), його заступника і організаційного референта „Смирного” (Михайло Федак), господарчого референта „Славка” (в 1946 році застрелився, потрапивши в руки ворогам), військового референта і вишкільника „Хмари” (Анатолій Вороняк, родом з Холмщини), референта зв'язку „Білого” (Євген Мельничук, пізніше перейшов до надрайону „Верховина”) та охоронної бойки, в яку входили: „Лісовий” (Степан Котельць з Одрехової, брав участь у похідних групах на Східну Україну, зустрічався з провідником С. Бандерою та командиром Т. Чупринкою, тепер живе в Канаді), „Ярий” (під проводом „Пугача” пройшов до Австрії, потім поселився в Америці), „Орест” (лемко з походження, прізвища не знаю), і „Веселий” (прізвища не пам'ятаю).

Я відвідувала села, вела гутірки із сільськими дівчатами, які радо допомагали нам у праці. Моїм завданням було подбати про те, щоб кожна станиця мала забезпечений запас необхідних ліків. Деякі з них ми отримували від нашої медичної служби: таблетки проти болю, йод для дезинфекції ран, а також жовтий порошок (не пам'ятаю назви), який дуже швидко гоїв рани. Частину ліків приносили нам із Словаччини наші стрільці, які часто ходили через кордон до своїх родин. Там можна було ще купити ліки легально. Ми мали багато перев'язочного матеріалу, але також дівчата робили бинти самі. Різали старі простирадла на пасма, шивали їх без рубців, потім виварювали й сушили. Для дезинфекції ран найчастіше використовували чистий спирт, який нам дарували селяни. Підходила зима, і я вчила дівчат в'язати теплі рукавиці, шкарпетки, навушники, адже вовни на Лемківщині не бракувало.

До 6-го району належали села Дарів, Суровиця, Поляни Суровичні, Одрехова, Сенькова Воля, Воля Нижня, Воля Вишня, Мошанець. Районовий провід найчастіше перебував у селі Дарові. Охороняли села переважно самоохоронні куцові відділи (СКВ), які діяли вже майже в кожній місцевості.

Степан Котелець „Лісовий”.
Канада, 1955 р.

Коли в околиці перебувало польське військо й стрільці з огляду на небезпеку не могли зайти в село, ми, дівчата з УЧХ, збирали по хатах харчі і заносили їм у ліс.

Лемки ділилися з нами всім, хоч і самі не багато мали, особливо навесні. До УПА ставились прихильно, адже серед бійців були і їхні діти й чоловіки. В час виселенської акції, коли ми були поділені на маленькі групи, мусили самі дбати про своє харчування. Вночі я варила партизанську зупу у лісі на вогнищі, а стрільці відпочивали. Часто я відвідувала шпитальки побудовані у лісі, розмовляла з пораненими, радилася з санітарками, щоб усіх їх підтримати на душі.

Пригадую, був у нас хворий на ревматизм куцовий провідник „Сніг” (Осип Біланіч), хоч мав волосся чорне, як галка. Стрільці збудували для нього спеціальну криївку в лісі у тупавині, а дівчата із сусіднього села приносили йому їжу. До нього часто заходили стрільці, коли були у поближніх лісах. Мене привела до нього санітарка „Ема”. „Сніг” дуже радів відвідинам. Він не хотів залишатися в селі, краще й безпечніше чувся у своїй криївці. Приходив до нього час від часу лікар, давав мазі для натирання та уколи, але це мало допомагало, затяжний ревматизм тяжко було лікувати. По якомусь часі нашого друга „Сніга” перенесли до шпитальки на горі Хрещатій, де, в січні 1947 року, був вбитий польськими жовнірами разом з іншими хворими й раненими партизанами, лікарями та санітарками.

Був ще у 6-му районі стрілець „Орест” з охорони провідника „Пугача”, родовитий лемко, молодий, мав може 18 років. Знав багато віршів, часто при вогнищі забавляв нас, розповідаючи їх лемківською говіркою, і співав пісень. Пригадую один рядок з веселого вірша про лемка, який, не маючи що кти, відзвичаював себе від їжі, бо казав, що так можна буде прожити: „І хоч свого він dokonав, і хоч не їв, але сконав”.

„Орест” також захворів на ноги і не міг ходити. Ми мусили возити його на коні. Пізніше наші лікарі його виликували, і то так добре, що він пішки перейшов рейдом аж до Німеччини. Пізніше виїхав до Канади, та ми не мали вже нагоди зустрітися на еміграції.

По якомусь часі провід ОУН почав ліквідувати жіночу мережу УЧХ. Опіку над хворими перебрали районні медичні референти, однак частина наших дівчат-санітарок, як „Ема”, „Мирослава”, „Соня”, „Арета” далі доглядали хворих і поранених. У зв'язку з цією реорганізацією мене призначили на новий пост – районного господарського референта. Моїм завданням було тримати зв'язки зі станичними по селах, збирати харчі і складати їх у криївках. Наш район мав зв'язки з лемками, які жили по словацькому боці. За придбані гроші вони купували ліки, взуття та одяг для наших стрільців. Харчів треба було збирати більше, ніж ми самі потребували.

На Лемківщину приходили сотні з Перемищини і навіть за лінії Керзона з Чорного лісу. Між іншими на нашому терені досить довго перебував курінь „Андрієнка”, а це три сотні. Всі ці відділи треба було нагодувати, а Лемківщина була бідна. Щастя, що лемки мали багато овець і їх м'ясо було головним продуктом харчування. Не один раз ходила я за харчами по селах, від хати до хати.

Свєген Мельничук „Білий”.
Кришчя, 1942 р.

Різдво у 1946 році ми святкували в Полянах Суровичних, разом із сотнею „Хріна”. В цьому селі жила вчителька, чоловік якої був солтисом і багато допомагав нам. Ми часто квартирували в школі, і саме там святкували тоді Різдво. Ми всі пішли на богослужіння до церкви. Кругом села стояли стійки. Після відправи ми щиро бажали одне одному дочекати Святого Вечора у Вільній Україні і попрощалися. Сотня пішла в ліс, а ми – до сусіднього села Суровиці. Ночували у родині Фельчаків.

Прокинулись уранці від гарної музики в сусідній кімнаті, особливо дивовижно звучали скрипка й бас. Провідник наказав зберігати абсолютну тишу, ніхто не повинен був знати, що ми ночували в селі. Опісля ми довідалися, що це цигани, які жили край села, кожного року на Різдво і великі свята ходять по хатах, грають і співають, за що селяни дають їм гроші й харчі.

Провідник „Пугач”

Микола Філь „Пугач” під час війни навчався в учительській семінарії у Криниці, а пізніше працював диригентом хору. В нашому районі було четверо його друзів із семінарії: „Смирний”, „Сокол”, „Вільний” і „Хмара”, які також дуже гарно співали. Їх прізвиська я згадувала раніше. Разом із нами, чотирма дівчатами, склався гарний хор. Ми навчилися співати Службу Божу і багато колядок.

Друг „Пугач” домовився зі священником і дяком із Суровиці, що ми прийдемо до церкви і заспіваємо частину Служби Божої. Церква у Суровиці була дуже гарна, велика, мурована. Ми піднялися на хори і ще до Служби Божої заспівали „Бог Предвічний”. Для мешканців села це була велика несподіванка. Наш спів справив на селян велике враження. Вони ще ніколи не чули у своїй церкві такого хору. Після Служби Божої дякували нам за такий гарний спів. З тих часів пам’ятаю одну лемківську колядку:

*Нумо, нумо, браття сусіди,
покиньмо горе, забудьмо біди.
А всьому винна нещасна Єва,
що з’їла овоч з райського древа.
Ввела в неволю всі свої діти,
прийшов Спаситель, хоче збавити.*

До літа 1946 року територія західної Лемківщини належала до 6-го району надрайону „Бескид”. Це були великі простори, які тягнулися більше як на 150 кілометрів, аж до міста Криниці. Тому провід Лемківщини вирішив створити у західній Лемківщині два нових райони – 7-й і 8-й. Провідником 7-го району став „Сокол” (Федак Михайло). Цей район тягнувся вздовж Бескидів через Кроснянський та Ясельський повіти. 8-й район тягнувся далі на захід, через гірські околиці Горлицького та Новосанчівського повітів. Провідником цього району став „Смирний”, стрієчний брат „Сокола”, який був колісць організаційним референтом

у провідника „Пугач”. Ділилися ці райони на три куці, зі своїм тереновим проводом мережі ОУН і охоронними боївками. Ці два райони творили тепер новий надрайон західної Лемківщини, який назвали „Верховина”. Надрайоновим провідником призначено „Роберта” (Стефан Ярославич), культурно-освітнім референтом „Степову” (прізвище невідоме), господарчим референтом „Христю” (Ірина Тимочко). Пізніше, під час акції „Вісла”, сюди перейшли працювати розвідницею „Арета” та санітарками „Мирослава” і „Зоня”. При надрайоні була створена також охоронна боївка та група зв’язкових. Для цього надрайону призначено сотню УПА командира „Бродича”.

Усі ці групи, боївки, сотні УПА та окремі кур’єри переходили через наш, 6-й район. Провідник „Пугач” призначав для кожної такої групи стрільців зі своєї боївки, як зв’язкових, які дуже добре знали місцевий терен. Але одного разу, ми тоді перебували у лісі Буковиця, всі зв’язкові пішли по черзі в західну Лемківщину, і залишилися тільки ми з „Пугачем”. Аж раптом прийшла на наш зв’язок провідниця „Христя” із стрільцями з 4-го району. Вона повідомила, що мусить негайно відходити далі з поштою і важливими наказами. Хлопці, які прийшли з нею, нашого району не знали, і їм мусив хтось супроводжувати. Оскільки нікого зі стрільців не було, з „Христею” пішов „Пугач”, а я залишилася сама.

Донині не забуду тих двох ночей у лісі Буковиця. Спала я у примітивно зробленій колибі, хоча яке спання там було – весь час я слухала, чи хтось не підходить лісом. Могли бути свої стрільці, які знали наше місце постою, а міг бути й ворог. Як на біду ми мали ще у тому лісі корову, їй же треба було три рази на день дойти, а я цього навіть удома не робила. Але, як казали у нас, „навчить біда ворожити”. Стрільці наносили перед відходом трави, але по воду треба було ходити далі. Рано-раненько корова почала ревати на цілий ліс, хотіла їсти й пити. Ті дві ночі я зовсім не спала. Пробіжить якийсь звір лісом, може й заєць, а мене охоплює страх і тривога, хоч я і знала, що хижаків

у Карпатах не було. Отак ми стерегли одна одну: я корову, а корова мене, поки не повернулися стрільці й провідник „Пугач”. Хоч я лісу вже давно перестала боятися, але до цього часу ще сама не залишалася. В густому лісі, на цвинтарях серед гробівців, які були нашими найбезпечнішими місцями постою в час облав, скільки провели ми часу, але ніколи не зустріли духів. Більший страх і непевність огортали мене, коли опинялася у селі або в місті, серед людей, де стояло польське військо.

Минули роки, багато прізвищ та імен забулося, особливо тих, з ким зустрічалася раз чи двічі, мандруючи від села до села. Не забулися тільки їхні обличчя, не забулися моменти й обставини, зв'язані з тими людьми. Пригадую родину Зарічків з Дарова. Це не було їхнє прізвище, а тільки прізвисько, бо жили за рікою, яка перетинала село. Я часто зупинялася в їхній хаті, мала навіть свою маленьку кімнату, яку називали „вінкір”. Там я могла помитися теплою водою, там лікувалася, коли хворіла. Товаришувала з дочкою господарів Марічкою, яка з молодшим братом Ваньом нам допомагала. Марійка часто була зв'язковою, переносила пошту, а брат тримав стійку в селі і працював у самооборонному відділі.

Друга родина, яку я дуже добре знала і пам'ятаю, жила в Суровиці. Це була родина Фельчаків. Найстарший син Степан був у сотні командира „Хріна”, чим його батьки дуже пипалися. Пам'ятаю, коли він приходив до рідного дому, мати все частувала його, чим мала найкращим, а батько, коли вже треба було відходити із села, допомагав одягати військову форму і поправляв військовий пояс, щоб син гарно виглядав. У цій родині я часто зупинялася. У їхній хаті відбувалися наші зустрічі з дівчатами, ми там складали ліки й шили бандажі, в'язали светри і теплі рукавиці для стрільців.

У Полянх Суровичних мали ми родину Варянків. Ганя Варянка була станичною, батько її був дяком у церкві, брати Гані були ще малі, тільки час від часу допомагали сестрі переносити пошту. У Волі Нижній станичною була „Юстина”, дуже працю-

ювала й проворна дівчина. Коли в час акції „Вісла” виселяли людей, вона втекла до лісу, а згодом їй вдалося разом з бійцями перейти через Словаччину до Німеччини.

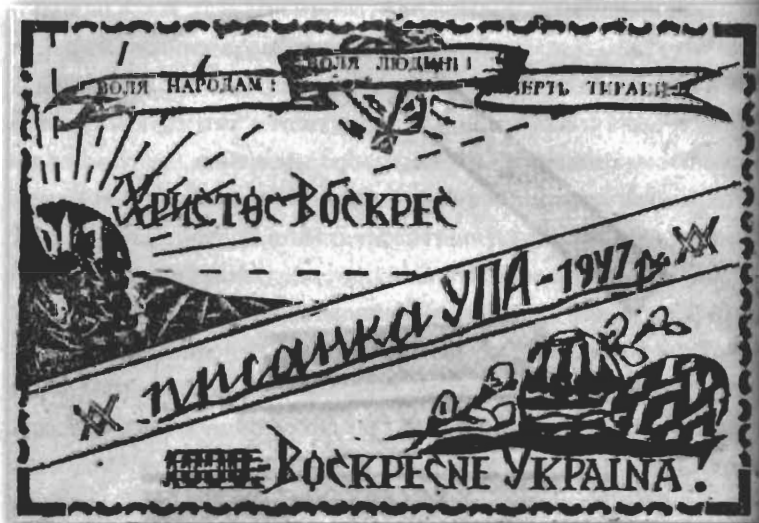
Великдень 1946 року

Великодні свята 1946 року випали пізно, на 21 квітня. Пережила я їх на Лемківщині, в 6-му районі. Ми з подругою „Аретою” одержали від провідника „Пугача” доручення готувати паску й усе, що потрібне на великодній стіл. Ми мали звістку, що, можливо, з нами в лісі святкуватиме сотня командира „Хріна”, тому треба було подбати також про харчі для стрільців. За це відповідали господарчі референти по селах. Вони мали подбати про м'ясо, по можливості про ковбасу, але пекти й варити мали ми дві з „Аретою”. Наші господарчі працівники зібрали для нас усе, що було потрібне, і примістили в хаті однієї лемкині в селі Воля Вижня. Її чоловіка забрали, мабуть, до советської армії, а вона залишилася з двома хлопчиками 6 і 8 років. Господня мала велику піч, у якій пекли хліб на цілий тиждень.

Ми не планували пекти хліба, але домовились зі станичним села, Левчуком (правдиве прізвище), що він поговорить з парохом Волі Нижньої, отцем Володимиром Костишином про те, щоб під час свят зібрати серед вірних більше хліба. Зазвичай священники ходили у нас по хатах святити паску, і люди давали за це печені паски чи хліб. Тим більше, що був воєнний час і люди не мали можливості платити грішми чи віддячувати за послугу чимось іншим. Від станичного ми отримали повідомлення, що священник погодився дати нам хліб, потрібний для стрільців сотні, і що передасть його до хати друга Левчука. Ця хата стояла на краю села й до неї безпечніше було підїхати фірманкою.

Уночі ми з подругою „Аретою” пішли до Волі Вижняної готуватись до Великодня. Треба було наварити багато яєць, натерти хрону, зробити бурячки і спекти щось солодке, якщо буде можливість. Господарчі референти зібрали в селах трохи

масла, сиру, яєць. Наші станичні подбали про цукор і дріждж, які треба було купувати аж у місті. Коли вдалося все зібрати, настала й наша черга. Я в цей час не мала великого досвіду у варінні й печінні, бо вдома, хоча й допомагала перед святами, але всього не встигла навчитися. Досвідченішою виявилася подруга „Арета”, отож вона керувала нашим печінням. Ми терли жовтки з цукром, гріли мед, пекли медівники, сирники, запікали в печі сир з яйцями. Робили й тістечка, які краще виходили на дріжджах. Усе це пакували в кошички, в яких господиня пекла хліб, та заносили до комори. Вже в суботу все було готове, позав'язуване чистою тканиною, щоб уночі все можна було швидко перенести на віз і переправити до лісу.

Фірманку стрільці замовили в селі Суровиці. Станичним там був пан Фельчак, дуже поважний і відданий чоловік. Його найстарший син Степан служив в УПА. Молодший, 17-річний Михайло, допомагав батькам у господарстві. Було ще двоє хлопців, Іван - мав років десять і звали його по-лемківськи Ваньом, і наймолодший, який під час війни поранив собі очі якимось набоем. Він був майже сліпий, переважно сидів біля вікна, бо, як

сам казав, ще бачив у вікні якесь світло, а сліпоту не давала йому бавитися з дітьми в селі.

Вже увечері по нас і по харчі приїхав з Суровиць Михайло, а разом із ним і Ваньо. Ми почекали, поки стемніло, щоб безпечніше їхати через Суровиці на умовлене місце в лісі. Від'їжджаючи, ми тепло попрощалися з господинею, яка була до нас гостинною й ласкавою. Вона залишалася сама в селі зі своїми діточками, отож побажала нам щасливої дороги і щасливих свят Воскресіння.

Того року наші свята випадали разом з латинськими, тому ми припустили, що війська і вся польська влада також святкуватимуть, і ми не матимемо перепон. По дорозі ми зупинилися на краю села біля хати друга Левчука і постукали у вікно. Воно відразу відчинилося, й ми побачили заспаного Левчука, який сказав, що з приходства від отця Костишина хліба не привезли.

Наближалася північ, і часу на роздуми не було. Хліб був конче потрібним, тому ми зважилися до нього їхати. Це було не дуже зручно, бо приходство у Волі Нижній було далеченько, біля церкви, а поруч ішла бита дорога. Та ми не думали про це й поспішали якнайшвидше завершити справу. Приїхали ми на місце, хлопці залишилися при возі, а я з „Аретою” побігли до отця пароха.

Двері відчинила господиня. Ми увійшли, і коли почали з'ясовувати, що з хлібом, раптово хтось загроюкав у двері. Залунали вигуки: „Otworzyć natychmiast, policja, wojsko!”²⁰

Великодні картки, з друкарні УПА на Лемківщині. Праці Михайла Черешньовського.

²⁰ Відчинити негайно, поліція, військо! (пол.)

Господиня побігла до дверей. У хаті була ще якась дівчина. може, родичка. Ми з переляку скочили в ліжко господині. Та вояки почали стріляти надворі, постріл пролунав і в хаті. Жінки закричали, в хаті зчинилася метушня. До нас підбіг вояк і наказав швидко вставати. Ми повдягали свої плащі, чоботи. Я була вдягнена по-сільському, на голові мала хустину. Вояки бігали по хаті, кричали: „Gdzie są banderowcy?”²¹ Господиня кинулася в сінні, спантелічені вояки також повибігали надвір, може, боялися, що це УПА оточило їх у хаті.

З цього замішання скористалася „Арета”, вхопила відро й вибігла надвір. Я кинулася за нею, та вояк затримав мене у дверях і вдарив прикладом кріса. Я впала. До хати заходило щораз більше військових. Вони почали кричати до мене, щоб я відчиняла шафи, лізла під ліжко, скидаючи постіль. Мабуть, думали, що там ховаються наші стрільці.

Раптом відчинилися двері другої кімнати і звідти виїшов отець Костишин, уже вдягнутий у ризи. Десь по півночі він мав служити великодню відправу. Польський вояк, побачивши у дверях священика, пустив по ньому чергу з автомата, і він упав мертвий на землю²². Це трапилось миттєво, ніхто навіть не встиг нічого сказати.

Серед криків і метушні воякам наказали вийти надвір і шукати бандерівців. Мене вхопили й повели під руки до підводи, бо від сильного удару я не могла сама йти. На передку сиділи мої хлопці, ледве втримуючи переляканих коней. Ваньо голосно плакав. Мене посадили разом з ними, навпроти сіло двоє вояків з крісами, наставленими на нас. На моє щастя, польські вояки кинулись обшукувати підводу, а знайшовши харчі, поїли все до речити. Отож опісля на допитах ніхто не питав мене, що

²¹ Де бандеріці? (пол.)

²² Костишин Володимир – народжений 17 серпня 1907 р., рукоположений 20 березня 1932 р., працював на території Апостольської Адміністрації Лемківщини, спочатку в селі Більцаревій Новосанчівського повіту, а згодом у Волі Нижній.

було в підводі, бо з харчів не залишилося ні сліду. Хлопці були молоді, налякані, плакали цілу дорогу. Вони не вміли говорити по-польськи, а лише по-лемківськи.

Наша фірманка рушила в напрямку до містечка Яслиськ. Було вже зовсім темно. За нами їхала підвода з вояками. Я щиро молилася, щоб Господь допоміг мені у цій недолі. Різні думки снувались у моїй голові. Може скочити з воза й тікати у ліс. Я не була зв'язана. Але це була б певна смерть. Мені спало на думку, що хлопцям треба щось сказати, щоб якось урятуватися з цієї ситуації. Нібито молячись впівголоса, пошепки я сказала дітям, щоб не боялися, поляки їм нічого не зроблять, бо вони малолітні. Коли досі нас не постріляли, то мусять випустити на волю. Я сказала, що мене звати Анна Варянка з Полян Суровичиних, що я не була в партизанці. Що вони з цього зрозуміли і чи сприйняли мої слова серед молитви, донині не знаю.

Того року селяни Волі Нижньої і Вижньої не святкували Великодня. Їхній священик, отець Костишин, лежав мертвий у церкві, люди молилися й плакали. Це був звичайнісінький злочин жовнірів Війська польського вчинений у саме Христове Воскресіння. Багато років я не знала, що сталося з „Аретою”. Тільки нещодавно, у 2001 році, отримала я від неї з Америки листа про цю трагічну подію:

Через цілий день до вечора, коли уже стемніло, я переховувалася у полі в бур'янах, а тоді помаленько підсувалася в село. Близько приходства почула так страждальний плач, це була розачлюдей, які замешкували з отцем Костишином. Недалеко була студня, я підповзла близько до неї, добре замаскувалася бур'янами. По досить довгій часі прийшла жінка, пані Андрух, і каже: „забили отця, забрали Марту, не ідіть, бо може військо верне. В селі нема нікого, спокій”. Я пішла до Івані (забула прізвище), яка потім вийшла заміж за Славка, брата отця, і перебралася святочню. Коли тіло отця привезли до церкви, ми там пішли. Було дуже багато людей, домовину устали на дворі. Отця хоронив польський священик з Яслиськ, пам'ятаю

його прізвище – о. Кароль Ремта. По короткім часі я відійшла до села Суровиці, все в страху перед військом.

Селяни не нарікали на УПА. Військо переходило без запланованого наскоку на приходство, питали отця, чи не знає, де є бандерівці. Тоді капітан Михальський стрілив.

За короткий час перенесено мене в Горличчину, аж під містечко Грибів і звідтам мала я бути кур'єркою провідника ОУН „Орлана” на західні землі. В липні 1947 року, коли акція „Вісла” була вже в розпалі, я виїхала з підпільною літературою „Upiór faszyzmu” і „Czy bomba atomowa uratuje Anglię?”²³ до Щеціна. Від проводу отримала польські документи на прізвище Марія Бартиш. Коли я повернулась, українського населення вже не було й мені не залишили жодного зв'язку. З Кракова я приїхала до Грибова, далі пішла пішки до Фльоринки, лемківського села на Горличчині. Дорогою несподівано зустріла військом. Мене арештували й передали до управління безпеки в Ряшеві. Тут мене допитував відомий зрадник „Вишинський” (Ярослав Гамівка), який теж не мав певності щодо мене. То вирішили вислати мене до Явожна. В концтаборі я була чотири місяці. Жодна з дівчат до мене не признавалася, аж котрогось дня казали стати мені у вікні, попри яке проводили ув'язнених чоловіків. Хтось із них мене впізнав, однак, мимо тортур, я наполягала на тому, що я полька. Тім не менше, на суді у Кракові звинуватили мене в тому, що була зв'язковою між АК й УПА. В тюрмі я просиділа від 1947 до 1954 року. Щойно по виході на волю повернулася до власного прізвища – Анна Біло.

Коли ми доїхали до Яслиськ, настав ранок, дзвонили дзвони, поляки йшли святочно вдягнені до костелу. Нас посадили на лавці при дорозі, обабіч сиділо двоє вояків. Люди зглядалися на нас, яких то „бандерівців” половило військом.

Мене мучили чорні думки і страшна втома, я не знала, що сталося з „Аретою”. Підійшов якийсь старшина (я не розумілася

на рангах) і почав тут-таки на лавці списувати з мене протокол. Я розказала йому, що називаюся Анна Варянка з села Поляни Суровичні. Дату народження я придумала й добре запам'ятала. Мій батько є дяком у селі, мами не маю, бо померла. Маю ще двох малих братів. Партизани казали мені забрати з хлопцями хліб з приходства і там нас застало військом. Анну Варянку я знала добре. Вона була станичною в Полянах Суровичних і я до них часто заходила.

Офіцер записував все, що я говорила, а я намагалася це запам'ятати, щоби потім говорити те саме. Що саме говорили хлопці на допитах, я ніколи не довідалася.

Після цього переслушування нас завели до якоїсь комірочки з сіном і залишили там, замкненими на колодку. Перед дверима стояв вартовий. Незабаром приїхала підвода, ці ж самі коні, які були власністю Михайлового батька, і нас під конвоем повезли до Риманова. Там посадили нас до пивниці, але окремо, і я вже більше ніколи не зустрілася з Ваньом і його братом і нічого не знаю про їхню дальшу долю.

Чорні думки снувалися в голові. Я ще раз нагадала собі, що говорила на першому допиті в Яслиських. Одне я знала ще з дитинства, що тільки Бог може мені допомогти і щиро молилася зі сльозами в очах. У нас вдома казали, що молитва ломить тюремні мури, я вірила й надіялась, що вийду з цієї, здавалося б, безвихідної ситуації. А подумки чула постріли і бачила, як падає на землю вбитий отець Костишин. На його місці мала ж бути я.

Десь після обіду прийшов по мене жовнір і запровадив до якогось будинку, де чекав польський старшина. Він чемно

Іванка Біло-Гургай „Арета” з синами. Червень 1972 р.

сказав: „Czy wiesz dziewczyno, że dzisiaj jest Wielkanoc? Żebyś nie myślała sobie, że Wojsko Polskie to bandyci, uczesz się i usiądź razem z nami do stołu”²⁴. Нічого я не могла йому відповісти, старалася більше мовчати, бо що було мені говорити. Помила руки, причесала коси та вийшла в чоботях до вітальні.

Нині мені важко сказати, як воно там виглядало, але пам'ятаю, що в кімнаті була тільки господиня, старшина і я. Я подякувала, але не могла їсти зі страху й почуття приниження. Наша господиня була мовчазною, знала вже, хто я, часто виходила на кухню. А пан полковник усе розповідав мені, що Військо польське захищає вітчизну, що УПА повинно здати зброю і не боротися проти Польщі, що було б добре, якби всі служили польській державі і для неї працювали. Згадав про Армію Крайову, про польське підпілля, яке боролось проти комуністичної Польщі. Багато з того, що говорив, я вже й не пам'ятаю.

Після вечері мене знову відвели до пивниці, призначеної для арештантів і замкнули на ключ. Я роззулася і лягла спати, накрившись коцом і своїм плащем, але мене трясло, мов у лихоманці, і я ніяк не могла зігрітися. Чи спала я тієї ночі, вже й не пам'ятаю.

Збудили мене рано кроки вартових. Мені наказали вдягнутися й вийти. Я почала взувати чоботи на босі ноги, бо в поспіху на плєбанії залишила панчохи. Поляк помітив, що я боса, наказав мені почекати, і через кілька хвилин приніс військові онучі. Я подякувала йому, взулася й пішла до фірманки. Підводою їхав господар-поляк, двоє вояків сиділи побіч мене.

Під вечір ми під'їхали до будинку УБ у Сяноці. Зморену й нещасну завели мене до пивниці, де сиділа вже одна полька. Її на той момент не було в камері, вона працювала на тюремній кухні. Коли повернулася – принесла щось їсти, дала кусок мила, рушник, і я, нарешті, вперше за два дні добре помилася.

²⁴ Чи знаєш, дівчино, що сьогодні Великдень? Щоб ти не думала собі, що Військо польське – то бандити, причешися і сідай разом з нами до столу (пол.)

Полька розповіла свою історію. Родом була із Сянока, мала дві старші сестри, які вже були заміжні, батько її був м'ясарем. На жаль, під час німецької окупації вона водилася з німецькими солдатами, за що її заарештували поляки, звинувачуючи в колаборації. Вона вважала, що сидить невинно, вірила, що батько якось її викупить.

Коли я розповіла свою історію, то вона, чи повірила, чи не повірила в це, але сказала: „Widzi pani, ja cierpię za współpracę z Niemcami, a pani z banderowcami, ale nikt nam nie uwierzy, że my tego nie robiliśmy”²⁵. Коли мене в травні забирали із Сянока, вона там ще залишалася.

Тяжко сидіти в тюрмі, а ще й у таких непевних обставинах, коли щомиті може з'явитися хтось, хто тебе впізнає або зрадить, хоча мушу признатися, що тюремна кімната з ліжком та коцом були вигіднішими, ніж важкі умови життя в лісі. Я дістала в лісі коросту і ніяк не могла її позбутися, хоч ми і мали мазь від цієї хвороби. Воші також не давали спокою. Але все ж там була воля: ми ходили в села, зустрічалися з людьми, сиділи ночами біля вогнища, співали пісень, мріяли й вірили в краще майбутнє. А тут одне маленьке заготоване віконце.

Не раз я заздрила пташці, що літала на волі, чи бджілці, що шукала квітку, перелітаючи з травинки на травинку перед моїм тюремним вікном, заздрила зголоднілому худому котику, який, заглянувши одного дня у мою келію, перелякався і втік геть. Усі ці живі істоти літали, бігали, жили на волі, а я сиділа за ґратами, як воно сумно, як тяжко на серці.

Після двох тижнів мене почали час від часу брати на різні роботи. Переважно я мила вікна та підлоги. Дехто з вартових мене жалів, казав, що я молода й гарна, і не місце мені у в'язниці, а інші кричали і з презирством казали, що зігнию, як усі бандерівці, в тюрмі. Багато разів мене викликали на допит, але «трималася свої попередніх зізнань. Боялася тільки, щоб не зло-

²⁵ Бачите, пані, я страждаю за співпрацю з німцями, а пані – з бандеріями, але ніхто нам не повірить, що ми цього не робили (пол.)

митися і не піддатися страхові, а ще більше, щоб під час облави не зловили і не привели когось, хто б мене впізнав. Час минав, але на допити до мене не приводили ні знайомих мені бійців, ні дівчат, які мене знали.

Мучила мене також думка про втечу. Коли виходила з камери на маленький коридор до туалету, запримітила, що у стелі є вікно, через яке я могла б вийти з будинку. Але коли я пробувала це зробити мене огорнув страх, і я повернулася назад. Крутом стояли озброєні вартові, весь будинок був освітлений, а його плану я, звичайно, не знала.

В кінці травня мене ще раз покликали на допит. За столом сидів чоловіку військовому, якого я раніше не бачила. Перед ним лежали мої зізнання, ще якісь папери, він щось із них вичитував, оглядав, тоді почав мене все випитувати, тільки російською мовою. Запитав мене, що я тут роблю, і чи те, що я сказала при слідстві, є правдою. Чи дійсно моя мати померла, де зараз мій батько і брати.

Я відповіла тихо, що не знаю, де вони. На той час, коли мене арештовано, вже давно вивезли всі інші навколишні села. В Україні ми не хотіли їхати, бо тут мали свою хату, трохи землі і корову, але думаю, що тепер їх також уже вивезли. Люди говорили, що будуть вивозити всіх, щоб не допомагали бандерівцям. Далі я мовчала, а він почав мене питати, чи хочу зустрітися з родиною, і чи знаю, що тут у Яслиських стоять поїзди, повні людей, які добровільно їдуть в Україну. Я твердила, що нічого не знаю, бо вже давно тут сиджу, і ніхто до мене не приходив за цей час. Я не вірила його словам, коли питав, чи хочу піти до родини, до братів, і чи поїду в Україну, коли випустить мене з тюрми. А випустить мене, якщо я підпишу папір, що ніколи нікому не розкажу про те, що бачила в тюрмі.

Він дав мені прочитати цей папір і сказав його підписати. Я остовпіла, тричі перечитувала папір, аж поки не зрозуміла, що це правда, тоді швиденько підписалася, так і не вірячи до кінця в те, що відбувається. Русский старшина виписав при мені

звільнення, дав мені його у руки і сказав, що я вільна, і маю зараз оголоситися з цим папером до переселенської комісії у Яслиських. Я пішла до камери, забрала свій плащ, якийсь військовий вивів мене до брами й, нічого не питаючи, випустив на вулицю. З полькою я так і не попрощалася, бо вона була на роботі.

Я опинилася на вулиці. Ніколи тут у Сяноку не була, не знала, куди йти, але моїм бажанням було якомога швидше відійти від тюрми. Так я йшла вулицями міста, якого зовсім не знала. Когось із перехожих запитала про дорогу на Яслиська, але того вже не пам'ятаю. Ще довго не могла повірити в те, що вже на волі, все чекала, що мене зараз знову повернуть до тюрми.

Весь час оглядалася, думаючи, що трохи далі від мене йде якась людина, яка слідкуватиме за мною. Якби мене хтось зупинив і питав, то я мала в руках посвідку і йшла шукати поїзд із селянами, які добровільно виїжджають в Україну.

Треба сказати, що коли я повернулася з тюрми в підпілля, провід лемківського надрайону ОУН зустрів мене з недовір'ям. Багато хто думав, що я підписалася про співпрацю з поляками. Мене врятувало те, що ніде не було чути про провалені криївки, ніхто не приходив на те місце, де ми квартирували, ніхто не питав за мною. Одного разу друг „Пугач” (у його районі я знову опинилася, після виходу з тюрми) сказав мені в розмові, що він не вірить у те, що я пішла на співпрацю з поляками, але є такі, які думають по іншому, хоч і не мають на це ніяких доказів.

Але це буде пізніше, а тепер я була на вулицях чужого міста, і мені треба було щось робити. Я вийшла з міста Сянока й опинилася на польовій дорозі. Ще раз озирнулася, чи ніхто за мною не йде. Побачила недалеко від дороги лісок і згадала розповідь друга „Пугача” про бій в Одреховій. Тоді він із своєю бойкою ховався від ворожих військ у лісі по дорозі до Яслиськ. Провідник „Пугач” так детально розказував тоді про цю подію, що я, розглянувшись, зрозуміла, що це той самий ліс, і я можу перейти ним до Одрехови. Село Одрехова було мені знайоме. Воно дуже велике, тягнулося в долині вздовж потоку на сім кілометрів.

Далі гостинець вів до Яслиськ, тому провідник „Пугач” ніколи не залишався з боївкою в цьому селі.

Я ввійшла в ліс, трохи перепочила і ще раз переконалася, що за мною ніхто не йде. Було тихо й спокійно, ні живої душі біля мене. Увечері, полями, я дісталася до села Одрехови. Серед глухої ночі чула кожний подих вітру, шелест трави, здригалася від криків нічних птахів, сполоханих моїми кроками. Коли підійшла ближче, почувла з боку села якісь голоси, звук начиння й брязкіт кінської упряжі. Я зрозуміла, що в селі стоїть вороже військо. Була щаслива, що вже дійшла до Одрехови і на ранок буду в Пулавах.

Тамтешні дороги й стежки я знала добре, і це давало мені віру, що знайду своїх. Не відчувала голоду і втоми, а сила волі несла мене цілу ніч усе далі й далі. В горах багато потічків із чистою джерельною водою, і я, напившись цієї води, набрала нових сил. Сходило сонце, я оглянулася навколо і впізнала Пулавський ліс. За ним мало бути вже село. Знала, що Пулави частково спалені, людей виселено, але прямувала туди. Не думаючи про небезпеку, я зайшла в село. Усюди пустка, тиша, чути тільки шум води в потоці.

Зі спалених хат стирчать тільки комини. Час від часу майже мені під ноги здичавілий кіт, занявжає жалісно, просить їсти, та я сама голодна. Іду до неспалених хат шукати якоїсь їжі. У шухлядах залишених столів та шаф знаходжу лише шматки черствого хліба. Бреду селом сама, байдуже мені вже все. Доходжу лісом до дороги на Дарів. Сподіваюсь зустріти там когось із наших, бо Дарів далеко від битих доріг і ніхто туди майже не заходив. Ще на краю Пулав сіла я відпочити, скинула чоботи і сховала їх у кущах. Далі вирішила йти босою. Чекаючи вечора лягла трохи відпочити у високу траву.

Коли стало зовсім темно, заходжу обережно в село, кругом тиша, і серце мені завмерло. Невже нікого з наших тут не зустріну? Іду далі, прислухаючись, і справді, в одній хаті чути притишені голоси. Несподівано затримує мене стійковий

Стрільці, почувши, що це я, вискакують із пивниці, щоб подивитися. Не вірять, дивуються, знають, що я в тюрмі. Це стрільці „Лісовий”, „Ярий”, „Орест”. Вони прийшли сюди з лісу до Дарова за бараболею, яку залишили селяни в пивницях. Питаю, де решта стрільців, де провідник. Виявляється, що всі в лісі біля Дарова, а з ними ще й сотня командира „Хріна”.

Хлопці набрали в мішки бараболі, і йдемо в ліс, до своїх. Серце б'ється, сама питаю себе, як зустрінуть мене, чи повірять, що нікого не зрадила. Ніч темна, роса холодна, йду боса, та не відчуваю – іду до своїх, радість переповнює мене. Зустрічаємо стійкових, а потім підходимо до вогнища, біля якого сидять провідник „Пугач” та командир „Хрін” із почтом. Вогнища горять малі, всюди можна сподіватися ворога.

Усі повставали, вітаються, задають десятки питань про те, як і що сталося, чому мене звільнили з тюрми. Коротко розповіла, показала своє звільнення з тюрми. Більше ніхто мене нічого не питав. Дали мені коц, щоб зігріти босі ноги, хлопці зварили зупу, і я заснула твердим сном. Раненько, ще темно було, ми відійшли в ліс, далі від села. Я, очевидно, йшла боса, ніхто не мав для мене чобіт. Командир „Хрін”, дивлячись на мої босі ноги, заспівав тихцем пісеньку: „Ой зимна роса, а дівчина боса...”, я віджартувалася, що скоро зійде сонце, зігріє мої мокрі ноги. В глибині лісу сіли ми на перепочинок, а щойно під вечір провідник „Пугач” вислав із мною двох хлопців до Пулав, де я в кущах віднайшла свої чоботи.

„Дора”. Трагедія повстанської шпитальки на Хрещатій

Уже багато писалося у виданнях УПА про зруйнування санітарного пункту (шпитальки) на горі Хрещатій, де загинули між іншими „Дора” та її чоловік, головний лікар доктор „Рат”.

Анна Скірка „Дора” була родом із Пикulichів, з-під Перемишля, а на Лемківщину прийшла з Перемиського надрайону

в 1945 році. Спочатку була друкаркою в „Зорича” – провідника надрайону ОУН „Бескид”. Ми часто зустрічалися під час моєї мандрівки по Лемківщині. Улітку, у вільний від праці час, ми ходили купатися в холодних гірських потоках і трохи вигріватися на сонці. Опісля, коли я відійшла у 6-й район на пост районного провідника УЧХ, ми довгий час не бачились.

Провідник „Мар” квартирував із своєю боївкою у лісі Лопітник, а „Дора”, як його друкарка, була з ним.

Пізніше, я дізналася від своїх подруг, що „Дора” вийшла заміж за доктора „Рата”, який перебував із сотнями, лікував поранених і хворих по криївках.

Він походив з Волині, із родини німців-поселенців, перед війною студіював медицину у Львові. Під час війни служив у німецькій армії, потрапив у полон і був у таборі в Пикуличах, із якого був

викрадений бійцями нашої боївки, і так став лікарем. Я бачила його кілька разів, але вже не пригадую його обличчя. „Дора” познайомилася з ним у підпіллі, вийшла за нього заміж, хоч і знала, що будуть рідко бачитися.

Шлюб їм давав отець „Яворенко”, друзками були подружки „Тетяна” і „Марійка”. Вінчання було скромним, без гучного весілля. „Дора” була щаслива. Мені про неї багато розповідала подруга „Марійка”, яка прожила з нею кілька місяців в одній криївці. Вона була мрійницею, говорила про сімейне життя у вільній Україні, про дітей, і про те, що їх син мав називатися Романом. Молилася і про те, що якщо судилося їм двом загинути, то нехай загинуть разом.

Зиму 1946-1947 років „Дора” перебувала у криївці з провідником „Маром”, а її чоловік „Рат” лікував хворих у підпільному шпиталі на горі Хрещатій. Наближалось Різдво Христове 1947

року. Коли „Дора” дізналася, що провідник „Мар” висилає стрільців із поштою до проводу 3-го району біля Хрещатої, вона вблагала його піти зі стрільцями, щоб побачитися з чоловіком. Всі її відмовляли, зима була дуже холодна, випало багато снігу, дорога далека й небезпечна, але вона нікого не хотіла слухати, щасливо дійшла до Хрещатої і там відсвяткувала Різдво.

19 січня 1947 року, під час облави на Хрещатій, польське військо натрапило на партизанський шпиталь. Зима – дуже тяжкий час для повстанської боротьби. По слідах на снігу можна було дійти до місця постою наших відділів, лісових таборів. Нас зраджував запах диму.

Весільні гості на шлюбі „Дори” і „Рата”. Четверта зліва Анна Черешньовська „Тетяна”, НН вояк, господарчий референт надрайону „Давиденко”, Надія Партикевич „Марійка”, НН вояк, Ірена Тимочко „Христя”, отець „Яворенко”, „Дора”, д-р „Рат”, НН вояк, НН господар. Дата і місце невстановлені. Фото передала Ірена Тимочко-Камінська.

Надрайон „Бескид”. Сидять зліва: провідник 3-го району „Ударник”, референт СБ 5-го району „Луцук”. Стоять зліва: „Дора”, НН, Анна Черешньовська „Тетяна”. 1946 р.

Поляки обступили шпитальку довкола й закидали її гранатами. Охорона та лікарі почали боронитися. Здаватися живим ніхто не збирався. Усі знали, що від ворога їм пощади не буде. Та ще відповідальність за поранених. Ситуація ставала безвихідною. Вибухи гранат та запальних речовин розривали тишу лісу. Чи перед вибухом нафти у кріївці повстанці пострілялися, чи поранені подушилися димом, ніхто не знав.

Як доносили польські прикордонники 31 січня 1947 року, відомості про розташування шпиталю вони здобули від полонених. Усі спроби дістатися всередину бункера не вдалися через автоматний вогонь захисників. Натомість пожежа, розпалена в отворах і вікнах шпиталю, викликала вибух амуніції, який повністю знищив бункер і всіх повстанців.

У шпиталі було 16 осіб: четверо лікарів – „Арпад”, „Рат”, „Карлик”, „Магістр”, три санітарки – „Дора”, „Калина” і „Бджілка”, поранені – „Муха”, „Сніг” (Йосиф Грицьков’ян, брат Миколи „Макаренка”), „Жук”, „Дружба”, „Наука”, „Сметана”, „Луцул” і ще один, псевдо якого невідоме. Вцілів лише стрілець „Пень”, що вийшов по дрова. Однак і його розстріляли у травні 1947 року.

Після смерті „Дори” провідник „Мар” змушений був шукати нову друкарку. Вибір упав на мене.

Моя дорога до кріївки провідника „Мара”

В лютому 1947 року я отримала „штафету”, в якій повідомлялося, що маю зголоситися до „Мара” – провідника надрайону „Бескид”. Мені треба було перейти з 6-го району до 3-го. Зі мною мала йти подруга „Ема”, кущова, яку відрядили до провідника 3-го району „Бориса”. На той час ми з „Емоєю” жили у кріївці в 6-му районі, а з нами ще подруга „Тамара”. Провідником району тоді був уже друг „Святослав”. Провідника „Пугача” забрали навесні 1946 року до 2-го району, на місце полеглого „Ударника”, Болеслава Бордока, родом із Вільшаниці Лиського повіту.

Провідник „Святослав” вибрав нам охорону – двох стрільців-лемків із своєї боївки. Вони були ще дуже молодими, мали 19 і 20 років, та знали добре всі дороги й ліс. Ми попрощалися з нашими друзями і, взявши із собою трохи харчів, рушили в дорогу.

Цього року в Карпатах була холодна зима, впали великі сніги, і нам жаль було покидати теплу кріївку в лісі між Поляннами Суровичними та Суровицею і йти у незнане, але наказ наказом. Ми, дівчата, були одягнені у військові штани, мали добрі чоботи, а я ще й плащ, підбитий кролячими шкірками, який пошив мені кравець із Пулав. Наша дорога цього разу була дуже важка і повна небезпек. Та й яку охорону могли нам дати двоє молодих бійців, озброєних тільки крісами.

Йшли ми ночами, в лютий мороз, по поясе у снігу, дорогу нам освітлював місяць. Часто треба було проходити полем, тоді ми і на місяць нарікали, бо в ясні ночі ворог міг нас зауважити. Хлопці наші, хоч і молоді, але завзяті, загартовані, всю дорогу нами опікувалися. Коли були до краю перемучені, ми наважувалися заходити у виселені, порожні села, розпалювали у хатах вогонь і просушували одяг, топили сніг у їдунках і гарячою водою запивали хліб. Ми не могли дозволити собі спати, тому відразу після їжі гасили вогонь і йшли далі в напрямку до села Радави.

Наші стрільці знали, що біля цього села в лісі була колиба – хата з причамами до спання та кухнею, в якій можна було запалити і щось зварити. Колиба мала двері, які закривалися і хоронили від холоду й вітру.

Щоправда, ходила чутка, що про цю колибу знав один стрілець з боївки „Бориса”, який поранений потрапив полякам у руки, у зв’язку з цим провід видав навіть наказ, щоб до неї не заходити, бо там може бути засідка, але ми прийшли над ранок і тішилися, що було, де сховатися, погрітися та напитися чогось теплого. До краю перемучені, ми вирішили таки перебути тут один день.

У колибі були заховані лампа, свічки, горщик для варення води, яку ми принесли з потоку. Треба було бути обережним,

і тому стрільці на зміну тримали стійку. Мінялися часто, бо всі повинні були трохи поспати. Ми відпочивали на причах, на яких було сіно чи солома. Так минув день.

На стійці ми з „Емою” стояли разом. Не говорили, але прислухалися, чи хтось не йде лісом. По снігу, в тиші лісу, кроки чути далеко, і ми мали можливість втекти водою, щоб не залишити слідів на снігу. Стрільці планували піти вночі до села, дістати „язика”, чи може, навіть, зустріти когось із своїх. Ми з „Емою” залишилися самі в колибі. Чи ми боялися, не можу сказати, звикли, що ворог може бути близько. Про смерть ніколи не думали, вона сама ходила за нами, як тінь у місячну ніч. Всі боялися, щоб не бути пораненим і не потрапити ворогові у руки, тому носили із собою гранати. Але не знаю, чи я змогла б скористатися нею, якби довелося.

Коли вже настав ранок, ми одяглися і виїшли в ліс. „Ема” пригадала, що десь біля села Радави має бути криївка провідника „Бориса”, до якого вона, власне, йшла. Та ще пригадала, що провідник тримає при собі пса, вірного друга, який не раз рятував їх від небезпек. Нам прийшла думка роздивитися в потоці, чи немає людських слідів. Підійшли потоком трохи далі і почали приглядатися до ще не замерзлого болота.

І справді, запримітили слід військового чобота, – хтось намагався йти водою, та потрапляв крайчиком золівки у болото. „Ема” почала бідкатися, що тут таки хтось проходив. Вона запропонувала відійти далі в ліс, і гукати, може, цей крик почує пес. І дійсно, за якийсь час почав гавкати собака. Ми дуже зраділи, і „Ема” ще раз почала гукати:

– Тут „Ема” і „Марта”, друже провіднику, пришліть по нас стрільців!

Через кілька хвилин нас перестрів стійковий, який упізнав „Ему”, і незабаром ми вже були у криївці провідника 3-го району. „Борис” був сином учителя, якщо не помиляюсь, зі села Стежниць або околиць Балигорода. Пристійний чоловік, високий, з білявим волоссям. Його двоє сестер були також

учительками. Я часто заходила до їхньої хати. „Борис” залишився зі своєю бойовою зимувати з 1947 на 1948 рік. Якою була його дальша доля, я не знаю.

Криївка провідника „Бориса” була напівземляною, мала двері й вікна. З чотирьох сторін на горі стояли стійки, щоб зненацька не наскочив ворог. Ми розновили провідникові, із ким прийшли, яка важка була наша дорога, та що стрільці з нашої охорони пішли ще вчора в село Радаву шукати зв'язку і не вернулися. Провідник вислухав нас і сказав, що над ранком підуть його стрільці до колиби, щоб зустрітися з нашою охороною. Думаю, що це була велика помилка, треба було йти туди негайно.

І сталося нещастя. Над ранком, коли ще було темно, прибіг стійковий, і сказав, що чути стрілянину з напрямку колиби. Усіх побудили, провідник дав команду приготуватися до бою. Але постріли скоро затихли. Настала тиша. Минуло більше години, ніхто не підходив у бік нашої криївки. Щойно на другу ніч стрільці обережно підійшли до колиби. Біля неї лежали мертві тіла двох наших стрільців-лемків.

Я не пам'ятаю імен цих молодих хлопців, але мене ще довго мучило сумління, що із-за помилки, допущеної нами, через недогляд провідника сталася трагедія, якої, можливо, можна було уникнути. До сьогодні часто думаю про тих двох лемків. Мені було страшно прикро з приводу їхньої смерті. Ми ж разом таку тяжку дорогу перейшли, в мороз, у снігах по пояс, вони так дбали за нас, помагали нам і коли ми вже дійшли на місце – загинули.

Кілька днів опісля стрільці з бойки „Бориса” вирушили зі мною в дальшу дорогу до проводу надрайону „Бескид”. Подруга „Ема” залишилася разом з „Борисом” у проводі 3-го району.

Подруга „Степова”

Хто з підпільників, які боролися на Закерзонні, Лемківщині чи Перемищині, не знав подругу „Степову”! Друзі називали її Наталкою-Полтавкою, бо вона була родом із Полтавщини.

Мені ж довелося працювати разом із нею в 1946 році в 6-му районі на Лемківщині. Ми їздили по селах і зустрічалися з нашими селянами-лемками. Бувало, їдемо на возі від села до села поганими гірськими дорогами, і весь час дорогу „Степова” співає свою улюблену арію дівчини Наталки з „Запорожця за Дунаєм”, або виспівує роль Одарки. А їй відповідає друг „Пугач”, не таким басом, як Карась, а досить слабким баритоном.

„Степова” була пропагандисткою й виховницею при надрайоні „Бескид”, особливо працювала з молодими стрільцями. Часто можна було зустріти її на марші з лемківськими сотнями, коли з різних нагод промовляла до стрільців. Слухали її завжди з великим зацікавленням, бо „Степова”, як рідко хто, вміла промовити до їхніх сердець, закликати до боротьби за Україну. Любила вона займатися виховно-освітнянською працею, про це сама й писала у статті „Кривавими слідами”, надрукованій у підпільному виданні²⁶.

Було це 23 січня 1946 року. Лемківський відділ УПА к-ра Хріна квартирував у глибокому лісі. Молоді бистроногі лемківські стрільці-повстанці тільки чистили зброю і приготувлялися до викладів. Аж серце радується, коли глянеш на тих молодих наших гірських вірлів. А довкруги так гарно, чудово. Кругом яри-потоки і гори біліють сніговим покривом. Думка тоді біжить мимоволі до своїх рідних околиць, до далекої

²⁶ *У боротьбі за волю – під боевими прапорами УПА*, Київ-Львів, 1946, с. 128-137. Передрук крайового видання, Авгсбург, 1949 р.

степової Полтавищини. Як далеко вона звідсіля, і яка рівна, яка рівна. Але українське серце однаково знайшла я і тут. Ось сьогодні прийшла я знову на виклади до наших хлопців-повстанців. Буду їм говорити і про Дніпро, і про Київ, і про свою Полтаву, і про всю Україну. І буду розповідати про страшну неволю України, про всі знуцання большевиків, під якими я народилася і виросла, та найкраще їх знаю. І буду розповідати про визвольну боротьбу українського народу, та буду гаряче закликати віддати для неї всі сили.

А вони так радо слухають і вчаться, що їй відходити не хочеться. Та треба. Підемо опісля з викладами по всіх довколишніх селах, як і досі ходили. Підемо далі будити і організувати народ до визвольної боротьби. Хай почує вся Лемківщина гаряче революційне слово Полтавки, що пішла в українські повстанці, і аж сюди до них забрела.

Про життя „Степової” відомо мало, бо рідко й скупо розповідала вона про себе. Батька її заарештували й замучили большевики, а вона з матір'ю та братом, у час Другої світової війни, перебралися на Перемищину. Як тільки почалася організація відділів УПА, „Степова” пішла до сотні командира „Хоми” виховницею-вишкільницею, вивчала зі стрільцями історію, географію й культуру свого народу. Її молодший брат, псевдо „Чермош” працював у підпільному видавництві на Перемищині. Там він і загинув.

„Степова” не знала галицького діалекту, і не могла напівлєвально переховуватись по селах, бо їй впізнали би по мові, що не місцева, тому вона завжди була при якійсь сотні.

Командир „Хрін” згадує про „Степову” при нагоді бою в Ліщаві Горішній, 24 жовтня 1944 року. Тоді „Хрін” був командиром чоти у сотні „Хоми”. Відділи „Хоми” й „Чорного” заквартирували в селі, розставили стійки й застави, щоб дати можливість стрільцям повечеряти й відпочити. Над ранок велика сила большевицького війська почала наступати на село. Щоб викликати паніку, ворог підпалив хати. Бій у селі, і то серед дня,

дуже не вигідний для партизанських умов війни. Тоді в Ліщани Горішній упало багато нашого стрілецьтва. Загинув і сотенний „Хома”, а чотовий „Хрін” був важко поранений. Кулеметні кулі прошили йому праву руку. Поранений, але ще притомний, він хотів витягнути з-за пояса нагана, щоб застрелитись, та, як каже сам, руки вже не могли втримати пістоля. Він поглянув довкола себе й не побачив нікого зі своїх стрільців. А тут чути крики большевиків: „Бандит, бандит, здавайся”²⁷.

„Хрін” зірвався і з останніх сил побіг до палаючої хати. Краще, подумав він, згоріти, як потрапити живим у руки ворога. Добігши до вибитого вікна, він кинувся в нього, трохи обсмалив волосся, а ще одна черга з кулемета прострелила його шинель. Він вискочив із другої сторони хати й побіг до потоку.

В цей час до нього підбігли стрільці. Одні залягли й обстрілювали большевиків, інші взяли його під руки й побігли потоком. Підійшов командир „Хома” й наказав хлопцям покласти пораненого на плац-палатку і нести до лісу. Його несли, тягли полем, залягали на землю, коли сипалися черги з кулеметів. Стрільці втомилися і якусь мить відпочивали, але большевики знову близько. Бій скаженів. Одного стрільця, що ніс „Хріна”, також поранило, отож пораненого чотового залишають. — Як пише „Хрін” у своїх споминах²⁸ —

У цій хвилині вириває постать дівчини-героїні — „Степової”. Не залягаючи, вона з пістолем в руках біжить, спотикаючись на скиби, повертає стрільців, щоб мене забрали. Чую її крик:

— Так не красиво, друзя, оставлять його! Стрільцями, сейчас заберуть його!

На допомогу їй прибіг „Кремій”, українець зі Сходу і також автоматом повертає стрільців, щоб далі несли. Потім бачу її знову, як вона з піднесеним чолом, спокійно відступає полем, куди відходила наша лінія.

²⁷ Бандит, бандит, здавайся (рос.)

²⁸ Степан Хрін, *Крізь сміх заліза*, Мюнхен, 1952, с. 73.

І коли кілька років опісля тодішній чотовий став командиром Лемківської сотні (правою рукою він не міг добре володіти, але навчився стріляти лівою), зустрів „Степову”, все звертався до неї з привітними словами: „І Наталка тут, жива й здорова, — і додавав — це вона врятувала мені життя в Ліщани Горішній”. Та вона скромно відповідала: „Не мені дякуйте, командире, а Богові Всевишньому, що врятував вам життя, щоб ви ще могли боротися тут, на Лемківській землі, за волю України”.

Прийшла весна 1947 року. Щораз важчими були обставини життя партизан на Закерзонні. Надрайоновий провід Лемківщини вирішив відіслати частину відділів УПА в 7-й район, на південний захід від Риманова, де лежали села Роп’янка, Мшана, Вільховець, Поляни. Туди пішла також „Степова” — підкріпити своє здоров’я. На жаль, мені не багато відомо про останні місяці її життя. Ми вже ніколи більше не зустрілися.

В березні 1947 року до провідника „Мара” прийшла сумна вістка про смерть „Степової”. А тому, що я працювала тоді друкаркою при надрайоновому провіді, дізналася про це однією з перших.

Щойно по роках я довідалася з опублікованого листа Софії Варіан, що „Степова” загинула у березні 1947 року в лемківському селі Святкова Мала разом з провідником надрайону ОУН „Верховина” Стефаном Ярошевичем — „Робертом”. Їхні тіла військо наказало закопати в рові коло мосту. Подібно, потім перепоховали їх на місцевому цвинтарі²⁹.

²⁹ Див: *Повстанські могили*, Варшава-Торонто, 1995, т. 1, с. 310.

Зимом у бункері

На початку лютого 1947 року я опинилася в надрайоні ОУН „Бескид”. Провідник надрайону Степан Голяш „Мар” разом із своєю охороною перебував у тому часі в Карпатах, у лісовому масиві гори Лопінник. Там у найнепрístupнішому місці, але недалеко від потоку, збудували підземний бункер, у якому перебули зиму. Криївка мала дві кімнати й коридор, а в кінці досить широкого коридору збудовано з цегли кухню з плитою. Там були також полиці на харчі і кухонне приладдя. Усе це стрільці роздобули по селах, і навіть уже влітку приготовані були дрова, поскладані довкола плити, щоб сохнули.

З кухні входилося до кімнати, стіни якої були викладені дошками. Один бік кімнати – зроблене з дощок підвищення, призначене для снання. Там ми клали сінники із соломомою, і це були наші ліжка. Менша частина цієї лави була також перегороджена дошками, бо у криївці були дві жінки: „Марійка” (Надія Партикевич) і друкарка „Дора”, а потім я – „Марта”. У другій частині „спальні” спали провідник і стрільці. Кожний мав свій сінник і коц.

Навпроти ліжок стояли два великі столи й крісла. За цими столами працювали провідник, друкарка, а також усі інші мали можливість читати чи писати свої денники-пережиття.

Ми мали дві машинки до писання – із кириличним і латинським шрифтами. Провідник „Мар” мав свою машинку, на якій задля конспірації друкував свої листи сам. По роках „Мар” прислав мені листа, в якому написав: „Пригадуєш собі, як я носив Твою машину. Під час однієї облоги я повісив її у мішку на дереві на кілку, де, може, вона і висить до сьогодні”.

В бункері „Мара” зустріла я свою давню знайому „Марійку”. Ми раділи, що можемо разом жити й працювати. Від цього часу ми стали подругами на ціле життя. Великою підтримкою в ці часи був для нас наш провідник „Мар”, людина веселої вдачі, завжди усміхнений і повний надії, що ми це все переживемо

і крім цього дуже побожний, ніколи не сів їсти, щоб не перекреститись і не встав від столу, щоб не подякувати Богу за його ласку. На провідникові лежала велика відповідальність за все і за всіх. Коли ми, зголоднілі, лежали під корчами й уже тратили надію, що колись буде краще, наш провідник „Мар” казав жартома: „Хлопці, дівчата, та ще настануть часи, коли будете мати стільки їсти й пити, що самі не захочете нічого”. Тоді ніхто в це не вірив, але перечити провідникові не вважувався. І по довгих роках такі сповнилися його слова.

Провідник „Мар” часто диктував мені листи, я переписувала листи районових провідників із Лемківщини, які приходили до нас підпільною поштою. Зимом це було не так часто, бо тільки час від часу стрільці з охорони ходили в село, на стрічні пункти, де відбирали пошту. Всі ми мали денники, тобто, писали, що робили цілий день, писали свої спомини, записували думки, почування. Тільки ми з „Марійкою” часто ділилися нашими споминами і дозволяли одна одній їх читати, а всі ховали денники для себе.

Всі ми вели своєрідний календар, писаний рукою, і кожного вечора перекреслювали дату дня, так, що коли навіть хтось загинув, по його календарі можна було пізнати, коли впав, якщо не потрапив у ворожі руки. О, коли б можна було віднайти ці списані зошити, заховані по криївках, десь у лісах Лемківщини, це були б цінні документи до історії українського підпілля, характеристика кожної людини. Свій денник писав

Степан Голяш „Мар”.
Лемківщина, 1947 р.

також і провідник „Мар”. Він, напевно, був би найцікавіший. Та весь архів, всі записки і наші денники закопали стрільці в лісі, у скринях облитих смолою, оббитих бляхою. Ніхто їх дотепер не знайшов і вже, певно, ніколи не знайде.

Хто ж тоді думав, що ми повернемося в Україну за такий довгий час. Що Українська Самостійна Соборна Держава так мало ваги прив'язуватиме до минулого, до боротьби, яку вели ОУН і УПА. Ніхто не вірив, що так довго будемо скитатися по чужині.

„Мар” донині не міг поїхати в Україну, не бачив і вже не побачить свого рідного села Бишки на Бережанщині, бо здоров'я вже не дозволяє. Після акції „Вісла” він відійшов на Захід і щасливо дістався до Німеччини. В місті Регенсбурзі закінчив вищу технічну школу й став інженером. Та в повоєнній Німеччині життя було тяжким. У 1951 році виїхав із родиною до Америки. Довелося йому працювати на найважчих роботах. Коли я відвідала родину Голяшів у 1964 році, то мій провідник не забув своїх слів і одного разу при вечері сказав: „Марто, а чи ти пригадуєш собі часи в Лопіннику, коли ми так голодували, що їли два недопечені пляцки на день і пили воду з джерела?”

Але я повернуся своїми думками й споминами, на лемківську землю, на Лопінник. У підземному бункері жило нас семеро осіб: провідник „Мар”, „Марійка”, я – „Марта”, стрільці „Степовий”, „Недільний”, „Новицький” і високий плечистий кулеметник „Юрко”, родовитий лемко.

Хлопці дбали про дерево до палення і вночі варили зупу, щоб до рання не чути було диму, який виходив із кухні рурою у бік потоку. Ми мали в криївці законсервоване м'ясо, переважно овече, бараболу, муку, макарони, засушений хліб, сіль і овечий жир, який тримали у лляному мішку із сіллю. Коли зимою була сильна сніговія-завірюха, хлопці відходили в село на зв'язок, по пошту та харчі. Щоб не робити слідів у снігу, вони поробили собі щудла (ходулі). Це були високі добре витесані палиці, до яких на висоті 30 см, а то й вище, була прикріплена цвяхами

міцна дошка на величину чоловічого черевика. Навчитися на щудлах ходити, було важко, особливо по снігу. Але всі ми ходили на щудлах, це були для нас свого роду фізичні вправи і навіть весела забава. Вийшовши з криївки через отвір, до якого можна було дістатися тільки по драбині, хлопці часто старалися йти потоком, водою, щоб не робити слідів.

Пригадую ці ночі, коли хлопці відходили в село, а ми також через отвір у криївці часом заглядали на світ Божий, де в лісі сипав густий сніг, шуміло й свистіло, мов голодні вовки вили в даліні. Ми, дівчата, чим скоріше сходили по драбині в темряву бункера. Але цієї ночі ніхто не спав: чекали наших одчайдушних вояків, чекали на пошту й новини – добрі й злі.

Хлопці поверталися засніжені, померзлі, на їхніх бровах замерзав сніг. Часто їхні чоботи були мокрі від ходи в потоці й снігу. Приносили повні наплічники свіжого овечого м'яса, хліб і все, що могли роздобути. Коли м'яса було більше, його вивішували в мішку високо на дереві, щоб дика звірина не могла дістати. Це була наша практична й дешева морозилка. Після повороту була, звичайно, весела

гутірка, про все детально розповідали, провідник перечитував пошту і розповідав нам, про що можна було розповісти.

Були різні методи конспірації. Не раз стрільці прив'язували до пояса шнуром гілля з ялинці, яке тягнули за собою, щоб затирати сліди. Особливо біля потоку, де ми набирали воду, сліди треба було добре замаскувати. Коли були сильні морози, ми користувалися перетопленим снігом. Я з „Марійкою”, часто пробувала в нашій криївці ходити коридором на щудлах, що мені краще вдавалося, бо я ще підлітком вправлялася у цьому спорті,

Надія Партикевич „Марійка”, наречена, згодом дружина „Мара”. Чикаго, грудень 1953 р.

*Провідник надрайону „Бескид”
Стенан Голяш „Мар” (другий
зліва) з охороною в селі Бук.
Осінь 1946 р.*

а „Марійка” часто по пару кроках зістрибувала, не могла втримати рівноваги, із чого ми сміялися. Ми, жінки, ніколи зимою не йшли в село. І без того мали багато роботи: прали білизну, зашивали одяг, пришивали стрільцям гудзики до шинелей, в’язали на дротах рукавиці й шкарпетки з вовни. У вільний час багато читали, бо у нас була скромна бібліотека. Книжки до бібліотеки діставали від сільських учителів і священників. Хлопці-стрільці проводили вільний час, особливо вечори, розповідаючи різні свої пригоди з дитинства, а особливо з партизанських часів. Адже розповідати було про що.

Не раз вечорами, коли було тихо й спокійно, ми виходили драбиною через отвір у криївці, щоб подихати холодним морозним повітрям. Споглядали місяць уповні, числили зірки

і мріяли про незнану гарну майбутність. Побут у криївці нікому не довжився, хоч усі мріяли про весну і тепле літо.

План життя був подібний майже у всіх підпільників у криївках. Рано вставання, вмивання по черзі, за параваном, опісля була спільна молитва.

Так минали короткі зимові дні й довгі ночі. Здавалось би, що наше життя у криївці взимку було одноманітне і сумне, але так воно не було. Молодим людям ніколи не буває сумно. Довгі вечори ми прикрашували вивченням історії й географії України, читали спільно твори з української літератури, а далі ділилися думками, розповідали свої пригоди, та співали пісень. Українці – співучий народ, вміють співати і радо співають.

Я була однією з тих, що не знали майже ніколи пісні до кінця, забувала, чи, радше, не вивчала всіх стрічок. Але були поміж нами стрільці, що співали всі пісні, як то кажуть, від першого до останнього рядка, і ми, щоб додержати їм знанням, записували незнайомі куплети і таким способом вивчали їх напам’ять. Так постали в нас цілі, рукою писані співаники.

Дорогі для мене записки, я все мала з собою, носила їх у наплічнику або, часто, заховані за стаником, тобто близько серця. Це був лист від моєї матері, який написала вона мені вже на Лемківщину, на чужу адресу. Пам’ятаю донині, мати писала, що коли жала збіжжя, зранила собі ногу серпом. Як звичайно, не було лікаря й ліків, рана в неї почала ропіти і вона часто лежала в ліжку.

Друга дорога пам’ятка – це був вірш, який присвятив мені наш повстанський поет Петро Василенко „Волош”. Про нашу щирю дружбу я вже писала. У тиші зимових днів, у криївці, я часто виймала ці мої дорогі пам’ятки і перечитувала їх, а думками летіла у свої рідні сторони. Згадувала веселе дитинство під опікою дорогої матері, не раз згадувала, як своєю дитячою сваволею робила їй прикрість, але я все відчувала, що вона мене дуже любила і просто гордилася мною. Її молитва супроводжувала мене у трагічних хвилинах мого життя.

Як усе в житті минає, і зле й добре, так поволі нам минула у кривці зима, танув сніг, настали довші дні. Хлопці приносили вістки про те, що три держави, Польща, Чехословаччина і Радянський Союз підписали договір про спільне знищення мережу ОУН і УПА на території Польщі. Треба було покидати нашу теплу кривку і повертатися в ліс, у нові пригоди й нові небезпеки.

Перед тим усі мали багато праці. Хлопці робили скрині, обливали їх смолою, вистеляли всередині бляхою та брезентом із наметів, і складали туди наш архів – багато всього назбиралося через зиму. Потім вибрали догідне неприступне місце в горах і закопали ці скрині. Землю з викопаних ям треба було вносити мішками і висипати в глибокі дебрі. На місці заховання архіву посадили малі дерева й корчі, насипали сухої трави й шпильок із ялиць; усе робили під контролем нашого невтомного досвідченого провідника „Мара”. На кінець ми замаскувати нашу кривку. Подякували Богові, що перебули там зиму без пригод, і почали жити у лісі.

Та треба було, по-перше, звикати до іншого способу життя – розходити ноги, скріпити м'язи, щоб можна було далі воювати. Хоч ранком у лісі будив нас уже спів пташок, але ночі були ще холодні, організм мусив звикати до холоду. Ми десь у дебрях над потоком палили вогнище, варили у відрі нашу партизанську зупу. Для всіх було багато роботи. Стрільці моюли на жорнах борошно, наступного дня ми пекли паляниці на звичайній блясі, яку принесли із села, поклавши її на чотири камені і палячи під нею вогонь із сухого рісця. Поївши зупи, пили всі переварену гарячу воду, як радили наші лікарі й санітари.

Таке тоді було наше життя. Кожен був знесилений зимою і намагався підкріпити свій організм. При вечері ми нарікали, що зупа недосолена, йшли по сіль до ляного мішечка, при нагоді брали ще грудку товщу, щоб зупа краще смакувала. Із самої води з бараболею сили не набереш.

Провідник „Мар” мав назначені пункти зустрічей з іншими членами проводу Лемківщини і їхньою охороною. У скорому

часі до нас долучився надрайоновий провідник пропаганди „Вернигора” (Микола Фриз) із своєю групою. Вони також пережили зиму у кривці, як і ми, всі були щасливі, що, так би мовити, вийшли „на волю”. Багато стрільців і членів проводу не любили кривок – твердили, що кривка, це наполовину могила для воїна. Жартома розповідали, що через зиму потерпили їм ноги, треба було їх наново розходжувати, гори й ліс – це зовсім щось інше, ідеш, куди ноги несуть, поставивши стежі по горах і бачиш, звідки наступає ворог.

Ми зустрілися також із господарчим референтом надрайону „Давиденком”, мужчиною приблизно 50 років, якого ми, молоді дівчата, вважали вже старим. Він мав веселу вдачу, у жартах не раз був в'їдливым. Чомусь виявляв симпатію до мене, і не раз, коли ми всі разом сиділи при вогнищі співав нам львівські шлягери. Наприклад, „Tramwaj za tramwajem...”, чи другий – „Czy pani Marta jest grzechu warta, ta myśl uparta dobija mnie”³⁰. Думаю, що ця пісня відносилася до мене, бо моє псевдо було „Марта”, та мені було якось ніяково, я на ці жарти його не реагувала й удавала, що не знаю, про що ходить.

Пам'ятаю, що ми опинилися над Душатинським озером. Був гарний гарячий день, і хтось подав думку, щоб ми покупилися.

³⁰ „Чи пані Марта є гріху warta, ця думка вперта добиває мене” (пол.).

Церква св. Володимира
Великого в Душатині.
Фото 1955 р.

Були з нами тоді подруги „Христя”, „Марійка”, провідник „Мар”, „Давиденко” та кілька стрільців. Кожний знайшов собі місце в кущах, роздягнулися і в білизні пішли у воду. Вода чиста, спокійна, день гарячий – розкішно було поплавати у холодній воді. Та виявилось, що між нами мало плавців. Лише „Давиденко” пустився плисти геть до середини озера. З дівчат я плавала найкраще, що всіх дуже дивувало.

– „Марто”, повертайся, бо втопишся, – гукала за мною „Марійка”. Але мені плувлося легко, і я не мала страху. Усе-таки я швидко повернулася до берега, всі подивляли мене, що добре плаваю й маю відвагу. Коли б я знала, що Душатинське озеро має 70 метрів глибини, то була б, напевно, не ризикнула і не відпливала так далеко, але через моє незнання я стала героєм дня. Отак були гарні і приємні переживання тоді, хоч дуже рідко.

Весна 1947

Весна й літо 1947 року були для підпілля важкими часами, повними небезпек та важких боїв. Навесні мали початися виселенчі акції на терені Лемківщини. У березні прибув до Балигорода генерал Кароль Сверчевський зі своїм почтом та охороною. Розвідка наша донесла, що приїхали якісь вищі військові представники, тому що збільшили охорону міста, всюди контроль документів і гостре поготівля. Підпілля ОУН і сотні УПА прийняли це спокійно, також заряджено в сотнях і боївках гостре поготівля.

Сотня командира „Хріна”, якій на початку зими поляки знищили їхні пів-кривки, побудовані в Карпатах на Хрепцатій, властиво весь час була в рейді, користала з гостинності селян та з місця постою інших сотень, щоб якось пережити зиму. Саме в березні командир „Хрін” подався в бік сіл Яблінки та Тісної, щоб дістатися в так званий „трикутник” і дати змогу стрільцям трохи відпочити у цих неприступних горах, куди польське військо до цього часу майже не доходило. Доля хотіла, щоб

польський генерал, легковажачи силою сотень УПА, із малим почтом вибрався легковими машинами з Балигорода до Тісної. Там і була тоді сотня „Хріна”. Командир, почувши гуркіт моторів, нашвидкуруч зарядив засідку. На наказ командира стрільці засіли з кулеметами по обох боках дороги, сховалися в лісі в кущах і чекали несподіваних гостей. Командир „Хрін” (як сам розповідав) дав наказ чотам із лівого боку дороги пропустити легкові машини, і щойно друга група, по правому боці, мала обстріляти ворожі сили. Це робилося для того, щоб, коли почнеться бій, вояки могли заскочити ворога вогнем ззаду.

У цій засідці 28 березня 1947 року загинув від рук УПА польський генерал Кароль Сверчевський та один офіцер і жовнір із його почту. Як опісля писали польські газети, Сверчевський не вірив, що УПА має таку велику силу і добру розвідку. Він докоряв місцевій військовій команді, що не докладає зусиль у поборюванні „banderowskich band”⁵¹, тому він поїде в ці околиці, покаже їм, як це робиться і, нарешті, на півдні Польщі настане спокій. Його остерігали, щоб із такою малою охороною не пускався їхати до Тісної, та він не повірив, і там знайшла його смерть.

Мала УПА багато відважних героїчних командирів, але на Закерзонні вславився своєю відвагою, своїми акціями саме командир „Хрін”, якого поляки називали „Гринь” і дуже його ненавиділи.

Смерть генерала Сверчевського була претекстом до виселення українців із цілого Закерзоння. Особливо жорстоко вона проходила на терені Лемківщини, в Карпатах, бо в горах партизанська боротьба й опір населення були найбільшими. Почалася довга, затяжна боротьба виснажених зимою, побутом у кривках членів мережі ОУН і відділів УПА з тисячними арміями польською, радянською, чеською, а також із міліцією та пограничними відділами. Це було справжнє пекло на землі. Ворожі війська великою силою наїжджали на українські села,

⁵¹ Бандерівські банди (пол.)

змушували людей покидати рідну від віків землю, залишати майже все майно. Багато сіл після виселення палили, щоб ніхто вже не міг повернутися до своїх рідних хат, а також щоб підпілля не мало ніяких харчів і притулку.

У ці важкі часи акції „Вісла” підпілля опинилося в дуже невідрадних умовах. Щоправда мережа ОУН уже заздалегідь подбала про магазинування харчів по криївках у лісі. Однак були це переважно сильно засолене м'ясо, збіжжя у бочках і закопана у кіпцях бараболя. Тим ми прохарчувалися до серпня 1947 року.

Пригадую такий фрагмент із тих страшних облав. Раз малою групою надвечір ми переходили в інший масив лісу й мусили перейти лісову дорогу. Це було небезпечно, бо звичайно дорога тягнулася просто і її можна було далеко обсервувати, прилігши на краю в корчах. Це знали партизани, знав також і ворог, і тому робив такі засідки. Ми за наказом провідника залягли в корчах. Тоді з нами був із своєю охороною командир „Байда”. Він мусив перейти з нашого 6-го району в масив Хрещатой.

Сиділи ми тихо-тихенько, прислухалися до кожного шелесту, бо часи були дуже небезпечні. Здавалося, було тихо, спокійно. На дорозі не запримітили нікого, і прийшов наказ поодиноці перебігати дорогу. Перше стрільці, за ними командир, далі знову стрільці. Усього нас було сім осіб. Коли перші стрільці перебігли дорогу, за ними поспішали постріли з автоматів. Ми розбіглися лісом. Очевидно, погубилися. Я опинилася з командиром „Байдою” і двома стрільцями його охорони. Ми бігли лісом, опісля присіли в корчах і чекали ночі. Нас було четверо, вогнища палити ми не могли, бо ворог міг бути близько. Коли стемніло, всі стрільці вийняли з наплічників свою „залізну пайку”, щоб поїсти. У мене не було нічого їстівного, бо я випадково долучилася до цієї групи, але командир „Байда” поділився зі мною шматком сирого маринованого м'яса й сухарями. Ми поїли, попили водою з потоку і так пішли далі в дорогу на стрічний пункт.

Згадаю ще про пригоду одного нашого друга, псевда не пам'ятаю. Він закінчив фармацію, а в підпіллі працював

у санітарній частині в 3-му районі провідника „Бориса” і займався сушінням усяких лікувальних зел і виготовленням із них ліків. В час останніх облав акції „Вісла” він відбився від своєї групи. Удень шукати його було небезпечно, але вночі стрільці ходили по тих пунктах, де ми не раз ночували, та не могли натрапити на слід.

Минуло два тижні, а нашого друга так і не знайшли. Усі майже погодилися з думкою, що він під час облави загинув. Та одної ночі, коли надрайоновий провідник „Мар” прибув на визначений ним для всіх груп стрічний пункт, він знайшов там знеможеного й зголоднілого друга. Санітари заопікувалися хворим і виликували його.

Опісля він розповів, що харчувався ці два тижні слимаками й зелями. Ми часто додавали до наших партизанських зуп так звану „заячу капусту”. Вона була кислувата й мала, як твердив наш друг, вітамін „С”.

„Мар” чекав наказів з окружного проводу, та вони не приходили. Через виселення підпільні зв'язки діяли слабо, або були зовсім порвані. За наказом проводу Лемківщини всі відділи мережі ОУН поділено на малі групи, що давало можливість краще переховуватися й прохарчуватися. Кожна група мала призначеного провідника, який старався про безпеку і мав призначений стрічний пункт із проводом надрайону.

Мене приділили до стрільців „Недільного” й „Степового” охоронної бойвки провідника „Мара”. Ми в трійку якийсь час

Василь Стецько „Громошенко”, господарчий референт 3-го району. Влітку 1947 р. перейшов до Німеччини. Мюнхен, 1947 р.

*Богдан Крук „Мелодія”, референт
служби здоров'я надрайону „Бескид”
з охороною (посередині),
справа Ольга Завадовська „Ема”.*

переховувалися по лісах і скелях Лопінника. До снання вибирали місця неприступні, добре, що було літо, і ми не мерзли. Самі мусили дбати про

харчування. Часто доводилося носити бараболю з криївок на плечах високо в гори. Хоч стрільці цього від мене не вимагали, але я не хотіла бути для них тягарем і добровільно носила на плечах бараболю й інші харчі. В ці часи ми ще до зорі, зовсім над ранком, варили зупу, милися у потоках, прали там свою білизну й одяг. Один із бійців завжди стояв на стійці, бо в кожен хвилину можна було сподіватися ворожого війська. Коли були облави, то вороже військо проходило ліси на відстані 5-10 метрів жовнір від жовніра. У безвихідних ситуаціях стрільці спали на високих деревах, прив'язуючись поясом, прикриті коцом чи наметом.

Сам провідник „Мар” пережив таке, що сидів високо на сосні в час облави, бо не було вже часу десь сховатися, і тримав ППШ наготові до пострілу. Польське військо з шумом і криком

переходило ліс, несподівано один поляк підняв голову і глянув на дерево... Напевно, зауважив там провідника „Мара”, але не вистрелив і нікому не сказав, а швидко відійшов далі. Можна припустити, що не був певен, хто з них вистрелить швидше, а життя кожному дороге, і так залишилися обидва жити.

Наша група в трійку мала свої дороги. Днями ми пересиджували в кущах або в печерах високо в горах, де й „чорт сам не знайшов би” – казали стрільці. Варили їсти почами, бо у високих горах польське військо не залишалося на ніч. Поївши раз на 24 години, заходили в наші сховища, розстеляли намет і часто, коли довкола було тихо, грали в карти, щоб скоріше минав літній день.

Було таке, що вночі, із сховища, чули ми, як дорогою переходило військо, рососою відгомін кроків лунає далеко, чути було брязкіт зброї. Стрільці тримали наготові автомати, а свій малий пістолет. Ми не могли знати, чи це переходили наші сотні, чи польське військо. Щойно коли все затихало, ще раннім ранком, виходили ми зі сховища, щоб приглянутися до слідів на поблиській вогкій лісовій дорозі. Ми прилякали на коліна, бо було ще темнувато, і приглядалися до військових слідів. Коли черевики були набити цвяхами, то ми припускали, що переходило вороже військо. Коли сліди були від звичайних гладких чобіт, можна було припустити, що переходили наші. Та все це залишалося загадкою.

Бувало так, що ми тижнями не зустрічали людей і наших стрільців. Жили ми подібно, як дикі звірі, загнані у пастку, та ніколи не чула я слів зневіри, нарікань на долю, слів недовіря до проводу. Усі ми вірили, що ці тяжкі часи виселення та облав минуться, вірили, що провід ОУН знайде розв'язку цієї критичної ситуації, а смерть нас не страхала, бо співалося в наших піснях: „бо вмирати прийдеться лиш раз”.

Тим часом провід Лемківського терену вже довгий час сходився на наради, як вести далі боротьбу. Улітку 1947 року приходили з Карпат рейдом на Захід сотні командира „Бурлаки”

і „Громенка”. Як ми знали від провідника „Мара”, зв'язку з окружним проводом не було жодного. Не приходила пошта. Хвилево зв'язки не діяли. Настали проблеми з прохарчуванням сотень. Треба було думати про осінь і зиму.

Провід вирішив, що на терені Лемківщини залишаться на зиму лише зв'язкові групи. Стрільці зголошувалися добровільно. Всі вони вибирали собі відповідне місце, де могли ще за літа збудувати криївку і забезпечити харчі. Таких, що не хотіли залишати рідних сторін було багато. Вони знали тут усі ліси й дороги, знали місця переходу кордону на Словаччину. Там деякі мали своїх родичів, знайомих, які могли їм у цей критичний час допомогти.

Мені відомо, що зважився зимувати на тому терені провідник 3-го району „Борис”. У цій справі він приходив кілька разів до „Мара”. Одна група залишалася зимувати біля села Вислока. Був у ній стрілець Григорій Латанишин, про що пишу у своїх спогадах. Вони пережили щасливо зиму і навесні 1948 року перейшли рейдом до Німеччини. Ще інша група залишилася зимувати в т. зв. „трикутнику”, звідки впливає ріка Сян. Її командиром був друг „Сяновий”, провідник 4-го району.

Надрайоновий провідник „Мар” дістав наказ піти в пропагандивний рейд через Словаччину, Австрію, до американської окупаційної зони в Німеччині, щоб засвідчити перед вільним світом, цим, які не вірили в існування й силу УПА, що вона вже 4 роки воює в невідрадних умовах з нерівним собі ворогом – Радянським Союзом і комуністичною Польщею, за право України на волю й незалежність. У цій групі був пропагандист надрайону „Вернигора”, господарчий референт „Давиденко”, наш військовий капелан отець „Яворенко” і охоронна боївка.

Про перехід кордонів і воєнні пригоди цієї групи не буду тут згадувати, бо про це пишеться в інших споминах. Скажу лише, що вони проводили часті бої на терені Чехословаччини, де отець „Яворенко” був поранений, потрапив у руки чеських органів безпеки, потім виданий більшовикам і засланий у Сибір.

Також інші працівники мережі ОУН, районні провідники їхні охорони мали йти пропагандивним рейдом на Захід. Думав провід про старших віком і хворих. Наприклад, наш відомий скульптор Михайло Черешньовський дістав для охорони й допомоги чотирьох стрільців, молодих, сильних, які мали

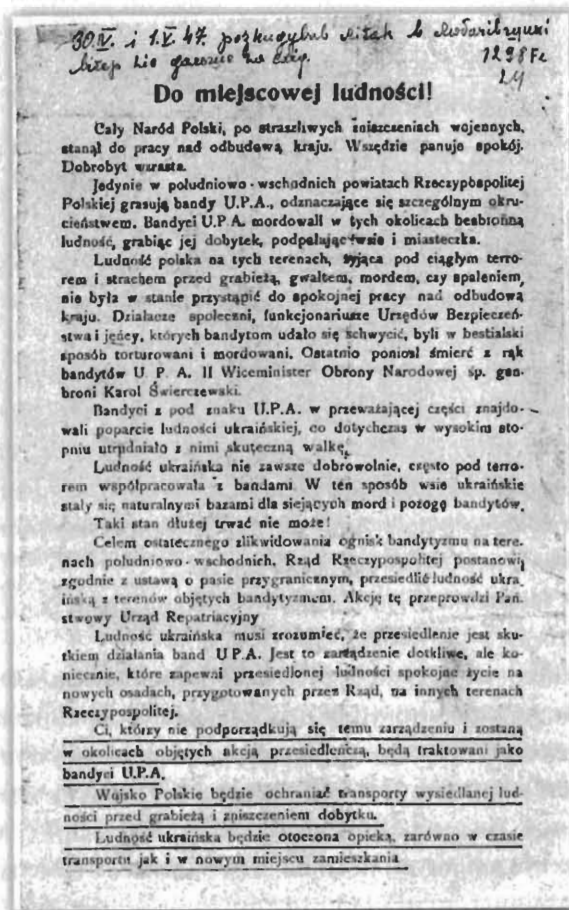
завдання опікуватися хворим другом. Їм не вільно було навіть пораненим залишати його в небезпеці. Група ця з великими пригодами і серед великих небезпек таки перейшла до Німеччини. Однак небезпечною для них виявилася переправа через Дунай в Австрії. Четверо стрільців, які вміли добре плавати, потрапили у вир ріки під час переправи тратвою через ріку і втопилися. Михайла Черешньовського вода понесла далі, пізніше хвилі викинули його на берег Дунаю, а врятували селяни-австрійці.

Він, із вдячності за чудом врятоване життя, пообіцяв Матері Божій до кінця життя різьбити її образ. Багато його друзів дістали від нього в подарунок такі іконки з дарчим написом.

Пальове Богослуження відправляє курінний капелан УПА о. Яворенко”. Четверта справа авторка спогадів. Криве над Сяном, 3 серпня 1947 р.

Одною з перших прийшла до американської зони Німеччини група провідника „Пугача” із 1-го району Лемківщини. Ішло їх разом сім осіб. Прорилася до Німеччини також сотня командира „Громенка” і частина вояків із сотні „Стаха” під командою команди „Байди”. Було їх до 40 осіб, всі зі зброєю в руках. Здали її щойно в Німеччині, команді американського війська.

Розділ четвертий

Через кордон в Україну

У серпні 1947 року „Мар” вирішив, що жінки, які на цей час були у проводі надрайону, тобто „Марійка”, „Тетяна” і я, передуть на Схід за лінію Керзона, щоб там продовжувати свою працю. Були також пропозиції, приєднати нас до поодиноких груп, які відходили на Захід. Але це виявилось дуже небезпечним. Відділи йшли в незнане, готові проводити бої. А жінки? Чи матимуть силу перейти великі й чужі простори?

Тому вирішено, що ми перейдемо в Україну. Ми були переконані, що рішення проводу ОУН було правильним. Там, за лінією Керзона, є наші друзі, брати і сестри по зброї, там наше населення, наші люди – вони приймуть нас і допоможуть пережити всі небезпеки. А все решта в Божих руках: Господь хоронив нас дотепер і захоронить і далі в житті від усього лиха.

Треба сказати, що після жорстоких боїв УПА з масами війська та після виселенської акції „Вісла” для нас настав трохи спокійніший час. Усе ще бували облави й наскоки, але не такі важкі. Польська влада, думаю, припускала, що хоч зовсім знищити військо УПА і працівників ОУН не вдалося, але коли прийде зима, холод і голод примусять ці недобитки до капітуляції.

У цей час ми зустрілися із сотнею „Хріна”. Стрільці були стомлені маршами, голодні, але мимо того веселі й бадьорі. Усі любили свого командира й довіряли йому. Сотня також готувалася переходити лінію Керзона на територію України. З ними був також чотовий „Острроверх” – високий кременний

мужчина, все усміхнений, готовий до жартів. Він мав рідкісний талант чудово розповідати про пригоди, бої, подвиги сотні „Острроверх” все тримався поблизу командира „Хріна” і був йому дорадником. Зиму 1947/48 року вони перебували разом у криївці на Україні. Там він написав свою знамениту книжку *Споминокотового Острроверха*.

Вояки УПА і працівники ОУН перед відходом з Лемківщини в Україну. Командир групи „Буревій”. В першому ряді справа, в ясній суколиці, Анна Черешньовська „Тетяна”, нижче – я і Надія Партикевич „Марійка”. У лісі, десь біля Ветлинської полонини, 10 серпня 1947 р.

Почалася підготовка до дороги на Схід. Провідник „Мар” вибрав трьох стрільців, які були родом із Старого Самбора, добре вишколених, відважних. Вони мали допомогти нам знайти зв’язок із тамтешньою мережею ОУН. Кожна з нас мала добрі чоботи, військову шинелю, наплічник із харчами й найпотрібнішими речами. На дорогу ми дістали хліб, помащений смальцем і медом, та трохи сушених овочів. Це були наші зимові запаси з криївок. До пиття, як усе, була вода з гірських потоків. „Мар” уже тоді був заручений з „Марійкою”. Вони пообіцяли чекати одне одного два роки. Коли Бог допоможе і доля

складеться так, що знову зустрінуться, то поберуться. Це були їхні мрії, але яка важка була для них ця розлука. У підпіллі два роки були дуже довгим часом, кожний день міг принести великі зміни. Їхні мрії та сподівання були людськими, але незаними, як завжди в житті, залишалися дороги Божі. Що в людей неможливе – то у Бога все можливе.

Також „Тетяна” ішла в Україну з надією, що зустрінеться там із своїм любим другом, командиром сотні „Біром”. А мені справді було байдуже, що судила мені доля, знала, що вмирати ще не хочу, мріяла жити, зустрітися з родиною, розповісти їм про все пережите, таке цікаве. За це молилася щоденно Богіві та Пречистій Діві Марії. Я твердо вірила, що моя мати, старша сестра Млія і вся родина молиться за мене.

Був місяць серпень 1947 року, коли ми попрощалися з нашими найближчими друзями. З одними попрощалися назавжди, а деяких зустріли уже за кілька тижнів в околицях Старого Самбора, а з іншими судилося зустрітися аж через два роки. Відійшли ми з нашою групою в напрямі „трикутника”, під саму радянсько-польсько-словацьку границю, де впливає Сян. Кожний піс свою шинелю, наплічник, стрільці були озброєні автоматами, мали карту, далековид. Безпосереднього зв’язку з мережею ОУН за кордоном у нас не було, про це мали подбати стрільці за допомогою родини, знайомих. Ішли ми вдень, польського війська тут уже майже не було. По дорозі зустрічали покинуті села, деякі з них попалені. З польського боку не було навіть пограничної сторожі.

Наша група підійшла до Сяну, ми обережно, на певній віддалі від кордону, посідали в корчах, відпочивали, підкріплювались „залізною порцією”. Її мав при собі в наплічнику кожен стрілець на випадок, коли б відбився від своїх. Це було парувиматків м’яса, маринованого сіллю, і кілька сухих плячків. Через далековид оглядали кордон і все, що діялося на боці Радянського Союзу. Вачили отари овець, а біля них пастухів із довгими палицями, господарів із кінями, які працювали на полі.

Раділи наші серця. Так це ж наші люди, ми до них ідемо, вони добрячі, вони полюблять нас і приймуть, як своїх рідних. Цей образ був для нас трохи призабутий, інший. Тут, по цей бік Сяну була пустка, не зустрінеш людини. Життя тут завмерло. Через далековид так близько було те, до чого ми прагнули, але по суті так далеко. Що ще доведеться нам, ніхто не міг і припускати.

Чим живе і про що мріє сьогоднішня молодь? Мріє про подорожі, прекрасне вбрання, забави, дискотеки – лише жити і забавлятися – й усе це не виходить поза рямці нормального життя молодих людей. А ми жили й боролися у найпримітивніших умовах, у біді, кожної хвилини очікуючи смерті. Одна ворожа куля вирішувала наше життя. Ми жили для України, мріяли про краще майбутнє всього українського народу, мріяли про Українську державу, ні від кого не залежну. Ця ціль була нашою провідною зіркою у тодішній затьмареній дійсності.

І не дивуйтеся, що кожне по-російськи сказане слово нашим президентом і політиками прошиває сьогодні наші серця, мов гострий меч. Чи ж це не ганьба?

Ми сиділи в корчах до ночі, дехто дримав у траві. Та в голові роїлися думки, передумувалося те, що ми бачили через далековид. Облави, гоніння ворожим військом, ночі у дебрях, здавалося, це тривало роки й затерло образ нормального життя у нашої пам'яті. А тут надія, ми вночі перейдемо ріку Сян, перейдемо кордон і будемо разом із цими людьми. Усе зміниться, все буде добре, надія – це велика сила.

Боже, дякую Тобі, що Ти залишив нам це святе слово – надія – без нього не можна жити ніякій людині.

Командир нашої групи давав накази, останні поради й перестороги. Ми мали перейти Сян у чоботях. Коли б нас зустріли по тім боці ріки постріли, чи освітили нас ракетами, треба було чимдуж утікати від кордону, дуже вважати, щоб не відбитися від групи й не залишитися самому, бо це означало смерть. Бігти вперед не чистим полем, а корчами. На наказ командира

зупинитись і почекати. Що б не сталося, ми всі відповідаємо за одного, а кожний – за всіх.

Пізно вночі, на певній відстані один від одного, ми вервечкою підійшли ближче до кордону. Сян тут мілкий, ми йшли вбрід, води було таки поза коліна і набралось до чобіт. Попереду йшли два стрільці з ППШ, ми за ними. Ледве стримуємо віддих і всі перемінилися в слух. Нічого не чути – тихо.

Ми, дівчата, одна по одній мовчки перейшли ріку. Останнім перейшов провідник нашої групи. Уже за рікою сидимо в траві, напружено вслухаємося. Ніхто не стріляє, чути лише шум води в Сяні. Без слова скидаємо чоботи, виливаємо воду. Влія нас лежить у траві стрілець із готовою до пострілу зброєю. Коли ми взулися, провідник дав знак рукою і ми услід за ним вервечкою віддаляємося від кордону. Тоді на кордоні ще не було дротів, лише незасіяне поле, вкрите травою, бо в прикордонну смугу нікому не вільно заходити.

Дякуємо Тобі, Боже, що ми пройшли кордон, допоможи нам оминати всі небезпеки.

Провідник пошепки наказує підіймати високо ноги, не шелестіти травою, ступати у слід один одному, щоб не було багато слідів. Так ми дійшли до зораної прикордонної смуги. Це поле десь на 3 метри, рівненьке, його скородять щодень, щоб видно було сліди. Ми ступаємо одне за одним, відважнися друг „Марійка” тягне за собою галузку емереки, приготовану заздалегідь, щоб затирати сліди. Перейшли зоране поле і знову вийшли на траву.

Несподівано за нами вистрілили в повітря кілька ракетам, вони освітили нас і погасли. На кілька секунд стало ясно, мов удезь. Наказ – утікати! І ми чимдуж побігли за стрільцями розстрілююю у корчі. На частку секунди зупинилися, щоб вдихнути повітря і слухали. Нічого не чути, не женеться ворог за нами, не біжать пси. Та на довіце наслухування немає часу – „Бігти, бігти в напрямку лісу, не розгубитися” – був наказ. Стараємось бігти, кожен із нас молодий, та сил не стає.

Першою почала приставати „Марійка”, задихається, не має сили, кинула шинель: „Тікайте, тікайте, залиште мене, я вже не можу”. Та до неї повернулися стрільці, взяли під руки: „Друже «Марійко», ще кілька хвилин, ми вас не залишимо, тут уже ліс, віддихніть хвилину і далі”. Зупинилися ми з нсю, не чути пострілів, ані не видно ракет. „Щось тут не так, – кажуть стрільці, – коли б вони нас бачили, то гналися б за нами, а так нічого не чути. Слава Богу, що не стріляють ракетами, бо тоді видно, як удень”.

Але вірити ворогові не можна. Швидше треба втікати далі вліс. Ми вже не біжимо, ідемо кроком, немає сил, дихаємо важко, стрільці нас приспішують йти, йти... Тут уже ліс, я також по дорозі кинула свою шинель, не думаючи, що буде далі. Одна „Тетяна” несла все, і наплічник і шинель, їй якось не було важко. Вона вихована в горах і звикла бігати з горба на горб.

Уже в лісі ми присіли на зваленій бурєю сосні, віддишуємось і слухаємо. Нічого не чути – тихо. Ніхто не міг пояснити, що саме сталося. Я намочила в росі руку, промила „Марійці” лице зимною рососою, а в неї лише стукотить серце, й вона нічого не говорить. Стрільці швидше прийшли до тями, стали спокійнішими. Нікого не чути, ніхто за нами не женеться. Не панікують, це лише на пограничній станиці вистрілили кілька ракет. Вони не підуть за нами до лісу, не знають, яка тут кількість вояків.

Стрелець бере наплічник „Марійки”. Ми всі ще важко дихаємо, у кожного прискорено б’ється серце. Відпочиваємо і стиха молимося, від щирого серця дякуємо Богові за щасливий перехід кордону. І мушу сказати, справді щиро й цілим серцем людина молиться Богові у важкі хвилини життя. Ніхто нічого не говорить, бо не знаємо, що саме сталося.

Командир групи сказав нам, що в нього збився компас під час утечі, і тепер немає певності, чи він добре функціонує. Повідомляє, що ми підемо далі вліс і там довше й краще відпочинемо, бо чим далі відійдемо від кордону, тим безпечніше. Ідемо лісом, утомлені ноги перечапаються об камені, пеньки. В лісі темно,

до того ж насуваються хмари й починає крапати дощ. Командир радо пояснює нам, що дощ затирає наші сліди, чим він дужчий, тим безпечніше. Тоді собаки не винюхають нас, ми майже врятовані від погони ворога, хоча й мокнемо.

В густині лісу всі посідали відпочити, ми, жінки, вкриваємося від холоду одною шинелею, яку зберегла

„Тетяна”. Друзі подарували нам ще одну плащ-палатку, і ми швидко задрімали. Стрільці по черзі тримають стійку. Та недовго нам дрімалося, ми прокинулися, стукаючи зубами від холоду, мов у лихоманці. Хоч ми трохи прикрили голови, та одяг зовсім перемок. Устаємо й ідемо далі, трохи побіжимо, щоб зігрітися.

Ідемо далі на схід. Я і „Марійка” лише у светрах, „Тетяна” має шинель, але йти й укриватися одною шинеллю неможливо. Ніхто нам не може допомогти. Над ранок ми дійшли до краю лісу, дощ падає далі. Чим рідший ліс, тим більше мокнемо.

Ми, дівчата з Українського Червоного Хреста. Стоять зліва: Анна Черешньовська „Тетяна” і Надія Партикевич „Марійка”. Я клячу перша зліва разом з НН санітаркою. Ветшинська полонина, 10 серпня 1947 р.

По мені й по інших від голови до чобіт спливає вода, в чоботях затримується, і її треба часто виливати.

Перемокли й мої листи від матері, і вірш, переданий Петром Василенком „Гетьманцем”. Для мене вже все мало важить, головне – як сховатися від дощу. Помучені до краю, присідаємо на коліна, вкриваємо голови одною мокрою шинеллю, а сон валить із ніг. Будить нас знову холод, трясє, мов у пропасниці, ми встаємо й ідемо далі. Блукати по лісі вже немає сили.

Доходимо до краю лісу, далеко невиразно у мряці видно село. У нас зароджується надія: село, там люди, наші люди. Та як знати, чи там нема советського війська? Над ранком ніхто не може заходити в село, це небезпечно. Треба чекати до ночі. Шукаємо схованки в лісі. Постійно падає дощ. Через те що компас збився, ми не знаємо добре напрямку, куди йти. Стараємося зорієнтуватися в лісі по деревах, по мохові на них – де південь, а де північ. Я пригадую всі свої знання з географії і тверджу, що там, де дерева порослі мохом, там і північ. Уночі шукаємо зір на небі, та воно вкрите навислими хмарами, де там побачиш зорі!

Наступної ночі у пізню годину знову виходимо на край лісу. Видно село, та здалеку важко пізнати, що це за село. Командир групи бере із собою ще одного стрільця і йде до села на розвідку, а ми четверо залишаємось у лісі. Чекаємо, прислухаємось, чи не чути пострілів. Наші стрільці живими не здаються.

За кілька годин повернулися наші розвідники, пізнали село (вони родом з-під Старого Самбора), пізнали хату, де жили їхні дальші родичі. Підійшли до хати й постукали у вікно. Відчинила налякана старша жінка. Вони поговорили тихцем, упізнали одне одного, нам передали трохи хліба й сиру. Господиня просила швидко відійти від села, бо в ньому вороже війська. Сказала ще пошепки, щоб ми зайшли на пасовисько, бо там корчі, деревина. Нам треба там заховатися. Пастушки введуть рано пасти худобу, а вона передасть нам своїм сином щось поїсти і скаже, де нас шукати. Пастушок буде підсвистувати, ходитиме біля куців,

і ми його впізнаємо. Дякувати Богові, стрільці принесли трохи хліба й сиру, ми поїли, і настрій відразу поліпшився. Добре, що знайшли родичів, а ці вже дадуть зв'язок до мережі ОУН.

Ми зараз-таки вибралися на пасовисько, щоб знайти там відповідне місце на схованку. Покладаємося на поміч Божу, розстелюємо намет і лягаємо, змучені й мокрі. Прикрилися мокрою шинеллю. Стрільці по черзі тримають стійку – залягають віддалік з автоматами.

Нам трапилася ще одна неприємна річ: „Марійка” дістала температуру. Голова й руки в неї гарячі, а тіло тремтить від холоду. Ми з „Тетяною” поклали її посередині і плечима гріємо, натерли трохи руки й ноги. Нам від неї тепло, а вона тремтить від гарячки. Під наметом наш одяг трохи просох, ми поскидали мокрі чоботи. „Марійці” дали таблетку від гарячки. Чекаємо на пастушків та харчі.

Рано-раненько почали виганяти худобу на пасовисько, ми притихли, прикривались сухими галузками, щоб нас хтось не побачив. Наші стрільці впізнали сина господині, який „випадково” ходив біля корчів та підсвистував. Господиня передала нам теплого молока, хліба і сиру. Сказав залишити посуд у корчах, він увечері забере. У клунку була маленька записка: „До села не заходить, тут війська. Вечері підійдіть під хату тітки Марії”.

На щастя, пригріло сонечко, підсохли наші чоботи, одяг, ми поїли й стало легше, веселіше. „Марійку” гріємо далі, натираємо руки й ноги, щоб могла вночі йти далі в далеку дорогу. Окрім таблеток від гарячки, не маємо ніяких ліків. За час облав усе вичерпалося. Та сила волі й бажання все пережити перемагає холод, голод і хворобу. Хоч у „Марійки” ще температура і паморочиться голова, але вона твердить, що їй краще. Крінись подруго, це ще не кінець нашої мандрівки, треба бути сильною.

Маємо надію, що через тітку дістанемо якусь утішну вістку, може, зв'язок до мережі ОУН, до наших друзів, тоді буде краще. Віра в Бога й надія на Його поміч – це велика ласка в біді й терпінні. Після обіду пастушок приніс нам ще деякі харчі на дорогу.

чому ми дуже зраділи. Сонце схилилось до заходу, пастухи поганяють худобу з пасовища, худоба ліниво відходить до своїх господ. Нам стало легше, можна порухатися, випростати ноги, чути вільніше, але ждати треба до пізньої ночі, бо інакше до села підійти не можна, тут сильна конспірація.

Люди перелякані, загроза і від советського війська і від своїх донощиків-юд. Бувало вже тут таке, що і советське військо перебиралося за повстанців. Люди стали дуже обережні, давали інформацію тільки тим, кого знали особисто й довіряли. НКВД сумлінно виконувало свою роботу. Народ був добрим, допомагав підпільникам, але страх перед арештами, вивозами на Сибір робив своє. Ми мусили бути дуже обережними.

Двоє стрільців пішли в село, до крайньої хати, і принесли нам веселу звістку – гасло до станичного в селі Бандрові біля Старого Самбора. Уночі прямуємо до Бандрова. Стрільці наші знають тут дороги. Перестав падати дощ, з'явилася надія й сила. Приходимо до Бандрова пізно вночі. На щастя, тут немає війська. В хаті станичного зустрічаємося з членами мережі ОУН, прийшло їх кілька, коли довідались, що прибула група з Закерзоння. Вітаємось, розповідаємо про свої пригоди.

Один старший чоловік запитав нас, чи ми не зустрічали його сина, „Левка“, який був районним провідником у Закерзонському краї. „Левко“ – це Михайло Дзіман.

„Марійка“, „Тетяна“ і я знаємо його дуже добре, як також це, що в листопаді 1946 р. він потрапив полякам у руки. „Левко“ був хворий на легені, простудився, коли сидів у криївці. Поляки натрапили на його слід, обступили хату, хотіли зловити живим. Він намагався застрелити себе, та не потрапив у серце, а лише важко поранився. Неприємного таки забрало польське військо, а що було з ним далі, ми не знали – чи помер, чи поранений, чи, може, в тюрмі³².

У цій самій криївці, в селі Загупинь Сяніцького повіту, загинула тоді (16 листопада 1946 р.) Євгенія Комаровська „Ксеня“, районна провідниця УЧХ 5-го району, яка опікувалася хворим „Левком“. Геня народилася 6 січня 1923 р. у Нижанковичах біля Перемишля, вчилася в Українському інституті для дівчат у Перемишлі.

Та ми цього батькові не розказували. Чого ранити його серце. Сказали, що в час останніх подій на Закерзонні ми з ним не бачились, але віримо, що він також перейде кордон і, може, скоро зголоситься до родини. Батько зрадив, сльози радості в нього на обличчі, а нам легше на душі, що його потішили, але на серці стало важко – не звикли казати неправду.

Утомлені до краю, ми запитали, чи є можливість десь перебути день, відпочити,

бо в селі це було неможливо. Батько „Левка“ дуже співчував нам, особливо жінкам, сказав, що він має таку криївку в лісі, де ми троє зможемо переспати й відпочити. Сам він на цю ніч захирається з друзями в іншому сховищі, щоб нам допомогти. Родину Дзіманів большевики хотіли виселити в Сибір, тому батько переховувався, боявся вивозу й тюрми, а дружина його переховувалася в селі у рідні і знайомих. Чи були в них іще діти, я не знаю. Якщо й були, то вже дорослі, бо й сам „Левко“ мав уже двадцять і кілька років. Ми зраділи й пішли з нашими стрільцями в ліс.

Провадив нас до свого сховища друг Дзіман із ліхтариком у руках. Зайшли ми в ліс далеко від села, перейшли кущі ожини, кілька повалених дерев, а далі була наша криївка. У цьому, майже неприступному місці лежало старе товсте дерево, покрите

Євгенія Комаровська „Ксеня“.

³² Михайло Дзіман „Левко“ був засуджений, по виході з тюрми виїхав до США, де живе досьогодні.

мохом. У цьому дереві старий чоловік видовбав уже спорохня-вілу середину. Очевидно, що хтось із родини допомагав йому в цьому, бо так видовбати ціле дерево одній людині було б тяжко.

Криївка всередині була вистелена сіном, по обидва боки був вихід, закритий округлим дерев'яним віком. Усе дерево було замасковане кущами та покрите мохом, отож важко було здогадатися, що там може ховатися людина. Криївка була довга, так що ми всі троє могли там більш-менш зручно вкластися. Мала також у корі отвори, щоб був доступ свіжого повітря, одним словом, ідеальне місце для сховища і для снання. Ми вмістилися поздовж на м'якому сіні. Чи було це зручно взагалі, не знаю, але для нас це було чудово. Ми чимшвидше полягали спати. Хлопці обіцяли, що ззовні замаскують нас і прийдуть по нас лише на другу ніч. Ми, такі щасливі, поскидали мокрий верхній одяг, прикрилися коцом і відразу поснули. Хоч ноги скулені, але тепло, сухо, і ми заснули спокійним міцним сном.

Проспали ми цілий день, і лише наступного дня, пізно ввечері, прийшли наші охоронці-стрільці і добрий друг Дзіман (тільки він міг знайти вхід до нашої криївки), побудили нас і принесли із собою теплу вечерю.

У селі було спокійно, советське військо не показувалося, стрільці могли зайти в село. Ми, як завжди, щиро помолилися Богові, подякували за таку ласку, за цих добрих наших людей. „Марійка” прокинулася вже без гарячки, ми всі, задоволені цим, зайшли в село, помилися, добре поїли, причепурилися й вибралися в дальшу дорогу. Знали ми вже гасло й мали зв'язок до працівників мережі ОУН і цим уже були щасливі. Ішли переважно ночами, лісом і полями, оминали села, бо взяли в Бандрові харчів на дорогу. Ми йшли й думали про те, які думки мають наші підпільники й селяни, коли йдеться про збереження життя свого і друзів-побратимів.

По наших зв'язках ми йшли все далі в гори й зустрілися з провідними людьми Самбірщини. У лісах зустріли наших

друзів із Закерзоння, сотню командира „Хріна”, пізніше сотню командира „Біра”. Вони при переході кордону на Сяні мусили проводити бої, втратили кількох людей, незважаючи на те, що переходили Сян малими групами і в різних місцях. Із сотнями були вже провідники зі Старосамбірського району, бо мусили подбати про харчі для прибулих.

Командир „Хрін”, хоч утомлений та зажурений утратою бійців, вітав нас сердечно й радісно. Ми вже були, як велика родина, що зналася ще із Закерзоння, і єднала нас справжня стрілецька дружба. Прибуло тоді в Карпати багато провідників із терену, пригадую псевдо одного з них, друга „Чорного”. Їх військових чинів ми не знали, були тут новими людьми, окрім того, всі дотримувалися суворої конспірації. Провідники Самбірщини й сотенні зійшлися на нараду.

Зближалася осінь, був уже вересень. Сотні й провід мережі того терену мали вже приготовані на зиму криївки, а про групи, які прийшли, треба було ще подбати. Знаю, що тоді командира „Хріна” нагородили Золотим хрестом заслуги за його працю на Закерзонні й підвищили в ранзі – він став командиром тактичного відтинка. Для нього вже приготували криївку, де він із своїм почтом і охороною мав перебути зиму.

Я зустріла тут свого швагра, тобто чоловіка моєї кузинки Анни Семків. Він називався Осип Урбан і за німців був комендантом української поліції в Устриках Долішніх. Я знала, що підпілля він пішов ще за німецької окупації, за що його жінку, а мою кузинку німці арештували й посадили в тюрму з одnorічною дитиною. Ми кілька разів листувалися підпільною поштою, хоч нас ділив кордон. А тепер я зустріла його біля Самбора, він був там районним командиром боївки СБ.

Провід дозволив мені на два-три тижні перейти до його боївки, і мені легше було перебути з ними цей перехідний час. Осип дістав мені новіші чоботи, бо мої вже розлазилися, його стрільці ставилися до мене з великою увагою. Я, інакше, щоб не дармувати, переписувала його звіти й листи на машинці.

Незабаром ми розійшлися назавжди. Десь у споминах я натрапила на згадку, що Осип Урбан, псевдонім „Рен Малий”, потім „Зелений”, загинув у бою.

Ще 15 жовтня 1947 р. командир „Хрін” із сотнею був на Самбірщині, бо ми спільно, тобто провід ОУН і сотня, відсвяткували Свято Героїв у лісах Самбірщини, а це співпало зі святом Покрови Пресвятої Богородиці. Ще на початках формування

Мій тіточний брат Стефан Семків (в першому ряду) з дружиною Надією. Стоять зліва: НН жінка, Осип Урбан „Рен Малий”, його дружина Анна з дому Семків, НН чоловік. Новосілки біля Старого Самбора, Великдень 1943 р.

УПА вибрано покровителькою українського війська Пречисту Діву Марію, і в цей день святкували Свято Героїв.

І тут, на Самбірщині, як завжди, надвечір, зібралися в лісі провід мережі ОУН, і відділи УПА. В лісі відбулася вечірня збірка, молит-

ва, а командир „Хрін” мовив до стрільцтва палке слово. „Марійка” декламувала кілька віршів, присвячених Українському військовій Пригадую вірш Уляни Кравченко

Матері — „...а сніг її вже цілий рік в неволі...”. Цей вірш „Марійка” часто декламувала. Стрільці півголосом співали упівських пісень, тоді лише півголосом.

Часи були дуже неспокійні й небезпечні. Советська розвідка вже дістала повідомлення, що відділи УПА частково перейшли на територію Радянського Союзу. Військо робило облави, працівники НКВД нападали на села, робили обшуки, до того долучалися прикордонні відділи. Так що нам, „закерзонцям”, треба було відходити далі на схід, подалі від кордону, для зв'язку шукати

наші воюючі відділи, щоб разом із ними щасливо перезимувати. Коли ми зустрічалися в перші тижні нашого переходу кордону, то всі довго випитували нас про способи боротьби під Польщею, а ми цікавилися тактикою нашого війська й підпілля під советською окупацією.

Провідники СБ дивувалися, чому ми, жінки, не пішли з групами в пропагандивний рейд на Захід. Ми мали на це одну відповідь. В першу чергу так рішив наш провід. Ми також не могли зважитись на таку незнану, повну небезпек дорогу. Не хотіли бути обтяженням для озброєних груп, які самі не були певні, чи вдасться їм перейти такі великі віддалі й побороти всі небезпеки.

Особливо часто це питання ставили подрузі „Марійці”, бо всі знали, що вона наречена провідника „Мара”. Та наш провідник „Мар” був людиною побожною, чесною. Він сказав своїй нареченій, що не може робити винятків для жінок підпілля. Або брати нас трьох у рейд, або всі три підемо на Схід. Він вірив, що коли Бог захоче, то вони ще зустрінуться в житті, а коли суджено вже не побачитися, то того не оминеш. І справді, рішення проводу було правильним: ми в 1947 році ніколи б не дійшли до Німеччини.

На нараду теренового проводу прибули з Перемищини наступник провідника ОУН на Закерзоння „Орлан” із своєю дружиною „Марічкою” та охороною. Тут хочу процитувати зі споминів Марічки те, що вона пише про ці події:

Ще в Самбірщині на зв'язковій лінії „Орланові” доповіли, що в лісі недалеко від нас квартирують сотні „Хріна” й „Мирона”, які недавно з боями прорвалися через границю з Лемківщини. З ними прийшли також дві районіві УЧХ на Лемківщині — „Марта” і „Марійка”. Як і вся УПА на Закерзонні, ці дві сотні пройшли неклі, поки опинилися тут. „Орлан”, як тільки його повідомили про їхню присутність в лісі, зараз же ввечері пішов до відділів. Він пробув серед вояків день і наступної ночі вернувся. Я спитала про дівчат.

– Нічого, тримаються, але „Марійка” прибита. Вона наді-
ялася зустріти тут „Мара”. – Щось подумав, потім додав:

– Вишлю їх обидвох з поштою за кордон, ще цієї осені,
як тільки дійду до ГОСПУ³³.

– Ти що, та ж зима за дверима. Як їм тепер переходити
границю і пробиватися пустими селами на Закерзонні?

– Границю перейдуть зв'язком, а там у них є ще знайомі
родини, допоможуть. Не буде їм дорога легкою, але якщо прой-
дуть, будуть жити вільно на Заході, а загинуть... Тут теж
загинуть, або ї гірше – попадуть живими в руки. Зрештою,
вони радо згодні на мою пропозицію.

«Туди подався „Мар”, а „Марійка” його наречена», – пояснила
я собі по-своєму³⁴.

Коли я це прочитала, зробилось мені прикро, що „Орлан”
і „Марічка” були так близько, та нас не відвідали. Та годі осуджу-
вати, такі були часи. Але бачу, як правдиво й розсудливо вирішу-
вав наші долі провідник „Орлан”. Він усе передбачив, що взимку
в Україні ми можемо згинуть, як згинула подруга „Тетяна”,
передбачив, що дорога наша не буде легкою і що добрі люди нам
допоможуть. Не договорив лише, що Всевишній керує дорогами
й долею кожної людини, а Мати Божа й мати наша випрошує
у свого сина помочі для кожного, хто молиться до неї.

Назад на Закерзоння

Сталося так, як говорив „Марічці” „Орлан”. Незадовго нас
трьох покликали до проводу Самбірщини й повідомили про
рішення провідника „Орлана”. Сказали, що провід ОУН дав
нам можливість перейти кордон до Польщі, там маємо дістати
„ліві” документи, паспорти. До того треба було знати польську

³³ Головний осередок пропаганди.

³⁴ Марія Савчин („Марічка”), *Тисяча доріг (Спогади)*, Торонто-Львів 1991,
„Літопис УПА”, т. 28, с. 166.

мову. Це не був наказ, а пропозиція. Подруга „Тетяна” відразу
відмовилася. Вона була родом з Лемківщини, із села Стежниця
біля Балигорода й не знала добре польської мови. Вона закінчи-
ла учительський семінар у Криниці, де викладали українською
мовою, а на щодень говорила
лише лемківським діалектом. Ми
з „Марійкою” порадилися й дали
свою згоду. „Марійка” ще дити-
ною жила в містечку Каліші, де
в таборі інтернованих був її батько
Петро Партикевич, сотник армії
Петлюри. Там вона народилася й
жила серед польського оточення.
Натомість я закінчила в Любачеві
4 класи приватної польської гім-
назії і добре володіла польською
мовою.

Ми знали, що знову дове-
деться переходити польський
кордон, але тим разом нас мала
перепроводити спеціальна боївка,
відповідно вишколена на це. Нам
казали чекати на дальше рішення,
і ми незабаром відійшли в напрямі кордону в околиці Медики.
Потім ми довідалися, що провід призначив „Тетяну” до групи
командира „Хріна”. З його стрільцями й охороною вона мала
пережити зиму 1947-1948 року.

Свої переживання у криївці і праці подруги „Тетяни” ко-
мандир „Хрін” описав у своїй книжці *Зимомою в бункрі*, яку пере-
писувала на машинці саме „Тетяна”. В 1950 р. видало її в Мюн-
хені видавництво „До Зброї”. Якими дорогами дісталася вона на
Захід, до Німеччини, мені невідомо. Уже далеко пізніше, будучи
в Америці, я довідалася, що „Хрін” пережив із групою цю зиму
щасливо. Загинув щойно 1949 року в Чехословаччині під час

*Анна Черешньовська „Тетяна”.
На фото як учениця вчительської
семінарії в Криничі, 1940-1941 рр.*

переходу на Захід. Знаю від своїх друзів в Америці, що люди в середовища ЗЧ УГВР, а саме провідник Лебедь, дістали шапку командира „Хріна” і його зброю, які переховувалися в музеї.

Ще одні спомини командира „Хріна”, *Крізь сміх заліза*, видано у 1952 р. Рік пізніше появилися друком *Спомини чотового Острроверха*, які є продовженням спогадів „Хріна”. Усі ці книжки спомини були зредаговані „Тетяною”.

Провід Самбірщини постарався для нас про новий одяг, плащі, білизну та чоботи, купили нам гарні туристичні торби, дали на дорогу багато рублів. Не пригадую, скільки це було, але ми мали можливість помінати їх у Польщі, а рубель тоді по відношенню до польських грошей був дорогим. Одним словом, ми дістали від проводу багато грошей, за які могли прожити у Польщі цілу зиму.

Коли все було готове, ми сердечно попрощалися з „Тетяною” і працівниками теренового проводу Самбірщини. Подякували їм за все і відійшли зі зв'язковими в околиці Медики. Там ми зустрілися з боївкарями, які переводили наші групи за лінію Керзона, на терени Польщі. Були це спеціально вишколені бійці, які часто переходили кордон і проводили через нього цілі групи та поодиноких людей, а при цій нагоді носили пошту. Провідник боївки пояснив нам докладно, як виглядатиме перехід кордону. Ми й не знали, що тепер кордон між Польщею і Радянським Союзом сильно обставлений і пильнується.

З прикордонної смуги виселили всіх людей. Було спеціальне Військо Охорони Пограниччя, яке стерегло кордон день і ніч. Колючих дротів ще не було, але в травні перед зоранкою смугою провели дроти, прикріплені до низьких стовпчиків, які були з'єднані з ракетами. Хто про це не знав і сміливо ішов травою чи полем, мав порвати такий дріт, і тоді вибухали ракети. Саме таке трапилося й нам, коли ми переходили кордон у серпні. Тому-то ніхто за нами не гнався й не бігли слідом прикордонники з псами. Я думаю, вони не зорієнтувалися, в який бік хтось перейшов кордон. Але як воно було насправді, можна лише здогадуватися. Нас хоронив Господь, і тому ми щасливо перейшли.

Тепер ми переходили з боївкою. Її провідник розпорядився, що перший стрілець матиме дріт у руці і цим дротом пробуватиме дорогу поперед себе. Коли він доторкнеться до схованого у траві дроту, той задзеленчить, і стрілець дасть знак рукою. Він триматиме цей дріт у руках, і всі, хто за ним, обережно переступлять дріт, щоб не викликати вибуху ракет. „Марійка”, яка

погодилася йти останньою, несла пляшку нафти і поливала нею наші сліди, щоб собаки їх не занюхали. На заораній гладко смугі останній стрілець боївки тягнув за собою смерекову гілку, щоб затерти сліди. Все обдумали і вияснили наперед, і тим разом ми перейшли кордон справді, без пригод.

Коли все було готове, ми вийшли темної ночі в дорогу. Як співається в повстанських піснях, „нічка наша мати”. Усі стрільці з готовою до пострілу зброєю. Тихо, ніхто не сміє говорити, брязкотіти зброєю. Треба було насторожити слух і, якби розпочався бій і посипались постріли, тікати в напрямі кордону. Кожен мав гранату, яку в разі поранення треба було підірвати, щоб не потрапити ворогові в руки. Кожна мить могла принести смерть чи важке поранення, і тільки Божа милостива рука провадила нас через ці небезпеки.

Кому було призначено загинути за свою батьківщину, за свій народ – той і загинув. Молися за спокій їхніх душ, дорогий читачу, бо вони були молоді, здорові, повні надій і мрій про краще майбутнє й віддали своє життя за те, щоб Україна, роками закована в кайдани, стала вільною.

Після переходу кордону ми опинилися в Польщі неподалік Корманицьких лісів. Тяжко було дивитися на спалені й пограбовані польським військом і бандами села. Важка праця багатьох поколінь пішла з димом під час кривавої акції „Вісла”. Наших людей переселили частково на територію Радянського Союзу, частково на західні й північні понімецькі землі, так звані „*złote odzyskanie*”³⁵. Про те, що колись тут були багаті українські села, нагадували обгорілі високі комини. Поміж руїнами можна було натрапити на здичавілих котів, які нявчали й утікали від людей. Пізньої осені псів уже не зустрічалося.

Ми були украй змучені, нервово виснажені й потребували відпочинку. При дорозі стояла маленька неспалена капличка. Стрільці посвітили туди ліхтариками, і ми зайшли досередини.

У капличці було мало місця, вона була холодною. Ми ледве вмістилися в ній, і мусили стояти, бо присісти не було як. Накрилися наметом і стояли, притулившись одне до одного, намагаючись зігрітися. Ночі були вже холодні. У капличці нам стало тепліше, зате хилило до сну. Світало, і ми поспішили на умовлене місце до пів-кривки надрайонового провідника „Тараса” у Корманицькому лісі.

Тут було спокійно. Села були виселені, військо не потикалося до лісу, бо наших відділів УПА, як і населення, уже не було. В таборі провідника „Тараса” також була боївка охорони. Під лісом стояла стійка. Тут було велике шатро, у ньому кухня, при кухні магазин із провіантом. Ця група мала в плані перебути цю зиму в лісі. Після виселення населення не сподівалися облав. У кривках мали змагациновані харчі на цілу зиму.

З групою була одна дівчина, „Мотря”, яка мала особливе завдання – тримати зв’язок із групою провідника „Тараса” й зі зв’язковою в місті Перемишлі. На тому зв’язку жила дружина провідника „Тараса” „Святослава” з малою дитиною. „Мотря” часто ходила до Перемишля на зв’язок, відбирала пошту, купувала там і носила до лісу харчі й інші речі першої потреби. Це завдання було важким і особливо небезпечним. Іти до міста, а потім непомітно дістатися до лісу – таку працю могла виконувати лише жінка, та ще й відважна.

Провідник „Тарас” запросив нас, дівчат, на розмову. Через пошту від провідника „Орлана” він уже довідався про завдання, яке ми мали виконувати. Він розказав нам, що в них у лісі

Один з моїх „лісових” документів – „Arbeitskarte”, виготовлений на прізвище Ірени Петрик.

є можливість виробити нам документи – польські паспорти, вони мають до цього всі печатки. Також можемо дістати папір про вимельдування з Перемишля. З цим вимельдуванням було трохи підозріло, бо ж відомо, що Перемишль був бастіоном українства, отож кожного, хто жив у Перемишлі, могли підозрювати як українського націоналіста. Однак іншої печатки провідник не мав. Ми залишилися в Корманицьких лісах чекати на документи. Наші стрільці відпочивали дві ночі, а далі бойвка відійшла до свого проводу через кордон. Щастя їм, Боже, думали ми, прощаючись із ними. Їх завдання також нелегке.

Нас було в таборі тепер три. „Мотря” часто розповідала про свої відвідини Перемишля, але до кого вона ходить, жодного разу не сказала. Ми їй не питали, бо знали, що нам це непотрібно. „Марійка” раділа, що ще раз побачить Перемишль. У нас не було жодних тривожних думок, ми не думали про небезпеку. Провідник „Тарас” готував наш відхід у незнане. Друзі з бойвки по черзі виконували свою роботу. Один поробив нам фото до паспортів, інші друкували на машинці. Нас запитали лише про особисті дані. Колишнє місце замешкання мусило бути Перемишль.

Я вибрала собі прізвище Гелена Грабаш, це було прізвище однієї товаришки-польки, яка ходила зі мною до школи. Подруга „Марійка” вибрала собі прізвище, яке колись вчитала в романі – Галіна Суховска. Нам зробили, на всяк випадок, ще по одному паспорту, однак не пам’ятаю, на яке прізвище, бо ніколи ним не користувалася.

Провідник „Тарас” давав нам різні поради. Казав ніколи не носити із собою два паспорти, один заховати у знайомих, довірених людей. Він може придатися тільки тоді, коли б ми загубили чи якось інакше втратили головний паспорт. Також радив офіційно примельдуватися далеко від Перемишля, десь на польських землях над морем, щоб наше перемиське походження не викликало жодної підозри. Він питав нас, чи маємо родину, знайомих у Польщі, що ми їй потвердили, бо найкраще спочатку вдатися до родини, щоб зрозуміти ситуацію, але не

викликати підозри. Радив найперше замельдуватися, а опісля змінити місце замешкання, щоб позбутися цього вимельдування в Перемишля.

Ми слухали уважно його порад, але наше майбутнє як нам, так і йому було невідоме. Я не мала жодної родини в Польщі. Моїх рідних із Любачева виселили десь до Галичини, на територію Радянського Союзу. Тоді я не знала ні про їх долю, ні про місце замешкання. До поляків у Любачеві навіть не думала признаватися. „Марійка” мала батьків у Польщі, їх примусово виселили в Перемишля, й вона не мала з ними жодного контакту. Одне, на що ми поклалися, було те, що вона мала тітку, сестру матері, в місті Каліші. Ми припускали, що вона й тепер там живе, бо це старша пані. Її чоловік, офіцер армії Петлюри, виїхав учас війни на Захід, тож хто мав би її виселяти. На неї поклали ми всю надію, бо „Марійка” знала її адресу. Адже вона народилася в Каліші і в дитинстві жила там разом із батьками.

Провідник „Тарас” повідомив нас про рішення проводу: ми маємо пережити зиму в Польщі, а коли нічого не трапиться, то зголосимось до нього навесні. Ми призначили день і місце зустрічі під Перемишлем у лісі, навіть ходили вибирати з „Тарасом” цей стрічний пункт. Це було старе, розлоге дерево підлісом, яке легко було запам’ятати. Під цим деревом мала бути закопана консервна бляшанка, а в ній – штафета з інструкціями. Усе продумали, запланували й обговорили. Час було вибиратися в дорогу.

Смерть „Святославі”

Одного осіннього вечора ми разом із „Мотрею” вирушили в дорогу. Ми несли все своє майно – головно гроші (рублі) й торби з одягом. „Мотря” добре знала дорогу до Перемишля через навколишні села й передмістя. Щоб відвернути підозру, вона голосно говорила по-польськи, використовуючи слова вуличного жаргону, вживаного на перемиських передмістях.

Нам ці її слівця не дуже подобалися, тому ми більше мовчали. Місто нас дивувало, серце билосся жвавіше, а часом ставало страшно – ми ж уже чотири роки не були в місті, серед людей. „Марійка” знала Перемишль, а для мене все було зовсім нове, бо я лише переїжджала через це місто і знала тут лише двірць.

Так ми опинилися в ринку. Я переживала, бо ж у нас у торбах було багато рублів, всі речі куплені в Радянському Союзі, та ще й ліві документи. Мабуть, треба було лише глянути на нас, щоб здогадатися, що ми в цьому місті чужі. Та був вечір, перехожих було мало і ніхто не звертав на нас уваги. Як було домовлено раніше, „Мотря” попрощалася з нами й сказала на прощання:

– Я йду на зв'язок, коли там усе буде гаразд, то вернуся за чверть, найдалі за півгодини.

Ми не мали годинника, але в ринку кожну чверть години вибивав годинник. Далі „Мотря” сказала:

– Коли мине півгодини, найбільше три чверті, а я не повернуся, то прошу – утікайте з ринку й робіть усе для вашої безпеки. Щастя вам, Боже, але я маю надію, що все буде добре. Адреси я вам не дам для вашої ж безпеки.

Вона відійшла, а ми залишилися з надією, що скоро зустрінемо „Святославу” та її донечку й заплануємо все надалі.

Ми долучаємося до перехожих, буцімто вийшли погуляти, а серцем чекаємо, коли міський годинник ударить чверть години. Минуло чверть, минуло півгодини, а „Мотрі” немає. Нас облив холодний піт, ми взялися за руки, ступили в якусь відкриту браму кам'яниці і ждемо. Ще надіємося, ще чекаємо чверть години. Не може бути, таж „Мотря” ходить тут так часто, чи саме сьогодні мало би статися щось особливе! Ох, вона заговорила з „Святославою” і не поспішає, забула, що час так швидко минає. Наші думки перервав годинник на вежі... а „Мотрі” немає, вже не прийде. Чому, як, що сталося! – немає відповіді. В нас одна думка – утікати з ринку.

– Марійко, куди ми підемо?

„Марійка” вже планує, шепоче мені, що підемо до одної польки, яка колись допомагала її мамі:

– Маю надію, що й нам допоможе, це бідна вдова.

„Марійка” швидко рушає в бік Засяння, я за нею. Наше щастя, що „Марійка” знає Перемишль, вона жила тут кілька років, ходила до української гімназії. Я вже давно втратила б надію й орієнтацію. Що б я зробила в цій ситуації? Іду й молюся: „Боже, не опускай нас, Маріє, допоможи, ми у великій небезпеці”. З цієї молитвою ми знаходимо дім удови-польки. Вона живе в сутерені будинку. Стукаємо у її віконце. Поволі відчиняє його полька, бачить „Марійку” і каже: „Nadijką, co ty tu robisz, czego chcesz, jakim cudem tutaj przyszłaś?”³⁶

Надія (так звали „Марійку”) просить пустити нас до хати, а ми все розкажемо. Добра це була жінка. З плачем розказувала, як військо вивозило українців, як вивезли батьків Надії. На жаль, вона не знала, де вони, не мала їхньої адреси. Ми заспокоювали її:

– Не плачте, ми знаємо про все. Ми тільки цю ніч хочемо у вас перебути.

Надійка розповіла „свою історію”: „Я вчителювала під Перемишлем, недалеко границі, боялася лишатися у батьків. Там, у Радянському Союзі, жити важко, все небезпечніше, багатьох учителів арештовують, не платять грошей. Тому я зважилася повернутися до батьків, кажуть, що в Польщі легше жити. Не журіться, ми їх розшукаємо”.

Полька мала ще двох дітей, які були вже в ліжку за параваном. Полька пояснює нам, що в неї можемо бути лише одну ніч, тому що приходять люди, а це небезпечно. Та вона знає тут родину (назвала прізвище), яка має більше помешкання. Можна піти до них і не боятися, бо в них дочка й син у польському підпіллі

³⁶ Надійко, що ти тут робиш, чого хочеш, яким дивом ти сюди прийшла? (пол.)

в АК, всі проти комуністів. Вона сама піде рано до них і поговорить. Надія каже їй, що маємо трохи грошей, які заробили, можемо їм заплатити. Ми боялися, щоб ніхто не дізнався про наш побут у Перемишлі, та полька запевнила, що ці люди надійні. Що нам залишалося робити, треба було пристати й на це.

Ми лягли на вузькій канапі, та сон не брав, чорні думки не давали спати.

– Що ж із „Мотрею”, що зі „Святославою”? Нам треба якнайскоріше виїхати з Перемишля – це наш порятунок.

Наступного дня ми перенеслися до іншої польської родини. Запевнили, що заплатимо за помешкання. Дали полякам пев-

ну суму рублів, щоб виміняти на польські гроші. Може, вони і здогадувалися, звідки ми прийшли,

звідки маємо гроші. Та ми нічого про це не говорили, вони прийняли нас більш-менш привітно, і ми повірили, що нас не видадуть. Так ми сиділи потайки в другій кімнаті, куди ніхто не заходив.

Ці люди знали батьків Надії, мабуть, з огляду на це зважилися нам допомогти. Ми мало з ними говорили, вони також не згадували своїх дітей, і так минуло два дні. Господар поміняв нам досить ба-

гато рублів, ми їх не шкодували. За помешкання заплатили добре. Трохи грошей передали й для бідної вдови. Господиню попросили піти і купити нам квитки до Варшави. Увечері ми разом із нею пішли на станцію і виїхали з Перемишля до Варшави.

Кам'яниця по вул. Францішканській 11. Тут, з помешкання на першому поверсі вискочила її убилися „Святослава”.

Прізвища цих людей може пам'ятати подруга „Марійка”. Довго це не мало значення, адже ми ніколи більше їх не зустрічали, не писали до них, бо вважали це небезпечним. Лише нині, переписуючи ці спомини, згадую цих добрих людей, які допомогли нам у важкій ситуації.

Дружина нашого добродія розповіла нам про подію, яка сталася кілька днів тому і про яку вона чула від людей. Десять біля ринку поліція хотіла заарештувати одну українку-бандерівку, вона вискочила через вікно й забилася, а малу дівчинку забрала поліція. Ми нічого не відповіли, тільки дивувалися, як щось таке могло статися. Але ми знали, що це була наша „Святослава”. Кілька місяців пізніше, взимку, в Перемишчині згинув і її чоловік, провідник „Тарас”. Дитину забрали поляки і виховали її на польку. Ніхто й дотепер не знає, де і в кого виховувалася ця дівчинка. По нинішній день це таємниця, якої ніхто не хоче зрадити.

„Мотря”

Влітку 2002 року до моїх рук потрапив лист-спогад „Мотрі”, із якого я дізналася про те, що сталося з нею після того, як вона залишила нас на перемиському ринку і сама подалася на зв'язковий пункт до „Святослави”.

„Мотря” (щойно по роках я довідалась, що вона називалась Марія Тесля, по чоловіку Павлик), народилася 11 грудня 1927 року в Ляцьку Добромільського повіту. З підпіллям співпрацювала від 1942 року. На початку 1945 року перейшла на Закарпаття. Працювала в УЧХ під проводом тієї ж, що і я, окружної провідниці Галини Голояд „Ярини”, а відліта до 1947 року – друкаркою у підпільному видавництві, при надрайоні „Холодний Яр”. Одночасно була зв'язковою Крайового проводу ОУН. Після акції „Вісла” видавництво перестало існувати, але друкарські роботи не припинялися ціле літо 1947 року.

Вересень 1947 року – пише „Мотря” – був для нас дуже важкий. Організм виснажений, ослаблений від недоїдання, а тут

постійні облави. Поки були відділи УПА – ми приєднувалися до них, бо разом легше було маневрувати під час постійних облав, засідок польського війська, або прориватися з оточення. Після відходу сотень на Захід, „Орлан” – Василь Галаса за наказом проводу ОУН відійшов в Україну, а нашу групу, під керівництвом надрайонового провідника Перемищини „Руслана”, „Тараса” – Петра Кавузи залишив на території Закерзоння в Корманицькому лісі – 15 кілометрів на південь від Перемишля.

До нашої групи входили:

1. „Літа” – Микола Ліщин з Яворова, 1920 року народження, який працював зі мною в технічному званні підпільної друкарні надрайону „Холодний Яр” головним редактором і коректором.

2. „Ліста” – Павло Карабин зі села Корманичі, 1920 року народження, якого „Орлан” залишив для охорони. Він знав добре терени Перемищини.

Ще було кілька стрільців для охорони, але їхніх псевд не пам’ятаю.

Нашим завданням було, головним чином, обслуговування зв’язку між Україною і керівництвом визвольного руху в Західній Німеччині.

18 листопада 1947 р. прийшли зв’язкові з України. Серед них були дві дівчини-підпільниці. Одна з них „Марійка” – Надійка Партикевич, яку я знала ще з дому. Я безмежно зраділа. Кожного разу, коли ми зустрічалися, від неї віяло моєго рідного оселею, родинним теплом. Я завжди вдихалася в її хрестомисне обличчя, як в картинку, з якої дивляться добрі голубі очі.

Другою була подруга „Марта”, яку я знала лише з оповідань, бо, здається, раніше ми не зустрічалися.

Я повинна була відправити їх до Перемишля на зв’язок до „Святослави” – дружини надрайонового провідника „Руслана”. Кілька днів раніше туди пішла „Христя” – Ірина Тимочко і не повернулася. Ми ще не здогадувалися, що там може бути засідка, або, як поляки називають „котел”.

Вулицями міста ми йшли окремо – я попереду. Ми не повинні були заходити до будинку разом. Я залишила їх на Ринку, сказала, щоб слідували за умовним знаком, і пішла. Коли постукала до дверей, які відразу відчинилися, я почула чоловічий голос по-польськи: „Прошу, прошу!”. Я зайшла, незнайомий повернув ключем у дверях і запросив до другої освітленої кімнати, в якій жила власниця помешкання. У першій кімнаті, де жила „Святослава”, було темно.

Тільки я переступила поріг, відразу на мене накинулися з криком: „Ręce do góry!”³⁷. Обшукали, чи немає у мене зброї, закували залізними наручниками руки назад і заштовхнули мене щосили у кут кімнати. Я впала на підлогу, і вони, радіючи, що попалася ще одна, насміхаючись, перевіряли мої документи. Поставили кілька запитань і один з них сказав: „Там все тишається”. Вже був пізній вечір, до помешкання ніхто більше не заходив. Серед ночі машиною мене привезли до УБ (Уряд безпеки). Тут я застала багатьох наших заарештованих дівчат, які спали на підлозі в кабінеті, а серед них „Христя”, яка попалася так само, як і я. Знайшла місце скраю і прилягла. Почула шепіт: „Святослава” не живе, „Вишинський” тут. Це „Христя” побачила, що привели мене, передала „по зв’язку”.

До ранку я не здригнула, думки наганяли одна другу. Коли і де зустрічалися з „Вишинським”? Що він знає про мене? До виклику на допит потрібно було продумати всі можливі варіанти запитань і відповідей на них. Вони повинні бути короткими, точними і в жодному випадку не мінятися. Це я знала наперед, бо несподіваний арешт ми всі передбачили.

Ранок не забарився. Відчинилися двері, і черговий викликав мене. Запровадив до якогось кабінету, де чекав добрий знайомий з підпілья сам... „Вишинський” – колишній охоронний господарник – Ярослав Гамівка, син священика з Літчи чи Грозьової коло Бірчі. У кабінеті не було більше нікого.

³⁷ Руки в гору! (пол.)

Гамівка привітався люб'язно, простягнув мені руку, але я не подала йому свою. Він неначе не звернув на це уваги, продовжив далі ввічливим тоном: „Сідайте і розкажіть, що нового в підпіллі, що говорять про мене”. Хоч я була попереджена, що він тут, але все одно я не могла збагнути, що людина на його місці могла бути такою негідною, і його запитання заскочило мене. Не усвідомивши повністю свого положення і не подумавши, відповіла дослівно: „Що говорять? Що ви зрадник українського народу, і більше вам вороття до української нації немає!”.

— Ах так? Ну, тоді почнемо слідство, — і перейшов на польську мову. Був розлючений. Вираз обличчя змінився, почервонів. Ставив запитання і записував мої особові дані. Нічого не уточнював і не заперечував. Я сиділа й думала, якої відповіді він міг від мене ще чекати.

Після кількох днів нас з Перемишля перевезли до слідчої тюрми УБ в Ряшеві, тут розкинули по різних камерах в підвалі. Я опинилася, здається, у першій камері в кінці коридора проти кухні. Тут застала „Бурлачку” — Люду Кот, знайому з підпілля, родом з Перемишля, Олю Стопінську — також з Перемишля. Батько Олі — поляк, а мати українка з Бушкович, за фахом учителька. Вона своїх двох дочок виховала в патріотичному дусі. Оля в підпіллі не була, жила легально в Перемишлі і постачала нас різними матеріалами з крамниць. В їхній хаті був зв'язковий пункт. Зрадив її, напевно, Гамівка. Ще була Стефа Мац з Любачівщини. Вона сиділа за старшу сестру Ірину, яка працювала в підпіллі. Ще було кілька польок з АК, ВіН і НСЗ (польські підпільні організації).

Слідство провадив Гамівка, інколи заходив майор Врублевський і ще якийсь третій. Майже весь час з Гамівкою був убіст Міхал Байовський, родом з Дрогобича. Це справжній кат — садист, який при найменших розбіжностях між моїм зізнанням і тим, що знав Гамівка, нахидався на мене з дерев'яною рейкою і бив, куди попало, аж до крові. Сліди від ран залишилися на все життя.

Під час таких „процедур” Гамівка вдавав, що йому байдуже, опускав голову над столом і щось писав. Складалося враження, що Байовський мав більше прав від нього, бив цією рейкою переважно по ногах, по кістці, де більше боліло. Гамівка ніколи не пробував його спинити. Одного разу під час безупинних побойв я нагнулася, щоб захистити ногу руками, він з розмаху вдарив у плече, розтяв його і пішла кров. Я, захищаючись, змахнула закривавленою рукою і забризкала його обличчя. Він ще гірше розлютився і продовжував знущатися.

Не пригадую, що стинило його. Мене, наівпритомну, відвели в камеру. Тут дівчата якимись шматками перев'язали рани. На другий день я вже не могла піднятися з нар. Тіло все було чорне. До камери зайшов черговий відділу („oddziałowy”) Антоні, який перед 1939 роком сидів у Березі Картузькій за комунізм, і спитав, чому не встаю до „ранішнього апелю”. Дівчата мовчали. Він оглянув моє посиніле тіло, з ранами, зі спеченою кров'ю, покрутив лише головою, не сказав ні слова і вийшов. Як людина, це був один із крайчих відділових.

Пізніше зайшов з ним Гамівка і наказав йому відпровадити мене на допит. Антоні сердито до нього: „Хочеш — бери її на плечі і неси на допит сам, а я не понесу!”. Від того часу мене майже тиждень не водили на допити, доки рани не загоїлися і я вже могла сама ходити.

Гамівка не все знав про мене, але не заперечував у протоколах, що я працювала від грудня 1946 року, хоч ми зустрічалися не раз ще від весни 1945. Усіх дівчат-підпільниць при надрайоні було не так багато, і він не міг мене не знати, або, може, і йому вже було досить дивитися на ті тортури, які на його очах придумував Байовський.

Я весь час переживала, щоб випадково не були заарештовані „Марійка” і „Марта”, які йшли зі мною до „Святослави”. Під час можливих допитів могли подумати, що я про них проговорилася. Я завжди дотримувалася принципу: „Не вір нікому, і ніхто тебе не зрадить”.

Марія Тесля „Мотря”.
Воркута, 1954 р.

Весною було помітно, що слідство наближається до кінця. Лише майор Врублевський, який керував справами, був невдоволений моїми зізнаннями і одного дня пригрозив: „Ти мене ще запам'ятаєш!”. Могло бути, що в моїй справі знаходив замало „злочинів”, за які суд повинен був винести смертний вирок.

28 травня Військовий Суд Районний у Рязеві засудив мене на 12 (дванадцять) років ув'язнення і на три роки позбавлення громадянських прав з конфіскацією усього майна. Я зітхнула з полегшенням.

Дякувала Всевишньому за те, що зберіг мені життя, і тортури вже позаду. Господи, дякую Тобі! Довго не довелося чекати на переїзд до нової в'язниці, де я повинна відбувати „відміряний час”.

Тюремна дорога „Мотрі” була винятково довга. Почалася у Тарнові, ув'язниці, побудованій за австрійських часів для небезпечних злочинців. Улітку 1948 року перевели її до Грудзьондза, а незабаром до жіночої в'язниці у Фордоні.

Як пише у своїх спогадах *Во ім'я Твоє* Анна Карванська-Байляк, також в'язень Фордону – тюремне життя – це мірило людського терпіння. Ніколи не знаєш, що тебе чекає завтра. Так було й у випадку „Мотрі”. Несподівано, по майже чотирьох роках, відбутих у польських тюрмах, 10 липня 1951 року їй наказали зібрати свої речі і відвезли поїздом до Варшави, а звідти до Києва, до центральної слідчої тюрми КГБ на вул. Короленка. По п'ятьох місяцях жорстокого слідства знову вирок – 12 років виправно-трудових таборів. Покарання відбувала у Воркуті, Абезі, Мордовії. На волю вийшла щойно 20 квітня 1958 року з табору в Явасі. Живе у Сокольниках під Львовом.

Розділ п'ятий

На Східні Пруси

З Перемишля ми поїхали на Варшаву, щоб заплутати слід. Не хотіли, щоб хтось у Перемишлі знав, куди ми прямуємо. Там вийшли на якийсь „dworzec wschodni czy zachodni”³⁸ того не пам'ятаю, але близько станції побачили пам'ятник генералу Каролю Сверчевському. Ми згадали наших бідних, зморених голодом і боями з польським військом стрільців сотні „Хріна”, і подумали, що генерал Сверчевський мусив заплатити життям за невинні терпіння українського народу в час акції „Вісла”.

Варшава нас тоді не цікавила. Ми купили квитки до Каліша і поїхали шукати Надиної тітки. До Каліша приїхали ще вдень, і Надійка провадила мене вулицями міста, бо знала добре, де жила її тета. Та тут нова несподіванка. Кілька кам'яниць зруйновані бомбою, і саме той будинок, де жила тета. Мешканці виїхали, і ні в кого спитати, де живе тета Таля. Вона була добра кравчиня, і багато жінок давали до неї шити свої сукні. Від будинку до будинку розпитували про тету Талю, і таки знайшли. Радості не було меж. Тета привіталася із сестрінкою на порозі і запросила нас до свого скромного помешкання. А там і плач, і радість невимовна, бо всі думали, що Надія вже не живе.

Можна собі уявити здивування тети Талі, коли побачила свою племінницю живу і здорову в Каліші. Вона знала, що

³⁸ Східний чи західний вокзал (пол.)

Надія була в УПА, думала, що вона вже десь загинула на Перемищині. Та не можна було радіти, вільно виявляти свої почуття. Помешкання було мале, на спільному коридорі жили сусіді-поляки.

Від тети Надія довідалась, що її батьків вивезли з Перемишля на понімецькі землі, так звані Східні Пруси. Їх мали поселити неподалік від советського кордону в селі Барцянах. В останньому листі до тети Талі мама Надії писала, що хвора і перебуває в лікарні в місті Кентшині.

Десь наступного дня ми вирушили в дорогу до Кентшина. Чи нині хтось може собі уявити, що такі молоді дівчата, як ми тоді були, після чотирьох років побуту у лісі, могли так вільно й безжурно їздити по незнаній нам ворожій країні, говорити по-польськи, сміятися, жартувати? Пам'ятаю, що терпла не раз на мені шкіра, коли зустрічалися ми з поліцаями, але, дякувати Богові, вони нас не чіпали.

До Кентшина ми приїхали над вечір, розпитали про шпиталь. Заходимо, питаємо пані Олю Макаревіч (коли їх вивозили з Перемишля, мусили змінити прізвище з Партикевич на Макаревіч, щоб їх не карали за сина й дочку). Шпиталь убогий, устаткування старе, як це було після війни. Знаходимо маму Надії. У шпитальній палаті лежить кілька жінок, і всі здивовані, що так пізно хтось прийшов на відвідини.

Заходжу перша і бачу, що пані Оля дивиться на мене переляканими очима. Не знала, яку ж я їй вістку принесла – добру чи злу? Я привіталася з нею і кажу, що відвідати її просив мене її чоловік, бо сам не може цього зробити. Як її здоров'я, чи скоро повернеться додому? Я присіла біля неї, і коли на мене перестали звертати увагу, сказала тихенько, що я українка, товаришка Надії. Вона ще більше налякалася. Заспокоюю її і питаю, чи може вона вийти в коридор поговорити. В коридорі пані Оля схопила мене за руки, розцілувала й почала питати:

– Ви бачили Надійку, де вона, чи жива? Це Бог прислав вас до мене!

– Пані Олю, не переживайте, – кажу я, – Надійка жива й здорова. Вона рада би з вами побачитися, та боїться, щоб це вам не зашкодило.

Говорю якомога спокійніше, щоб вона зібралася з думками, а потім кажу:

– Коли б знали, що ви не будете хвилюватися, то Надійка могла б відвідати вас.

Пані Оля ще раз стискає мої руки, цілує мене й запевняє, що була б найщасливішою у світі, коли б могла побачити дочку. Адже вона довгі місяці нічого не знала про її долю.

– Пані Олю, Бог вислухав ваших молитов. Надійка зараз прийде, тільки не хвилюйтеся й не плачте, аби ніхто нічого не зауважив.

Вертаюся з Надійкою. Вони кидаються обійматися по довгій розлуці. Говорили мало, але розумілися й без слів. Та не можна довго розмовляти, треба розлучатися.

– Мамо, – каже Надійка, – усе буде добре. Ми будемо ждати з татом у Барцянах.

Коли ми вийшли з лікарні, був уже вечір, і нам не було як дістатися до Барцяна. У медсестри-польки просимо поради, де можна заночувати. На щастя, гроші в нас є, бо без них було б важко. Сестра запропонувала взяти нас на ніч до себе. Ідемо вулицями міста, дякуємо сестрі за її доброту. Удома без довгих розмовляємо спати. Вранці випили чаю і щось поїли, заплатили польці і поїхали автобусом до Барцяна. При цьому сталася мала пригода: Надія необачно скористалася советськими парфумами. Полька зацікавилася їх назвою. На щастя, часу було мало, і нам удалося викрутитися.

Незабаром після зустрічі з донькою мати Надії виписалася зі шпиталю і приїхала додому. Ми, щасливі, при щільно замкнених і заслонених коцями вікнах потихеньку розповідали про свої пригоди й переживання в підпіллі. Про перехід кордону, перебування в Перемишлі. Не одна сльоза скотилася з очей матері, мовчки слухав наші розповіді батько. Він, офіцер армії Петлюри,

не одне пережив на війні, у боротьбі за Україну. Ці наші небезпеки й переживання не були йому чужими.

Гарно було в панства Партикевичів. Уперше за довгий час ми мали змогу покупатися у ванні, яка залишилася після виселеної німецької родини. Ми виганяли пана Партикевича надвір, а пані Оля, яка мене дуже полюбила, добре мила мені плечі.

Прожили ми у них кілька місяців. Однак мусили відразу замельдуватися, поки наше вимельдування з Перемишля було дійсне. Опановував нас страх, адже наша адреса на тих теренах не була найкращою. Перемишль і Перемищина асоціювалися з бастіоном українства, перш за все з УПА та акцією „Вісла”. На людей, які приїжджали з тих теренів, дивилися підозріло. Та ми вірили в Божу поміч та наше щастя. Наша версія втечі не була вже такою неймовірною, тоді з Перемишля втікало багато польських родин. Ми намалювалися, щоб виглядати на панночок із Перемишля, поробили фризурі і так пішли до гмінної ради.

В околицях Кентшина і в Барцянах жило багато втікачів з-під Вільна, яке після війни опинилося у Радянському Союзі. Вони мали свої проблеми, мало знали про боротьбу УПА, про обставини в Галичині і тому ніхто нас про це все не питав. Ми прописалися в Барцянах, на мешкання панства Партикевичів, посилаючись на те, що одна з нас є їх далекою родичкою. Щасливі повернулися додому.

Та недовго довелося нам жити разом. Надія знала, що вона дуже подібна до батька, і хтось може це скоро зауважити, тому вирішила перебратися жити до тети в Каліш. Батьки не противилися. Хоч як їм було прикро й важко на душі, знали, що в цей час іншого виходу немає. Зрештою, знаючи тету Талю, вірили, що вона заопікується їхньою дочкою якнайкраще. В Каліші вона жила сама. Пізно вийшла заміж, довший час жила у великій біді в таборі біженців у Каліші. Її чоловік, Павлю, сотник армії Петлюри, не міг отримати праці. Під кінець війни ввійшов до Німеччини, там закінчив теологічні студії і став священником православної автокефальної церкви в Аугсбурзі.

Надія поїхала до Каліша, а ми залишилися втрьох у Барцянах. Пані Оля займалася кравецтвом. Шила переважно для жінок та дітей. З часом я почала їй допомагати. В ті часи щастям було мати машинку до шиття, але багато роботи треба було виконувати вручну, і це переважно робила я. Не раз ми шили при гасовій лампі до пізньої ночі. Тоді люди багато перешивали старих речей на нові. Усе це треба було гарно прошити, попросувати, повикінчувати, щоб клієнтам подобалося.

Пані Оля була знаменитою кравчиною, раніше вона вже заробляла шиттям у Перемишлі. Я також мала трохи здатності до шиття. В кожному разі, вміла шити на машині, робити коронки гачком, підкидати, щоб матеріал не торочився, пришивати гудзики і прасувати. Так, досить спокійно, проходили дні за днями, влада мною не цікавилась. Надійка до нас майже не писала, листи приходили від тети Талі.

Зустріч із „Катрусєю”, станичною з Нового Люблинця

Характерним елементом післявоєнної скрути були черги. У чергах люди цілими годинами стояли за хлібом та продуктами, за одягом. Але черга мала також свої позитивні прикмети. Була місцем часто випадкових зустрічей людей, яких розділила воєнна та післявоєнна хуртовина. Саме при такій нагоді пані Партикевич познайомилася з якоюсь жінкою з Любачівщини. Дуже тим зраділа, знаючи, що це мої рідні сторони. Запитала мене, чи хочу з нею зустрітися. Я погодилася з умовою, якщо ця жінка із села. Попросила пані Олю, щоб була дуже обережною. Я мала довір'я до селян, вони мене ніколи не зрадили.

Одного дня до нашої хати прийшла жінка з Люблинця Нового. Принесла якусь ярину. Разом із нею прийшла її дочка. Я не могла повірити власним очам – це ж була станична мережі ОУН „Катруся”. Ми обидві дуже зраділи зустрічі. Вона розповіла мені про жажливі облави на Любачівщині під час акції „Вісла”.

Розповіла також, що в селі, де вона зараз проживає, троє хлопців з УПА переховуються у криївці. Після виселення людей вони переховувалися по лісах, харчувалися по польських селах, а потім пішки прийшли аж на Східні Пруси, де віднайшли свої родини. Очевидно, це було дуже ризиковано й небезпечно, але я також була не в кращій ситуації, хоча й мала документи й була офіційно прописана.

Я порадила „Катрусі”, щоб весною вони втікали через Чехословаччину до Німеччини, бо поляки можуть викрити криївку і їх заарештують. Якою була дальша доля тих вояків, я не знаю.

Ненависть до українців була тоді явищем загальним. Більшість виселенців не признавались до свого походження. Хто говорив українською мовою, був „бандерівцем”. Найбідніші були лемки, вони зовсім не знали польської мови, а по їхній говірці всі впізнавали, хто вони є. А для поляків люди з гір, із Бещадів, були найгіршими „бандерівцями”. Бабусі, які не знали польської мови, між людьми мовчали, діти мусили йти до польських шкіл і вивчали тільки польську мову. Багато молодих через це колонізувалися.

Від „Катрусі” я дізналася, що десь на якомусь присілку, досить віддаленому від Кентшина, живе ще одна українка родом із самого Любачева. Однієї суботи я вирішила її відвідати. Автобус не доїжджав до тої місцевості, і я мусила йти кілька кілометрів пішки.

Східні Пруси – це територія, розташована недалеко від Балтійського моря. Рівнина, скільки оком сягнеш. Асфальтовані дороги, обсажені по обидва боки деревами. Відразу було видно німецьку акуратність і порядок.

Коли я добрела на місце, виявилось, що цією жінкою була Розалія Баран, псевдо „Ірка”, „Бистра”. Під час німецької окупації вона закінчила санітарний вишкіл і потім у підпіллі на Любачівщині працювала санітаркою по криївках, при хворих і поранених. Там пізнала свого чоловіка. Вони мали вроблені документи на прізвище Путко.

Яка ж була радість, коли ми зустрілися. Щоправда, на Любачівщині у підпіллі ми не зустрічалися, бо я була на цьому терені коротко, але ми мали спільних знайомих із Любачева й околиць. Рузя чекала дитини, чому я дуже дивувалася. Казала їй:

– Рузю, такі непевні часи, кожної хвилини тебе може хтось упізнати й потрапиш у тюрму. Що ж тоді зробиш із дитиною?

Але вона відповідала, що вони з чоловіком свідомо подбали про дитину. Бо коли навіть потраплять до рук ворогові, то принаймні для неї, як для матері, буде трохи легше. Може вороги не будуть так знущатися над нею, коли матиме малу дитину. Чоловік Рузі працював у лісі, вона провадила крамницю на цьому присілку. Жили осторонь, остерігалися великого міста, де їх міг хтось упізнати, а в таку малу оселю під лісом мало хто навідається.

По роках Розалія з чоловіком і малою дитиною виїхала до Канади, де вже жила її рідна сестра Софія.

На службі у Кентшині

До пані Олі часто приїжджала з Кентшина з дітьми клієнтка, пані Качмарчик. Двоє дітей, дівчинка Гражина та хлопчик Мирослав, були ще досить малими, не ходили до школи. Не раз пані пропонувала мені піти до неї пильнувати дітей, поки вона на роботі. Я весь час відмовлялася. Однак я розуміла, що в якійсь мірі є тягарем для панства Партикевичів, бо ж вони самі не дуже мали з чого жити. Усі ми знали, що нам доведеться колись вибиратися з цих сторін. А щоб йти у світ, потрібні гроші.

Прийшла зима. Було у нас трохи бараболі та ярини з городу, все, що виростив пан Петро. Але не було чим обігрівати помешкання. Трохи дров і вугілля, які ми дістали на приділ, вистачало тільки для того, аби щось зварити на кухні.

Дім Партикевичів мав, крім кухні, ще дві кімнати: спальню займали ми з панею Олеєю, а пан Петро ночував у другій малій кімнаті. Уночі вже було дуже холодно, ми мусили собі радити,

як і інші люди. Старалися придбати трохи папи (папір, політичний смолою), якою були покриті стайні й пивниці в обійстях, які ще не були заселені. Робили ми це з панею Олею вечорами, коли пана Петра не було вдома, бо він був дуже проти того, щоб нищити чуже добро. Мовляв, німці ще повернуться до своїх хат, і це все буде їм потрібне. Ми в душі не були з цим згодні, бо війна знищила багато більше, але мовчали. Отже, ми зривали папу, дерли її на куски і потім ховали під ліжко. Цим опалювали свою спальню. Пізніше, коли почалися сильні морози, ми всі перебралися мешкати до кухні.

Саме цієї зими, бачачи, як важко живеться панству Партикевичам, я вирішила прийняти пропозицію пані Качмарчик і піти до неї працювати служницею та опікункою дітей. За цю працю мала харчування й помешкання. Мала я трохи захованих грошей ще з України, на „чорну годину” й не раз, коли на суботу й неділю їхала до Барцян, купувала якісь тістечка, щоб зробити приємність панству Партикевичам.

У пані Качмарчик я працювала майже три місяці, ажно весни. Прибирала кімнати, варила, чистила печі від попелу. Але я не нарікала. Діти їхні були дуже чемні, а я вміла розказувати багато казок, співати польських пісень, і діти мене любили.

На нещастя, пан Качмарчик любив чужих жінок, а особливо молодих дівчат. Одного разу трапилося так, що, коли я мила посуд він підійшов до мене й поцілував. Я обурилася і погрозила, що розповім його жінці, то він посміхнувся й сказав, що я „дурна гуска”. На другий день я розповіла про все господині, і попередила, що якщо таке ще повториться, я змушена буду від них піти. Бідна жінка знала, що чоловік її зраджує, але терпіла, бо ж мала двоє дітей. Така родина не припала мені до серця і я скоро почала шукати іншого помешкання.

Незабаром трапилася краща нагода. Ще коли я мешкала у Качмарчиків, до них заходив пан Вуйцік, власник крамниці блаватних матеріалів. Мабуть, сподобалась йому моя скромність та працьовитість і він запропонував мені роботу у його

крамниці. Я трохи боялася, що не маю досвіду в такій роботі і відмовила, але по якомусь часі дала свою згоду. Спочатку він мене прийняв на пробу. Я далі жила у панства Качмарчиків, прибирала помешкання, пильнувала дітей і працювала в крамниці. Було важко звикнути до нової роботи, особливо до ціні. Тоді в Польщі все числилось на мільйони.

Мій шеф, подібно як і Качмарчики, походив з околиць міста Вільна, і не мав уявлення, що діялось у Галичині, так що на ці теми ми не говорили. Скоро я познайомилася з багатьма людьми з навколишніх сіл, до яких ставилася привітно й чемно. Власник крамниці був удоволений, з часом почав довіряти мені. Сказав мені потай, що в крамниці є матеріали, куплені „на чорно”, і тому треба знати, кому їх продавати, щоб не натрапити на якогось донощика.

Любила мене також жінка, яка працювала його господинею, раділа, що має з ким поговорити. Сама вона не мала дітей, виховала лише дві дочки сестри, які вже повиходили заміж і жили окремо. Ми заприятельнилися. Вона розповідала мені про пана Вуйціка. Казала, що він шукає жінку і тому „кинув оком” на мене. Тоді я розповіла їй свою „історію” про нареченого, який загинув на війні, і тому я тепер нікого не шукаю. Та й справді, я нікуди не ходила, не мала приятельок, не цікавилася кіном та забавими. Але тільки я знала про справжню причину такої поведінки.

На зв'язковий пункт у Корманицькому лісі

Навесні 1948 року ми мали призначену провідником „Тарасом” зустріч на зв'язковому пункті біля Корманицького лісу. Місце це було поросле деревами. Ми ще минулого року його добре запам'ятали й закарбували у пам'яті. Гроші на поїздку ми мали з України і зберігали їх у тети Талі.

Прийшла весна. У травні Надія приїхала до мене в Кентшини. Тут ми придумали історію, що вона виходить заміж і тому я їду

на весілля до Каліша за її дружку. Пані Качмарчик повірила й дозволила мені поїхати.

З трепетом серця їхали ми до Перемишля. Про що ми тоді думали, коли пускалися в таку небезпечну дорогу, сама не знаю. В організації був наказ, як у війську, тому ми не звертали уваги на небезпеку.

Тепер я не пам'ятаю, де ми замешкали в Перемишлі, але такі ходили на стрічний пункт. Пам'ятаю, що надвечір ми подались на прогулянку за Перемишль і швидко дійшли на узгоджений зв'язковий пункт.

Під деревом мала бути закопана бляшанка з інструкцією для нас, що маємо далі робити. Ми перекопали землю довкола дерева, перешукали, де тільки можливо, але нічого не знайшли. Велике було наше розчарування. Я скоро повернулася до Кентшина і розповіла своїй господині про те, яке було гарне весілля. Надія залишилася у Перемишлі у своїх знайомих, щоб докладніше довідатися про справи.

Через тиждень вона привезла страшну звістку – взимку були облави по лісах, і вся наша група з провідником „Тарасом“ загинула під час переходу кордону на Україну в бою з НКВД. В бою з польськими військами впали останні повстанці. Поляки були певні, що українське підпілля під їхнім терором зовсім затихло.

Так ми залишилися самі на чужій землі, без зв'язку з організацією. Ми домовились, що коли одна з нас опиниться у небезпеці, то зустрічаємось без жодного попередження і негайно втікаємо з Польщі за кордон. Ми боялися тоді думати про Німеччину, радше то мала бути Чехія.

Коли прийде цей день, ми не знали. Але з цього моменту були готові до найгіршого.

Розділ шостий

Через два кордони на волю

День, який змінив усі мої плани, змішав усі думки, напружив до межі божевілля нерви, прийшов нагло, в найменш очікуваний момент.

Коли в крамниці закінчувався товар, клієнтів ставало менше. Власник їхав по нові матеріали, а я залишалася сама. Щоправда, в крамниці завжди була якась робота, але саме того дня я стояла при віконці і бездумно дивилась на вулицю. Раптом, немов з-під землі, серед натовпу, виринула Софія Грабаш, сестра тієї Гелени, на прізвище якої я мала вироблені фальшиві документи. Я впізнала її відразу, по характерно перекривленій в один бік голові. Я аж затерпла. Що тепер буде? Чи вслід за нею не з'являться функціонери безпеки? Перша думка – втікати з Кентшина, і то якнайшвидше. Але так просто залишити крамницю і втекти я не могла. На мені лежала відповідальність за гроші. Крім того, було б дуже підозріло. Я вирішила чекати до четверга, коли мій шеф виїжджає за товаром.

У середу пан Вуйцік попередив мене, що завтра зранку виїжджає до Гіжицька по товар і залишає мене саму в крамниці. Просив, щоб я добре все пильнувала, замикала ввечері двері на два замки. Я дуже хвилювалася і водночас раділа. Майнула думка про те, що ми більше не побачимось. Роїлися тисячі думок. Чи Софія Грабаш не буде швидша за мене і не повідомить міліцію?

Увечері, по праці, я прийшла на помешкання, швидко зібрала своє вбоге майно до подорожньої торби, яку привезла

ще з України, і сховала її під ліжко. Мала я тоді лише одні мешти і костюм, пошитий панею Партикевич. Навіть не пам'ятаю, чи спала тієї ночі. У четвер рано, як звичайно, пішла до господнін пана Вуйціка, взяла ключі від крамниці й каси і, ніби нічого не сталося, пішла до праці. Нерви мала напружені. Кожен, хто заходив до крамниці, був у моїй уяві таємним агентом безпеки, який нібито оглядає товар, а сам насправді чекає нагоди, щоб закувати мене в наручники. Щораз нервово заглядала крізь вікно на вулицю, чи не над'їжджає міліційне авто.

Що то значить – чекати кілька годин у такій небезпеці! Кожна хвилинка видається годиною, а стрілки на годиннику, що висить на стіні, майже не рухаються. Усе здається не так, як кожного іншого дня. Це можна порівняти з ситуацією людей, які засуджені на смерть, але ще чекають моменту виконання вироку. Я, щоправда, вірила, що зараз мені смерті не буде, але допити, побої й муки – цього сподівалася неминуче.

Та живий про життя гадає, і так я дочекалася 12-ї години, коли ми замикали крамницю на обідню перерву. Скоро замкнула двері на ключ і кинулася до каси. Відлічила собі 700 золотих, належних мені за місяць праці, і написала записку до пана Вуйціка про те, що мушу негайно виїхати з Кентшина, беру свою платню, а решту грошей залишаю в касі. Ключі – у пані господині. Укінці подякувала за все й перепросила. Замкнула крамницю ззовні на два замки й подалася до господині шефа на обід.

Вона вже чекала на мене, готова побалакати якомога довше. До мене вона була добра і щира, і за це я вдячна їй донині. Та тоді мені було не до говорення. Розуміла, що від цього дня, від цих подій залежить усе моє майбутнє життя – воля або тюрма. Я, напевно, була бліда і нервова, і коли сказала господині, що хвора і навіть не хочу обідати, вона трохи здивувалася й почала турбуватися моїм здоров'ям. Пропонувала зробити мені хоча б чай, дала таблетку від болю голови. Я попросила вибачення, сказала, що хочу якнайскоріше лягти до ліжка і, може, прийду о 3-тій годині, коли треба буде відчиняти крамницю. Коли вже

відходила, то попросила її, так, між іншим, що коли б я справді захворіла й не могла прийти, то нехай вона буде така добра й замкне ввечері крамницю, опустить на вікна залізни завіси і добре все перевірить. Бо коли в мене почнеться гарячка, я не зможу прийти. Видно, справді виглядала хворою, бо пані не заперечила, побажала мені здоров'я і привітно сказала:

– Niech się pani nie martwi, ja wiem, że tabletki pani pomoże. Po obiedzie będzie pani zdrowa. Ja wszystko zrobię, co mi pani powiedziała, proszę się tylko położyć i zasnąć³⁹.

Я щиро подякувала, вийшла з помешкання й скоро побігла по сходах. Надворі, глибоко вдихнула свіжого повітря, повторила кілька разів „Боже, помагай” і подалася на своє помешкання.

Кімната була порожня, Ірени ще не було, господиня мене не бачила. Я вхопила з-під ліжка свою торбу і бігцем подалася до автобусної станції, щоб добратися до Барцяна, до панства Партикевичів. Нічого не думала ні про свого працедавця, ні про його господиню, мною володіло одне бажання – подалі від Кентшина, від небезпеки, бо мої нерви не витримають. Врешті приїхав автобус, я сіла в нього й незабаром була в Барцянах. Висівши з автобуса, розглянулася, чи не видно нікого підозрілого, чи хтось за мною не стежить, і пішла до хати Партикевичів.

Вдома застала лише пані Олю. Вона, лише побачивши мене у будній день із торбою в руках, зараз заплакала, її серце відчуло щось недобре. Хоча ми всі знали, що це мусить статися, що тут ми залишатися не можемо, і лише відсували цю думку від себе з дня на день.

– Панно Славцю, що сталося? Чого ви приїхали? – запитала вона тремтячим голосом.

– Пані Олю, заспокойтеся, – відповіла я, – на жаль, поляки вже знають про мене, мене впізнала одна полька з Любачева,

³⁹ Хай пані не переживає, я знаю, що таблетка пані допоможе. По обіді пані буде здорова. Я все зроблю, що мені пані сказала, прошу тільки покластися і заснути (пол.)

і ми з Надією мусимо втікати, ще не знати, куди. Та перше я їду до Каліша до Надії і тети Талі.

– Боже, Боже, – бідкалася вона, плачучи. – Діти наші, діти, за що така кара на вас, чому мусите так терпіти? Доперва відна-йшла я свою доню, і вже її трачу. Коли ж усе закінчиться?

Я заспокоїла пані Олю й попросила дати мені речі, приго-товані для Надії та гроші, які для неї придбав батько. Адже коли завтра приїде мій шеф, він сповістить поліцію, тому я мушу бути вже далеко від Барцян. Я попросила її допомогти мені спаку-ватися й помолитися за нас, щоб Бог допоміг вирватися з цієї небезпеки.

Пані Оля опанувалася – вона була сильна духом і багато чого зазнала в житті. Її син 17-річний, без дозволу батьків, пішовши в дивізію „Галичнина”, загинув десь без вісті. Пережила також виселення з Перемишля на чужі „ziemie odzyskane”, втратила все своє майно, на яке працювала ціле життя. Дочка слідами сво-го батька пішла в підпілля. Що ж було ще втрачати пані Олі?

Боже, як важко було прощатися з дорогою мені особою, дивитися на її сльози. Та час наглив, мені треба було поспіша-ти, бо скоро тут могли з'явитися мої вороги. Я перевірила свою торбу, пані Оля поблагословила мене, і я рушила в дорогу.

Я не думала повертатися назад до Кентшина, а вирішила йти полями до іншої станції. Думаю, це було Гіжицько. По до-розі мені зустрілася фірманка, якийсь дядько повертався з поля й запропонував підвезти мене до станції. Я подякувала й сіла на віз, бо вирішила, що це безпечніше, як іти пішки. Я пояс-нила дядькові, що моя мати захворіла, і я мушу швидко їхати додому.

– Прикра повинна, – погодився він.

Я сіла на воза й була щаслива, віддаляючись від цього місця, хоч не знала, що принесуть наступні дні. Я їхала з надією в серці, що Господь допоможе, свято вірила, що там, далеко в Україні молиться за мене дорога моя мати, моя родина, а тут – пані Партикевич. Зрештою, молода людина переважно наставлена

оптимістично, не дуже дбає про безпеку й вірить у кращу майбутність. Це право молодості. Зрештою, за ці роки підпілля ми звикли до небезпек і навчилися з ними боротися.

Коли я попрощалася з дядьком, то сердечно подякувала, а він пояснив мені, куди йти далі. На станцію прибула я ще за дня. Там було багато людей, бо в Польщі був час шкільних ферій, і всі кудись виїжджали. Поїзди тоді не ходили так часто, тому все було переповнені. Я купила квиток і щойно в поїзді довіда-лася, коли він буде в Каліші.

Приїхала рано. Так, як ми й домовлялися, я не заходила до кам'яниці, де мешкала тета Таля, а проходжувалася по другому боці вулиці й чекала, поки не побачу Надії. І справді, невдовзі вона виїшла з брами, весела, усміхнена і щось наспівувала. Вона мала гарну модну фризурку, суконку, яку пошила їй тітка. Ішла за булками на сніданок, і я тихенько покликала її. Вона озир-нулася, побачила мене, й, перебігши дорогу, опинилася поряд. Першими словами було: „Що, вже тікаємо? Що сталося?”

Ми відійшли далі від будинку, і я коротко розповіла їй про свої пригоди й про те, чому мусимо втікати з Польщі. Виявилось, що біля неї також неясна справа. Її вуйко – брат тети Талі – до-відався від колет, що польська міліція вже розпитувала сусідів, що це за панна приїхала, звідки вона і що тут робить.

– Я сама вже думала, що до доброго не йде, але мене ще ніхто ні про що не питав. Я збиралася писати до батьків, щоб ти приїз-дила. Добре, що так сталося. Тепер ферії, поїзди все переповнені, і нам легше буде переїхати до кордону.

Ми вже мали адресу однієї дівчини в Єленій Гурі (колись це місто називали Гіршберг). Надія розповіла мені також, що до тети Талі прийшов лист від її чоловіка з Німеччини, у якому він пише, що до них приїхали несподівані гості, яким вони дуже радіють. Це був натяк, що до Німеччини пробилися відділи УПА. В нас вселилася надія, що і ми перейдемо цю далеку і небезпечну дорогу на Захід. Вирішили їхати до чеської Праги. Виходу у нас не було: тут тюрма, а там воля.

Надя пригадала собі, що мала купити булки і тета жде на неї, однак замість вертатися додому, вона повела мене до однієї українки, пані Білінської, яку запізнала в тутешній українській православній церкві. Її син ще перед Другою світовою війною виїхав до Америки, живе в Нью-Йорку і є головою СКВ. Від Надії пані Білінська знала про наші плани втечі і дуже нам співчувала. Обіцяла молитися за нас. А коли будемо вже на Заході, просила написати до її сина, повідомити його, що вона жива, здорова і жде на зустріч з ним.

До Єленьої Гури ми вирішили їхати вже наступного дня. Та прийшлося заспокоювати тітку Талю, яка ніяк не могла погодитися з тим, що Надія виїжджає, і весь час говорила: „Не їдь, не їдь, що буде, те буде”.

Тета Талья хотіла побачитися ще зі мною. Наступного дня ми зустрілися в парку, бо в її помешканні я воліла не з'являтися.

З цим було трохи клопотів. Надя привела тітку до парку і казала їй чекати на лавочці. Тоді побігла по мене до пані Білінської. Так і відбулася наша зустріч, тепла, щира, але сумна. Тета Талья плакала й усе повторювала: „Діти, діти, куди ж ви підете?”

Ми з Надією заспокоювали її. Вона принесла для нас на дорогу пару завужених ковбасок і хліб, які ми радо взяли.

Наступного дня зранку ми поїхали на залізничну станцію і купили квитки до Єленьої Гури. В ці сторони, у гори, завжди вибиралося багато родин з дітьми і туристів, тому поїзд був переповнений. Цілу дорогу ми стояли при вікні і милувалися краєвидами. На місце приїхали без перешкод і перевірок. Я мала один паспорт на ім'я Гелени Грабаш, крім того мала з собою й другий паспорт, який заховала у молитовнику, а це була з мого боку велика необережність. Коли приїхали на місце відразу пішли шукати помешкання. Ми не думали зупинитися в готелі, бо там треба було реєструватися, і на наш слід могла натрапити міліція. Та, на щастя, на багатьох приватних помешканнях були вивіски про те, що можна винайняти кімнату. Ми пішли далі від центру, знайшли таку кімнату і відразу заплатили господині за тиждень.

Правда, ще мусили купити Надійці нові мешти, бо вона приїхала в сандалях, у яких підощва була з дерева і вони ніяк не підходили для далекої мандрівки, зокрема в горах.

Коли все було полагоджено, ми пішли шукати зв'язкову з Перемишля. Адресу ми знали напам'ять і не важко було її відшукати у цьому маленькому містечку. Я не пам'ятаю її псевда, але пригадую її дуже добре. Була це досить гарна чорнява дівчина. Вона прийняла нас щиро, була рада, що маємо вже помешкання, бо в них було досить мале. Трохи поговорили, поділилися з нею своїми планами. Вона розповіла нам, що всі умови переходу чеського кордону краще знає її вуйко. Він має контакт з гандлярами (паскарями), які переходять на чеський бік за товаром. Крім того, може нам поміняти польські гроші на чеські корони.

Наступного дня, як було домовлено, ми зустрілися з вуйком у ресторані. Він привітав нас трьома келишками горілки, що мене дуже здивувало. Пізніше я здогадалася, що це було спеціально придумано, – ми зустрілись не для розмови, а для того, щоб відпочити, та щось випити, – такий був нібито основний претекст нашої зустрічі. Щоправда, ми були б тоді радше з'їли шматок хліба, чи випили чаю. Вуйко взяв від Надійки польські гроші, обіцяючи до другого дня обміняти їх на чеські корони. Порадив нам, щоб ми переходили кордон з гандлярами, бо вони добре знають дорогу. Ми відмовилися. По-перше, тому, що на гандлярів треба було ще два-три дні чекати, по-друге ми їх зовсім не знали, поміж ними могли бути злодії, шпіці, і тоді б усе пропало.

На наступну зустріч з ним пішла тільки Надійка, щоб не впадало в очі, що ми все ходимо разом. Це було маленьке містечко, а польська міліція могла вже за мною і тут шукати. Я була неспокійна, але сиділа в хаті і нетерпляче чекала на приятельку. Наш знайомий нас не підвів – приніс чеські гроші, побажав нам щасливої дороги, і більше ми його ніколи не бачили.

Тепер нам треба було подумати і запланувати, як перейти польсько-чеський кордон. В першу чергу ми вирішили

піднятися разом із туристами на найвищу гору в околиці Єленьої Гури, Снежку, яка мала висоту 1600 м., щоб побачити, як у цьому місці виглядає кордон. Всі туристи говорили про те, що це цікава прогулянка.

Рано ми вибралися на стрічний пункт, де збиралися інші туристи, був навіть провідник, який провадив нас і дещо розказував. Дорога була досить проста – їхалося автобусом за місто, а вже пізніше пішки.

До гори Снежки, вела дорога, яка похило підіймалася вгору, висипана шутром стежка з лавками при дорозі, на яких можна було перепочити. Туристи йшли вільно, хто молодший, прямував швидше до цілі, старші не поспішали, а відпочивали на лавках. Ми мали із собою перекуску в торбі, бо тоді не було можливості щось купити. Ми досить легко піднялися до самої вершини і прийшли до того пункту, де польські пограничники провадили контроль. Пригадую, що ми мусили показати паспорти, перевіряли також сумки, але перейшло добре. Після цього ми опинилися в прикордонній смузі. Заборонено було дуже близько підходити до кордону, але вже видно було червоно-білі стовпці, а там за ними чеський терен, гористий, кам'янистий, зарослий густими корчами. Ми добре приглядалися, старалися все запам'ятати.

Не пам'ятаю, як довго ми могли перебувати в пограничній смузі, але вже після обіду всі поверталися назад до міста. І тут почалися проблеми з Надійчиними сандалями, в яких один за одним почали рватися пасочки. Ми раз-по-раз зупинялися, Надійка прив'язувала замість пасочків шматки сорочки, і скріплювала ними паски у сандалях. Як не було сумно, але нас ця пригода дуже веселила. І очевидно було, що в дорогу треба брати краще й зручніше взуття. Тим більше, що наша дальша дорога була небезпечною, незнаною і далекою.

На свою квартиру ми прийшли ввечері й скоро лягли спати, вирішивши, що коли вдруге підемо на Снежку, вже у місто не повернемось.

Третього дня зранку ми заплатили за помешкання, попрощалися з господинею і вирушили знову на прогулянку. Рішення наше було непохитне – ми цієї ночі мусимо перейти польсько-чеський кордон. Взяли із собою трохи більші торби з нашим усім майном (не було його багато). Наші супутники питали нас, чому ми з торбами, але ми оправдувалися, що відпустка вже закінчується і відразу після прогулянки ми йдемо додому, щоб не платити ще один день за помешкання. Опадність у ті часи дуже шанувалася, і може нам і повірили, але це нас уже не турбувало.

Ми, як звичайно, трималися трохи позаду групи. Ніхто на це не звертав уваги, і коли ми вже зблизились до місця, де мав бути прикордонний контроль, сіли на якійсь лавці далі від дороги, будімо пообідати. Очевидно, їсти не дуже хотілося, нерви були напружені, але постанова у нас була сильна. Повороту для нас уже не було. Позаду нас залишалася лише одна можливість, потрапити в польську тюрму і всі наслідки цього, а перед нами стелився шлях до волі.

Дорогий читачу, слово „Воля“ треба писати завжди з великої літери. Не зрозуміють цього ті, хто не був у тюрмі, за ґратами, в підпіллі. Я пригадую свої почування в арешті. Дивлячись через заґратоване вікно в пивниці, я заздрила кожній пташці, яка вільно пролітала попри моє віконце, кожному котикові, що переходив ліниво через тюремне подвір'я і шукав поживи. Тоді у мене була одна думка – пташка на волі, котик на волі, а я сиджу за ґратами і вирішувати мою долю будуть інші, а не я сама.

Отож, ми з Надійкою сидимо довго на лавці, і коли вже нікого довкола не видно, заходимо в густі корчі і там думаємо дочекатися вечора. Години тягнуться до втоми, а сонце, мов на злість, не хоче заходити, ховатися. Нічка, мабуть, і не думає покрити землю темною мрякою.

Нарешті прийшов вечір, у лісі затихло, туристи повертаються до міста, а ми сидимо, чекаємо ночі, шепочемось між собою і мріємо про щасливий перехід кордону на волю. Хоч яка ще

перед нами далека дорога, та родиться мимоволі у нас надія, що з Божою допомогою все переможемо й переборемо. Пригадалась мені наша церква і читання св. Письма: „Коли матимете віру хоч таку малу, як зерно гірчиці, дасться вам те, о що просите”.

Уже десь по півночі стараємося вийти з корчів і йти в дорогу. Купці ялівцю такі густі, що неможливо ступити й кроку. Вирішили чекати, поки зійде місяць, а тоді рухатися в бік кордону. Коли трохи проясніло й стало видно, де рідші купці ялівцю, почали посуватися вперед.

Місяць світить не яскраво, ми йдемо вперед, я перша. Надійка за мною, не оглядаємось. швидше, швидше, вперед, жене нас страх. Насторожений зір, насторожений слух, зашелестять корчі від вітру, ми призупиняємось, слухаємо – чи нікого не чути, і йдемо все швидше та швидше, шукаємо тіні корчів, щоб не йти відкритою полониною. Ввиджаються нам прикордонні стовпи, помальовані червоно-білими смужками, чи це справді вони?

Коли минули перші стовпці, ще трохи йдемо поміж куцями та гірськими карликовими деревами. Потім починається схил гори, йдемо в долину. Не чути пострілів, не чути криків прикордонників, де вони, може, сплять? Дорога йде все вниз та вниз, дуже кам'яниста, радше кам'яні плити, ніби накладені людською рукою одна нижче іншої. Ми перестрибуємо з плити на плиту, з каменя на камінь і все нижче і нижче. Куди прямуємо, не знати, віримо, що покажеться село, якісь люди.

Уже світанок, ми зарошені, взуття перемочене, та йдемо далі. Аж ось польова дорога, їде якась фірманка одним конем, селянський віз минає нас, та ніхто нічого не питає і ми нічого не говоримо. Фірманка проїхала, знову тиша. Ми здогадалися, що треба привести себе до ладу, якось причесатися, причепуритися по цій нашій нічній мандрівці, щоб люди не звертали на нас уваги. Зійшли з дороги вбік, присіли в полі, поскидали свої плащі, пообтріпували з них листки та гілочки. Причесалися, навіть кречкою уста підвели, щоб не справляти враження

чужих, подорожніх. Взуття почистили газетою, шматкою, щоб виглядало краще.

Нас минула друга господарська фірманка, а там уже видко хати, якесь село, сходимо в долину. Уже зовсім ранок, дорогою поспішають люди один за другим, заспані, не звертають на нас уваги. Ідемо за ними, щось там буде, чи станція, чи автобус, нам байдуже. Тільки б ніхто нас не затримав. Уже сидючи, ми домовилися, що відповідатимемо російською мовою, бо знаємо ще з Польщі, що російську мову знають у кожній комуністичній країні. За твердженням радянської влади, це панівна, світова мова. У всіх школах у Радянському Союзі вчили російську мову, і ми вирішили говорити по-російськи.

В автобусі було повно людей, ми стояли й боялися лише, що від нас чути полев і травою, та ніхто на нас не звертав уваги. Коли проходив чоловік, який збирав гроші за проїзд, ми дали йому чеські гроші, він видав нам решту, і більше ніхто з нами нічого не говорив. Усі поспішали до праці.

Невдовзі автобус заїхав до останньої зупинки. Усі висіли і поспіхом подалися до станції. Разом зі всіма й ми. В малій станції багато людей. Мабуть, усі виїжджають раненько до праці. Але як нам купити квиток? При касі сидить кондуктор, через віконце продає квитки на проїзд. Я стала на протилежному боці й прислухалася. Люди підходять і все повторюють: „На Прагу”. Підходжу до Надійки і пошепки кажу:

– Іди за мною до каси, при касі маєш сказати, – на Прагу, – даєш більше корон, щоб він видав здачу. Мусимо окремо йти до каси, бо не знаю, як сказати „два квитки”.

Так ми й зробили. Кондуктор видав гроші, і так ми вже з квитками вийшли на перон.

Поїзд приїхав, всі повсідалися, кожен, мабуть, має свою ціль. Сіли в купе, вдаємо, що дрімаємо, щоб ніхто не почав говорити. Та не так воно все просто. В купе жінка з малою дитиною. Дитя, коли освоїлося, набрало відваги і давай простягати руки до Надійки. Вона спочатку вдає, що спить і не чує, а воно сі-

пає за волосся, щось починає говорити. Надійка усміхнулася до дитини, пошукала щось у торбинці, а потім устала й вийшла в коридор. Я за нею. Стоїмо біля вікна, оглядаємо краєвид. Як довго їхали до Праги, я не пам'ятаю, приїхали на станцію, вона велика, сіра, але з лавочками. Ми сіли на лавочку, щоб подрімати, відпочити.

Ми вже у Празі. На станції багато подорожніх з валізами і клунками, кожен поспішає, а ми далі думаємо. Ми знали, що у Празі є багато українців, утікачів із Східної України. Знаємо, що є також російська православна церква. Вирішили шукати церкву, а там уже побачимо, може якась милосердна людина нам допоможе. Посиділи, подрімали, трохи відпочили. Тут людей багато, ніхто не звертає на нас уваги.

Уже далеко після обіду, під вечір, ідемо шукати церкву. Походили трохи вулицями Праги, та нам не в думці оглядати місто. Надійка починає питати по-російськи, і то старших людей, де російська православна церква. Надійка краще знала російську мову, у неї дід-білорус, бабця – німка, побралися ще за царської Росії, жили в Польщі. Надійчина мама і тета Тали ще вдома розмовляли з батьками по-російськи, опісля і діти їхні добре говорили по-російськи. Так ми віднайшли російську православну церкву.

Вечорію. Це, мабуть, була субота, бо поволі почали сходитися люди на вечірню. Старенькі бабусі, молодші жінки з дітьми. У церкві темно, засвітили свічки. Прийшов батюшка з бородою, у крилосі сіли кілька старших мужчин, і почалася вечірня.

Ми прислухаємося, просимо у Бога помочі для себе. Такі ми самотні, такі перемучені, довкола чужі люди. До кого звертатися, хто нас вислухає? Але є сильна воля пережити, дійти до нашої цілі. Бог один, і ми просимо, благаємо, молимося так сердечно, як може молитися людина лише в небезпеці і життєвій непевності.

Закінчується вечірня, деякі поволі виходять з церкви, деякі стоять ще гуртом і розмовляють. Ми пішли не до священика,

а в крилос до старенького дяка, попросили його відійти вбік, і Надійка починає розповідати про наше прохання.

В церкві відправляють російською мовою, всі говорять по-російськи і Надійка розповідає дякові, що ми з Росії, були в Чехословаччині на роботах, а тепер приїхали до Праги шукати добрих людей, щоб тут прийняли нас на якийсь час на роботу. Він послухав і сам піддав нам думку: „Не хочите возвращатися на родину, девушки, понимаю. Но как вам здесь помочь?“ Потім попросив якихось жінок, що працюють коло престолу, на пораду. Вийшли з церкви і далі говоримо, просимо десь заночувати. Порадилися старенькі і сказали нам, що тут є ще будинок для вдів, жінок російських офіцерів. Там були і молодші жінки, служниці, які виїхали з ними з Росії до Праги.

Жінки порадилися між собою і вирішили, що заберуть нас до старечого дому, там якось притулимось на ніч, а далі побачимо. Ми раді, маємо нічліг, маємо притулок між щирими людьми. Від них ми довідалися, що є багато дівчат, які прибули до Чехії на примусові роботи з України, а тепер не хочуть їхати назад, та їх змушує радянська влада. Ті, що колись утекли від комуністичної влади, найкраще знають, що там же по повероті на „щасливу“ батьківщину і раді нам допомогти. Вони розповідали нам, що в Празі й околицях є кілька таких дівчат, які повиходили заміж за старших чехів, вдівців, тільки щоб не повертатися додому. Одні потрапили не так зле, а інші нещасливі. В час нашої мандрівки через Чехію ми зустрічалися з такими жінками, та жодна з них не була дуже щасливою. Вони остерігали, щоб ми не робили цього, шукали іншого виходу, бо це не є щастя. Ми нікому не признавалися, що хочемо йти до Німеччини.

Бабусі зі старечого дому ділилися з нами харчами, запрошували привітно на чай. Це були переважно старенькі вдови, мали в хаті канарок чи котиків для розваги. Всі вони ставилися до нас, як до „русских девушек“, приязно, із співчуттям. Надійка потоваришувала з молодого жінкою, служницею одної генеральні, яка ставилася до нас дуже приязно. Це була скромна, пира

душа, і одного разу Надійка запропонувала їй, що піде з нею на цвинтар упорядковувати могили померлих знайомих, які раніше жили в притулку. Надійка розповіла їй, що ми прийшли з Польщі, бо там також вивозять молодих в Радянський Союз, що нам забракло чеських грошей і мусимо продати щось із одягу. Просила її допомогти нам у цьому, бо ми не знаємо мови. Вона погодилася.

Колись на базар узяла наш кращий одяг, навіть новий матеріал, який я купила для себе на костюм, ще в крамниці пана Вуйціка. Яка була наша радість, коли їй вдалося все продати, і ми знову дістали трохи грошей. Чи від неї, чи, може, від інших молодших знайомих жінок ми дістали кілька адрес російських родин, які жили за Прагою. За порадою нашої опікунки, ми почали їздити тільки автобусом, бо там майже не було контролю. Люди рано їздили поза місто у ліс збирати гриби і ягоди, і ми разом з ними.

Ще пригадую один епізод, який ми пережили в Празі. Надія на це, що зустрінемо у Празі когось із галицьких українців, хто нам допоможе, нас не покидала. Ми знали, що деякі наші українці, діти священників та вчителів учаться у Празі. Ми ходили по місту, і шукали на будинках табличок з українськими прізвищами адвокатів, лікарів.

В кінці натрапили на такого адвоката. Набралися відваги, бо все вірили в добре й чутливе українське серце, і зайшли до нього. Коли ми опинилися в його канцелярії і розповіли йому про те, що ми українські дівчата і потребуємо допомоги, він висварив нас за те, що ми посміли зайти до нього. Грозився, що, коли ми зараз не покинемо його хату, викличе до нас поліцію.

Ми боялися пізніше на тій вулиці побачитися. Отака була у нас пригода з українською галицькою інтелігенцією. Після цього ми вирішили мандрувати під назвою „русские девушки“, бо пересвідчилися, що ці „русские люди“, які втекли від комунізму, все таки мали щире серце, не проганяли нас і не страшили поліцією.

Побувши у Празі, ми змушені були їхати далі. Були без грошей і притулку. Пам'ятаю, ми пішли над ріку Влтаву, яка тече через Прагу, сіли над рікою, і саме тоді мене опанував відчай. А може кинутись у воду і так позбутися всіх небезпек і журби? Але Надійка відмовляла мене й відганяла ці думки: „Покинь ці страшні думки, я вірю, що ще побачуся зі своїм нареченим, я ще хочу студіювати в Німеччині фармацію, про що я мріяла цілу молодість. Ходи, ходи далі від цієї ріки, не занепадаймо духом, ми дійдемо щасливо. Повір у це, а Господь нам допоможе“.

Ми їхали далі автобусами, вступали за адресами, які дістали у Празі, покликалися на жінок, які нам їх дали, і люди нас приймали, допомагали й підтримували на душі. Та ніхто не знав, куди прямуємо.

Так потрапили ми до однієї вдови. Там, де були чоловіки, важче було знайти притулок. Вони цікавіші, більше розпитують. Міг хтось закинути, що я погано говорю по-російськи. На всяк випадок у Надії завжди була готова відповідь: „Моя подруга жила біля міста Вільнюса, її батько працював урядником, і в них удома розмовляли польською мовою“. У цієї вдовиці було двоє синів. Один з них уже був одружений і жив з родиною окремо, а молодший син, Саша, гарний хлопець, жив з матір'ю.

Жінка розповідала, що, він, коли ще був зовсім молодим, дуже хотів мати мотоцикл. Потрапив в аварію і розбив голову. Після цього він був трохи неповноцінний. Удові сподобалась Надійка, й вона хотіла видати її заміж за свого Сашу. Ця пропозиція не припала нам до серця, і ми швидко, придумавши якусь відмовку, пішли ввечері з її дому. Ту ніч ми ночували в полі, добре, що було літо, і ночі були теплі.

Ще в Польщі по карті ми визначили напрям нашої втечі і прямували до місцевості Чорний Криж під німецьким кордоном. Ми також знали, що ріка Влтава тече саме до Німеччини. Це була наша ціль, але до неї було ще далеко.

Коли ми вийшли зі збіжжя, в якому ночували, почули свист поїзда, і яюсь не думаючи, поспішили в тому напрямку, щоб швидше покинути небезпечну для нас місцевість. На наше нещастя вийшов працівник станції, побачив, що ми переходили під рампу і почав сваритися. „Марійка”, довго не думаючи, швидко відповіла, що ми чехи з Волині, скочили в поїзд, і він поїхав. Ми мали чеські гроші й могли купити квиток, але, проїхавши одну зупинку, вийшли й пішли на автобус.

Так ми приїхали до наступного місця побуту. Адресу мали ще з Праги від наших бабусь. Це була вдова православного священика. Вона мала трьох уже дорослих дітей. Врятувалася від советської дійсності, бо вже після революції у 20-х роках поїхала з дітьми на відпочинок у Фінляндію. Її чоловік мав згодом приїхати до них, але так і не приїхав. Вона так і не дізналася, чи він загинув, чи був заарештований. Мусила сама виховувати трьох дітей. Найстарший син закінчив студії у Празі, дочка також училася в Празі на праві. При ній залишився один син Євген, якого вона називала Женя. Це був уже підстаркуватий „мамин синочок”.

За посередництва свого сина, який був одружений з чешкою і працював довший час у Празі, дістала господарку після виселених німців. Хата в неї була досить простора й нова. Жінка тримала корів, телят, качок, гусей, мала багато курей. Усе дрібне птаство вона тримала в коридорі, а то й у хаті. Треба було багато біля цього працювати, але не було кому. Тому жінка радо прийняла нас під умовою, що будемо в неї працювати. Ми були щасливі, що маємо дах над головою і можемо трохи відпочити від недоспаних ночей. У вільні від праці хвилини вона розповідала нам про своє життя, розпитувала про наше, тож ми мусили багато фантазувати й вигадувати.

Коли Надійка залишалася з „бабушкою” сама і розповідала різні речі з нашого життя, то потім мусила якнайшвидше це саме сказати мені, щоб ми однаково говорили. Так, за Надійчиними оповідками, ми жили у місті Брно, але від репатріації

вирішили виїхати до Праги, до столиці, бо там легше пережити лихо. Натомість „бабушка” розповіла нам, що її дочка вийшла заміж за німця і вже віддавна живе в Німеччині в англійській окупаційній зоні. Недавно вона зі своєю дочкою легально приїжджала до них. Так ми вперше дізналися про те, що Німеччина поділена на чотири зони. Ми жалкували, що не прийшли сюди раніше, коли в старенької гостувала її дочка, можливо вона нам би допомогла дістатися до Німеччини. Але всім керував наш добрий Господь, і ми вірили, що наша дорога закінчиться успіхом.

Ми трохи стривожилися, коли прийшла вістка від її сина з Праги, що він приїде відвідати матір. Ми не знали, що це за людина, як поставиться він до нас, чужих людей. Приїхав її син, пристійний пан, гарно вдягнений і розумний. Ми все грали роль бідних „русских девушек”, які не хочуть повертатися домів, бо там не знати, що на них чекає. Син нашої добродійки говорив з нами мало, подякував за допомогу його матері, та радив, щоб ми таки виходили за чехів заміж, бо тоді зможемо тут залишитися. Ми буцімто згоджувалися, але казали, що треба подумати.

Я припускаю, що він таки думав, що ми хочемо втікати далі, до Німеччини, показував нам на карті, де ми зараз знаходимося. Розповідав, що це недалеко від німецького кордону, і що німців виселили насильно з цих околиць, тому дають тут землю чехам. Я навіть побачила на карті місцевість Чорний Криж, до якої ми пробиралися і яка вже була у прикордонній смузі, але докладно про свої плани ми йому не розповідали. Цей приємний чоловік пробув у матері лише два дні і поїхав до Праги, попрощавшись із мамою й братом.

Женя зовсім не брався за працю, всі обов'язки залишав нам. Пригадую, одного разу малі телята почали толочити збіжжя. Господиня, побачивши, почала кричати до „Марійки”, щоб та негайно виганяла телят. Моя подруга не жила ніколи на господарстві, не знала, що робити з телятами. Коли вона наблизилася до них, вони ще швидше почали втікати у збіжжя і толочити його. Я хотіла кричати, щоб забігла перед ними, а не підганяла

їх ззаду. Та я не могла добре крикнути ні по-російськи, ні по-чеськи, а треба було допомогти безпорадній Надійці. Я кинулася бігти до телят і вигнала їх із збіжки. Ми з Надійкою ще довго сміялися з цієї пригоди.

Так перебули ми майже два тижні і вже збиралися рушати в дальшу дорогу. Та одного вечора господиня сама заговорила про те, що сусіди її питають про нас, чи ми не є її родиною, і вона боїться нас далі тримати. Ми згідні були піти, бо і так це планували. Від неї не просили жодної адреси, бо знали, що тепер будемо намагатися перейти кордон.

„Бабушка” була добра до нас, дала нам на дорогу хліба, масла, якесь варення, варених яєць, і так ми з нею одного вечора розпрощалися.

Ішли ми лише ночами, а днями сиділи в лісі чи в полі у густих корчах. Людей по дорозі майже не зустрічали. Якими ж довгими й нестерпними були ці дні в лісі. Комарі, яких у лісі було в цей час безліч, кидалися на нас, лізли в рот і в ніс, кусали в голову через хустину, якою ми намагалися закрити обличчя. Територія під кордоном була виселена, отож комарі кидалися на нас, мов на останні жертви, й намагалися випити всю кров. Однак комарів ми боялися менше, ніж вояків, прикордонників і взагалі людей. Так ми йшли три ночі, а кордону все не було.

Уже на світанку ми запримітили під лісом покинуту хату і вирішили в ній відпочити. Спочатку ми довго дивилися на неї, а, не помітивши живої душі, підійшли ближче. У стаїні знайшли драбину й залізли на стрих, де ще були сіно й солома. Щасливі від такого притулку, ми постелили солому в кутку, витягли за собою драбину й полягали відпочивати, вкрившись про всяк випадок сіном. Тут не було вікна, а сонце зазірало лише через дверцята.

Так ми пролежали годину чи дві. Чи змогли ми задрімати, не можу сказати. Аж раптом на подвір'ї почули розмову, хтось говорив по-чеськи. Серце почало товктися в грудях, голову заповнили чорні думки. Це могли бути лише прикор-

донники, бо ж тут прикордонна смуга. Чуємо, аж хтось приставляє драбину. Господи, ми пропали. Ми майже не дихаємо, молимося й просимо Божої помочі.

І сталося чудо: крізь шпари в соломі ми побачили, як на стрих зазірнув чоловік, але цивільний, а не військовий. Оскільки було темно, він далі не поліз, а щось сказав по-чеськи до інших, що були на подвір'ї. Ми нічого не зрозуміли, побачили лише, що чоловік зліз із драбини і скинув її на землю. Ми клякнули й щиро подякували Богові за поміч. Мабуть, так ми вирішили згодом, це були злодії, які шукали за господарським знаряддям, що залишилося по виселених німцях. На наше щастя, на стриху, крім сіна, нічого не було. Але ми вирішили ніколи більше не заходити до пограбованих домівок, бо й там можна було наткнутися на злодіїв.

Увечері ми вийшли зі сховку й пішли далі лісом. Перед нами текла якась річка, мабуть, притока Влтави, і ми мусили перебраться через неї. Іти треба було вбхід, однак невідомо, як тут було глибоко. Я вирішила перевірити, бо вміла плавати, а Надійка ні. Роздягнувшись, я залишила свій одяг біля Надійки й зайшла у воду. Течія була тиха, вода не дуже холодна. На щастя для нас, пливати не треба було. Ішли ми ще одну ніч, а кордону все не було. Мабуть, ми не туди йдемо, бо між Чехією й Німеччиною мусить бути зазначений кордон. У нас немає ні карти, ні компаса, ми до краю втомлені, харчі закінчуються.

Що робити? Мабуть, треба вийти з лісу й запитати зустрічних людей. Ми наблизилися до краю лісу, йдемо стежкою й шукаємо когось живого. Незабаром при стежці ми побачили маленьку хатину, а крізь шпарини в плоті – жінку середнього віку. Вона годувала гуску, силою запихала в її дзьоб кульки бараболі, змішаної із зерном.

Я вперше бачила, що так можна годувати гусей. Надійка знала це ще з Перемишля, де господині робили це саме, зокрема, перед святами. Гусей тримали у клітці, щоб набрали жиру, бо він тоді був дуже цінний, а потім різали. Ми заговорили до жін-

ки, і та не дуже ї злякалася. Запитали, яке місто неподалік, чи це Чорний Криж, і чи далеко до Влтави. Виявилось, що до річки вже недалеко, але туди заходити не можна, бо це прикордонна смуга. Була здивована, що ми тут робимо. Вона показала нам напрямок. Ми подякували ї знову зайшли в ліс, де чекали до вечора. Ми вирішили дійти до Влтави ї, тримаючись віддалік ріки, щоб лише чути шум води, мандрувати за її течією до кордону.

Щойно тепер ми зрозуміли, що минулі три ночі ми йшли вздовж кордону і тому не бачили його. Як вирішили, так і зробили. Ми йшли лише вночі, трималися подалі від води, бо береги були порослі корчами і високою травою. Ночі були тихі, спокійні, на небі світили зорі, однак часто хмари прикривали місяць, ставало тоді темно і страшно. Утома була така велика, що вже ї не говорили між собою. Їсти також не було що, лише змочували уста росою і весь час ішли, ішли. Одної ночі побачили будівлю, старий млин чи, може, якусь шопу. Ми обійшли її здалеку.

Останньої ночі замайорили перед нами якісь стовпи. Чи були вони помальовані, ми не бачили. Сподівалися, що кордон, йшли ще тихіше, весь час прислухаючись. Стовпи були віддалені один від одного метрів на п'ять. Однак ми не зупинилися. Іти, йти – підказує розум. За якийсь час починає виднітися, благословиться на день. Не знаємо, де ми, чи вже перейшли кордон. Виходимо на стерню, бачимо збіжжя складене в копи трохи іншої форми, ніж у нас. Не довго думаючи, взяли із собою сніп, щоб відпочити на ньому. Попереду темною смугою виділяється ліс, підказуючи нам напрямок. На краю лісу ми простелили солому зі сніпка ї лягли на неї. Здається, ми в густих корчах. Уже світанок, зорі на небі меркнуть, та ми не маємо годинника ї не знаємо, котра година. Нараз чуємо кроки, рівномірні, повільні. Хтось не поспішає. Ми бачимо робітників з сокирами на плечах. Це ж Німеччина, напевно, Німеччина, бо по чеському боці заборонено ходити в ліс! Ми цілуємося,

плачемо від радості. Невже ж ми таки дійшли, неже сповнилися наші мрії?

Надія за натурою була більше оптимісткою, а я – реалісткою. Вона, коли була нагода, все мріяла, що ми щасливо дійдемо до Німеччини, що вона зустрине свого нареченого Степана, студіюватиме фармацію. Мені ж ці її фантазії діяли на нерви. Я радше молилася в душі ї просила Господа, щоб дозволив нам побачити ще вільний світ, не боятися арешту, тюрми, тортур. Майбутнє уявлялося мені таким далеким і недосяжним, що ї не вірилося, що воно сповниться. Не раз я картала подругу: „Облиш свої фантазії, свої мрії, ти як дитина радієш тим, що таке нереальне”. Мрії Надії таки сповнилися, вона зустріла свого нареченого, почала студіювати фармацію в Мюнхені, яку закінчила в Америці, де вона живе ї досі, і таки працювала за фахом.

Коли розвиднілося, ми зрозуміли, що знаходимось недалеко стежки, якою йшли робітники. Коли затихли кроки, збираємо розв'язаний сніп, заглиблюємось у ліс і там чекаємо дня. Чи ж справді це наш перший день на волі? Аж не віриться. Ми не знаємо, чи нас тут не зловлять, чи не посадять до тюрми. Одна надія – трохи знаємо німецьку мову, якимось порозуміємося.

Настав справжній день, сонце піднялося вище, злегка пригріває, сушить росу. Чуємо людські голоси, сміх дітей. Ми сторожко прислухаємося, як вони говорять, чи справді по-німецьки, чи нам лише причулося, і все це „фата моргана”. Вирішили вийти до людей і вдати, що збираємо суниці-борівки. Попередньо причепурилися, аби бути хоч трохи подібними до людей. Ми чуємо дитячі голоси, батьки по-німецьки кличуть їх. Ми ще не все розуміємо, але деякі слова вловлюємо. Трохи поївши суниць, ми порадилися ї вирішили йти дорогою. Збиралися розпитати про дорогу ї вийти до якогось села чи містечка. Та всі наші плани були перекреслені.

Надїхало авто з поліцаями – прикордонна варта. Нас відразу пізнали, що ми нетутешні, ї затримали. На перше

запитання – чи розмовляємо ми по-німецьки – відповіли „Трішки”. Потім нас запитали, з Польщі ми, чи з Чехії. Ми відповіли, що з Польщі, але є українками. Вони взяли нас у авто й повезли на поліційну дільницю. Тут розпитали докладніше. Ми здали свої польські документи, у нас узяли відбитки пальців. Розповіли, що втікаємо з Польщі, де сиділи в тюрмі. Українців там переслідують, тому ми через Прагу прийшли до Німеччини. Дату й місце народження ми подали справжні, однак прізвища – як у документах, бо докладніше нам важко було пояснити.

З поліційної дільниці нас відіслали в маленький табір для втікачів. Помістили в намет. Тут було більше втікачів, переважно чехів, але були й поляки. Та з останніми ми не мали про що говорити. При кожній нагоді просили, щоб нас не видали знову до Польщі, бо там нас заарештують. І це була свята правда. Німці нічого не відповідали, все мала вирішувати вища влада. Їсти ми не отримали нічого, бо це був тимчасовий табір. Чехи вже встигли придбати щось у населення. Від них ми довідалися, що перейшли кордон недалеко міста Пассау.

У чехів була маленька залізна пічка на триніжку. Під нею треба було палити хмизом. Чехи вже мали трохи бараболі й горщик, у якому її зварили. Побачивши, що ми не маємо нічого їсти, поділилися з нами бараболею.

Однак ми далі були голодні. Грошей не мали, тому зважилися піти в найближче село й попросити хліба. Німці поставилися до нас холодно. Не дуже нас розуміли, та й не виявляли охоти допомогти. В деяких подвір'ях гавкали собаки, і туди ми боялися зайти. Нарешті зайшли у якусь хату. Вийшла жінка і спитала, чого хочемо. Я підійшла ближче й пояснила, що ми прийшли з Польщі, голодні й просимо шматок хліба. Вона трохи покрутилася, буркнула „viele Leute”⁴⁰ й сказала чекати.

Може, і справді, їм надокучили втікачі з Польщі й Чехії, а може вони просто не розуміли, що хтось може бути голодний.

Німка принесла нам кілька сирих бараболі і трохи молока. Ми зраділи, що матимемо щось зварити. Ще німка глянула на Надійку і спитала, чи це моя дочка, що мене дуже заскочило. Мабуть, я страшно виглядала по такій далекій дорозі на волю. А Надійка, на відміну від мене, була блондинкою, мала ясну шкіру. Подякувавши за харчі, ми повернулися до табору. Позичили в чехів пічку й горщик, запалили хмиз і зварили бараболі. Яка це радість, поїсти свіжої бараболі й запити молоком. Здається, нас це втішило більше, ніж те, що ми справді на волі. Адже останнє для нас було складним питанням, а голод зморює людину, не дає й думати про щось інше.

Десь наступного дня прикордонники повезли нас до міста Пассау. Там був великий табір, їсти давали двічі на день. Нас знову викликали на допити, чому і як ми прибули до Німеччини. Уже був перекладач, і ми могли говорити по-українськи. Ми з Надійкою весь час твердили, що хочемо їхати до Аугсбурга, бо там моя подруга має вуйка, чоловіка тети Талі з Каліша. Ми розповіли, що вуйко – священик, що заплатить за нашу дорогу. Нас переслуховували німці й американці, які були в керівництві табору УНРРА⁴¹.

Мабуть, наші аргументи були переконливими, бо незабаром нас покликали до бюро й сказали, що посилають до Аугсбурга, але під конвоєм, тобто з нами поїде військовий. Не знаю, чому, може хотіли переконатися, чи ми кажемо правду.

Зранку зі своїм „опікуном” ми сіли в поїзд і поїхали з Пассау до Аугсбурга. Тут було багато українців, головню з великого табору для біженців. Ми відразу підійшли до них і розповіли, що ми з Польщі, недавно перейшли через Чехію, через три кордони. Наш опікун, побачивши, як ми щиро вітаємось, радіємо й плачемо, зрозумів, що ми потрапили до своїх. Він тільки запитав людей, чи знають нас, вони підтвердили, і він залишив нас.

Люди ставили нам десятки запитань: про ситуацію в Польщі, про нашу дорогу. Вони гуртом привели нас до табору УНРРА. Тут, нас пригорнули свої щирі люди і наші друзі з Лемківщини.

Фото, яке я зробила собі зараз після приходу до Німеччини. У відтілі в мундирі я ніколи не ходила.

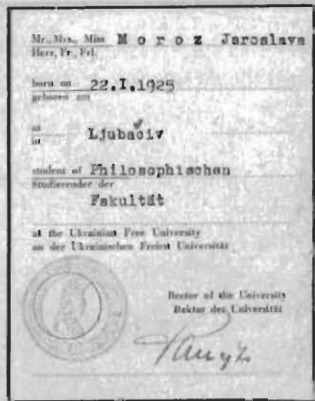
Розділ сьомий

Німеччина

Таборами біженців опікувалася тоді американська допомогова організація УНРРА а потім ІРО⁴². Українська громада вже тоді була добре організована. Люди працювали в українських комітетах, була вибрана управа табору. Харчі доставляли американські допомогові комітети, була спільна кухня, в таборах виходили газети, друковані на циклостилї, починали організуватися дитячі садки і школи. В Німеччині опинилося багато української інтелігенції, професорів університетів, гімназійних учителів, журналістів, саме вони бралися організувати українське життя на еміграції.

Я перебувала в Аутсбурзі недовго. Від своїх товаришів ми дізналися, що вже відкрито Український Вільний Університет у Мюнхені, і ми з подругою Надійкою переїхали жити до Мюнхена, де я відразу в 1948 р. записалася на філософський факультет УВУ, а саме, студіювати українську мову й літературу. Студії я продовжувала до 1951 року. Тоді в УВУ викладало багато відомих професорів з Київського, Харківського, Львівського університетів. Ректором був проф. Іван Мірчук, його дружина навчала англійської мови. Проф. Державин і Коцевалов викладали грецьку й латинську мови, українську літературу викладав проф. Рудницький, навчали також проф. Марія Томашівська,

⁴² ІРО – International Refugee Organisation (англ.) – Міжнародна Допомогова Організація.

Студентська легітимація № 0648 Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Лігу політичних в'язнів, а на Фіріхштрасе була управа, яка вирішувала всі питання. За моїх часів у Фіріхшуде головою управи був пан Мартинець, член ОУН і політв'язень, а після його виїзду – пан Степан Процик і був ним аж до 1951 року, коли гуртожиток при Фіріхшуде припинив свою діяльність, а студенти перейшли жити в новозбудований гуртожиток на Белградштрассе 159. Про політичне й культурне життя мешканців школи можна було б написати не одну книжку.

В 1950 році я вийшла заміж за Миколу Філя, з яким познайомилась ще в підпіллі на Лемківщині. До 1947 року він був членом ОУН, провідником 6-го району ОУН

політичних в'язнів гітлерівських таборів, яких звали «українськими капцниками». В Мюнхені вони створили

Я зі Славою Стецько. Мюнхен, 1949 р.

проф. Наталія Полонська, проф. Мілер. Це були поважні науковці, кожний у своїй ділянці.

Мешкали ми всі у школі Фіріхшуде по вулиці Фіріхштрасе. Ця школа була призначена для колишніх

у надрайоні ОУН „Бескид”. Після приходу в Німеччину вивчав історію і географію на філософському факультеті УВУ. Ми трохи жили в таборі Ельванген-Віртемберг, опісля в містечку Ульмі, але продовжували вчитися в Мюнхені.

В 1951 році приїхали знову до Мюнхена і за допомогою наших друзів примістилися у таборі Шляйзгайм. У таборі було добре організоване українське культурне життя. Був мішаний хор, часто відбувалися концерти та театральні вистави. Діяла початкова українська школа, а пізніше вдалося організувати навіть українську гімназію. В таборі ми жили нелегально, тобто не замельдовані, бо були якісь американські закони, за якими ми не мали права проживати у таких таборах, але управа табору не чинила нам з побутом жодних труднощів. Ми тільки не отримували харчових пайків.

Уже в час студії в УВУ ми працювали в різних установах за досить малу платню, для того, щоб прохарчуватися. Мій муж працював вечорами та по суботах у видавництві газети „Український Самостійник”, яка пізніше називалася „Шлях Перемоги”. Він дописував до газет і журналів.

Я також у вільний від навчання час працювала в бюро Антибольшевицького Блоку Народів (АБН) під керівництвом пана Ярослава Стецька і під проводом його дружини пані Слави Стецько. Я далі була активним членом ОУН, брала участь у сходинах жіночої ланки. Ми їздили разом з „Маром” та Зеновієм Соколоком по таборах, де було багато українців, і читали

Працівники бюро АБН: я, перша справа, Ярослав Стецько, голова проводу АБН, його дружина Слава, член проводу др. Нестор Процик, абсолютні Сорбонни, згодом виїхав до США. Мюнхен, 1949 р.

ГРОМАДЯНКА

ОРГАН ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК НА ЕМІГРАЦІЇ

Члени Жіночої Секції III-го Конгресу СУМу

Р. IV
Ч. 5-6
1949

Залпа перший ряд: Л. Сидоренко, Л. Мороз, член УПА, представниця ОУЖ п. Трофимовська, С. Музика, К. Кохно; другий ряд: Г. Турчик, Н. Партикевич, Н. Шехей, член УПА, Параскевія Ема, член УПА.

Ціна 50 пф.
для членів ОУЖ

Серед учасниць Конгресу Спілки Української Молоді.
Обкладинка часопису „Громадянка”. 1949 р.

доповіді на тему „Правда про ОУН”. Були це доповіді інформативного характеру, про роки боротьби ОУН, які мені довелося пережити. Тоді це була дуже актуальна тема, яка цікавила всіх українців на еміграції, особливо після приходу пропагандивних груп УПА на Захід.

1951 року народилася наша доня Христина, а 1954 – син Орест, і я змушена була перервати свої студії і зайнятися родинним життям. В цей час у Німеччині потрібно було боротися за своє існування. Тільки коли нашим дітям Христині і Орестові виповнилося більше чотирьох років, я стала членом Об'єднання українських жінок у Німеччині, водила дітей у садочок у Мюнхені при вул. Дахауерштрассе 9. Там постійно потрібна була допомога, і я почала це робити як у школі, так і в садочку, наразі лише як мати. Членкинею ОУЖ я є і по сьогодні. Працювала я в цій організації на різних посадах: секретаркою відділу; кілька каденцій – касиркою; головою відділу ОУЖ Мюнхена-місто (був ще відділ Мюнхен-Людвігсфельд).

В 1970 році я стала головою Світського Апостоляту Жінок у Німеччині (САЖН), розбудовувала мережу САЖН по всіх осередках, де жили українці і де я провадила працю у цій церковній організації до 1990 року. Уже від 1950 року я співала у хорах, переважно в церковному хорі при катедрі у Мюнхені, яким диригував мій чоловік. Ми їздили з виступами по всій Німеччині, брали участь у різних концертах і святах. Також 35 років я працювала

Відвідини табору ДП в Крайсгаймі (Баварія). Зліва Зиновій Соколюк, згодом став професором УВУ, я, Лев Боднар (проводив нас по таборах), ІІН чоловік. 1949 р.

Студентка, Ярослава
Мороз. Мюнхен, 1949 р.

в українській суботній школі у Мюнхені. Ця школа спочатку була на Дахауерштрассе, при ній працював і садочок.

Засновницею і першим директором школи була Оріся Яримович, з якою я співпрацювала довгі роки. Вона працювала для українського суспільства, була дуже вимогливою до себе і до своїх співробітників. Управителями в суботній школі в різний час були також: Микола Філь, Катерина Колянковська, Григорій Васькович, Ярослава Філь.

Навчання в школі відбувалося кожної суботи, від 15 до 18 години. Обов'язковими були години релігії, які провадили сестри-служебниці, а в старших класах отці мюнхенської парафії. Крім навчання української мови, літератури, історії та географії України, вчителі готували багато різних імпрез, які вимагали особливої підготовки. Головними ініціаторами цих імпрез були Оріся Яримович, Ярослава Філь та Катря Колянковська. З маленькими дітьми працювали: Ольга Цвик, Стефанія Кордуба, Ярослава Філь, Ольга Захарків.

Усі вчителі трактували дитячі імпреди як дуже важливий виховний фактор, бо це обов'язково потрібно для кожної дитини у знайомленні її з нашими звичаями і минулим. Були такі імпреди, які готувалися кожного року для батьків і всього українського громадянства. Це „Ялинка”, „День матері”, „Свячене”, роковини Т. Шевченка, свято св. Миколая, закінчення й початок шкільного року. Працюючи в суботній школі, я кілька років викладала в класі, де були німецькомовні діти (зі змішаних родин), які хотіли вивчати українську мову.

В 1975 році я стала керівником школи, і тоді підготовка дитячих імпрез стала моїм обов'язком. Брала я також активну участь у всіх імпрезах, які влаштовував відділ ОУЖ у Мюнхені. Ми виїжджали з нашими імпрезами в інші міста Німеччини, а саме до Нового Ульму, Штутгарту, навіть до Маквілер (Франція). Усі громади нас дуже радо вітали.

За довгий час мого перебування в Німеччині я працювала також у Спілці української молоді (СУМ), членом якої була

Святкування 40-ліття УІА: на фото вгорі, я серед учасників перед церквою св. Юра в Нью-Йорку. Внизу в першому ряду зліва, я (п'ята), Ірина Тимочко-Камінська „Христя” (восьма). Нью-Йорк, 1982 р.

Серед учасників I-го Світового Конгресу Союзу Українок. Івано-Франківськ, 7 липня 1994 р.

довгі роки. Часто працювала виховницею у літніх таборах СУМу і займалася з дітьми та молоддю. Вивчали ми українські пісні, організовували різні ігри і забави.

За працю для церкви й українського народу мене нагородили на честь мого 70-річчя золотою медаллю та грамотою від їх Святості папи римського Івана Павла II. Цю відзнаку

я отримала за посередництвом і старанням нашого владики кир Платона Корниляка, який зумів оцінити мою довголітню працю.

Вручено мені її 14 грудня 1994 року в будинку Апостольської екзархії, за участю священників та Сестер Службниць, з якими я співпрацювала довгі роки при церкві й українській школі, та представників українських громадських і культурно-освіт-

них установ Мюнхена. Я далі працюю по своїх можливостях при церкві в Мюнхені. Брала участь у допомозі біженцям з Польщі, які під час воєнного стану в Польщі масово прибу-

вали до нас. Тепер стараюся допомагати молодим людям, які приїжджають з України. Організуємо разом із сестрами допомогіві посилки для шкіл і дитячих притулків та будинків старих в Україні.

Часто відвідую Україну, особливо мою родину у Львові, з якою я не бачилась понад 50 років. Відвідую моїх шкільних подруг, які через переселення і акцію „Вісла” живуть тепер по цілій Україні й Польщі. Відбула я прощу до Києва, що було моєю мрією протягом усього життя. Брала я також участь у святкуваннях

Сестри Службниці НІЦДМ: Еутимія (народжена в Бразилії), Касіяна (народжена в Канаді) вручають мені папський орден „Pro Ecclesia et Pontifice”.

50-річчя створення УПА на Софіївській площі у Києві, де привітала з'їзд від імені жінок – учасниць визвольної боротьби.

Борис Кожин, віце-адмірал Військових морських сил України, вручив мені похвальну грамоту: Київ, лютий 2002 р.

На жаль, мушу висловити своє розчарування тим, що сьогодні діється в Україні. Комуністичний лад і вплив Росії залишив нам Україну окрадену і знищив душу народу. Вся Східна Україна зрусифікована. Для них рідна мова – це російська мова. Багато наших братів і сестер віддали б самостійну Україну за поліпшення побутових умов життя. Не таких людей сподівалися ми зустріти в нашій незалежній державі, які розкрадають Україну для свого особистого добра. Ворог навчив їх любити чуже, а не своє. От, які актуальні і тепер слова нашого пророка Тараса Шевченка, який написав:

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять лукаві і в огні
Її окрадену збудять,
Ож, не однаково мені.*

Чи читають тепер ці пророчі слова, чи вміє їх хтось тепер пояснити? Далі окрадають Україну, окрадають свої, і не дивляться, що народ животіє, покидає свої рідні землі і шукає шматка хліба на чужині. Жаль стискає серце, коли зустрічаю українську молодь на чужині на важких роботах. Кажуть, що краще їм ця важка праця, ніж життя у незалежній державі.

Немає любові до своєї рідної мови, до свого брата й сестри, а лише процвітає заздрість, крадіжки, несправедливість. Чи не знають ті, що сидять при кермі держави, скільки крові молодої, невинної пролилося за крапцю долго українського народу – чи вже для всіх ці жертви не мають значення?

Тих, що любили Україну, замучили по тюрмах, помордували в таборах, поморили голодом, вивезли в Сибір, і не має по сьогодні справжніх провідників, які б посвятились задля свого народу – задля того, чим жила і керувалася молодь тридцятих, сорокових, п'ятдесятих років.

Ці мої роздуми пишу, щоб читали їх усі й подумали, куди нам іти, як працювати, щоб змінити цей стан нужди, яка панує сьогодні в Україні.

Розділ восьмий

Про мого чоловіка Миколу Філя „Пугача”

Микола Філь народився 4 грудня 1922 року в селі Запалові, Ярославського повіту в селянській родині Івана й Розалії. Мав молодшого брата Володимира, який народився у 1928 році. Микола вже від дитинства мав замилювання до музики й охоту до науки. Батько займався господарством, а ще був дяком у церкві і добре грав на скрипці в сільському оркестрі, який грав на весіллях і празниках.

По-українськи навчився читати від батька, бо батько, хоч і самоук, належав до провідних мужів у селі, і коли мав вільний час, читав газету „Новий Час” для приятелів та сусідів. Від батька Микола вже малим хлопцем навчився також грати на скрипці. Батько підтримував сина, часто брав його з собою до церкви у крилос, навчив читати старослов'янське письмо.

Здібним хлопцем зацікавився священник села Запалова о. Полянський і учителька пенсіонерка, пані Павлікевич. Вони часто давали йому дитячі книжки і дивувалися, що так скоро приносив їх уже прочитані. Отцеві подобалося, що Микольцю цікавиться музикою і радив батькові віддати його вчитися музики до Ярослава. Однак батько не міг задовольнити бажання сина, не міг платити за приватні лекції. Але Микола не покидав вправлятися у грі на скрипці.

Аж прийшов час, що сповнилися бажання хлопця. До учительки Павлікевич приїхав її брат, професор музики Кра-

З'їзд членів ОУН і УПА в таборі Шляйсгайм (Німеччина), в якому мешкали українці. Стоять: перший зліва Микола Філь „Луґач“, шостий Біловус (ім'я і псевдо невідомі), родом з Холмищини. Сидять зліва: Михайло Молин „Мак“, стрілець з Ярославщини, Микола Фриз „Вершигора“, референт пропаганди надрайону „Бескид“, перший голова Братства бувших вояків УПА ім. Юрія Переможця у Німеччині, Марія Ровенчук „Дрина“, надрайонова провідниця УЧХ Ярославщини, Степан Голяш „Мар“, Василь Зброжик „Зенко“, підільник з Холмищини, який в 50-х рр. був кур'єром ОУН до Польщі, „Зорій“, господарчий референт 3-го району надрайону „Бескид“. Перед ними лежить Михайло Федак „Смирний“. Інші прізвища не встановлені. 1951 р.

ківської консерваторії. Він погодився вчити хлопця приватно, а за це Миколина мати прала й прасувала йому сорочки. Микола вчився й грав тепер уже по нотах. Згодом учитель намовив Миколиного батька послати сина до Ярослава. Микола був тоді вже старшим і їздив до Ярослава ровером. Так він навчався до початку війни 1939 року.

Коли до Галичини прийшли совети, Микола старався дістати державну стипендію на навчання в десятилітці у Ярославі. В допомозі йому відмовили і він трохи навчався приватно, беручи уроки математики у своєї дальньої родички Марії Філь. Микола відбуду бухгалтерські шестимісячні курси

в селі, і потім працював бухгалтером у сільському кооперативі. По приході німців Микола знову зробив спробу потрапити вчитися у гімназії в Ярославі. Однак через брак місця йому відмовили. Тоді, за порадою членів організації ОУН зголосився до учительської семінарії у Криниці. Склав вступні іспити на другий курс семінарії і почав тут навчатися.

Уже в семінарії займався організацією юнацтва ОУН серед учнів. Знав дуже добре членів мережі ОУН, особливо зблизився з суспільно-громадським діячем на Лемківщині І. Кобанієм. Вже з літа 1943 року був у постійному контакті з групами УПА, які організовувалися тоді на терені Лемківщини і боролися проти німців і большевицьких партизанів. Проводив з молоддю підготовку до створення відділів УПА.

В серпні 1944 року на Миколине помешкання в Криниці

Легітимізація члена Братства бувших вояків УПА ім. Юрія Переможця.

несподівано наскочило гестапо, і, не заставши його, сконфіскувало всі речі, книжки і папери. З того часу він мусив переховуватися по селах від німців і большевників, які також шукали його, знаючи від сексотів, що він організував проти-большевицькі групи.

З приходом большевників 20 січня 1945 року в Криниці та околицях почалися арешти, особливо священників, учителів, інтелігенції і свідомої молоді. Микола надалі залишився в Криниці, щоб перечекати ці непевні часи і потім нав'язати контакти з Проводом ОУН та рішати, що далі робити.

За Миколою Філем почали шукати в Криниці та по довколишніх селах. Він, очевидно, перебував у цей небезпечний час у своїх друзів, членів ОУН, по селах. Заарештували тоді його

наречену Ліду Бобер, яку опісля вивезли до СРСР. Микола подався на власну руку, без зв'язку, в Сяніччину. Очевидно, треба було ховатися від поліції, а також здобувати собі харчі. Прибув він до одного свого товариша (не пам'ятаю вже місцевості), зайшов до батьків увечері й розповів, що втікає з Криниці й хотів би зустрітися з другом. Однак батько сказав, що його сина немає вдома, десь ховається, і він не знає де. Тоді вся українська молодь ховалася перед поляками і советською владою. Але прийняли його привітно, дали повечеряти й запросили навіть переночувати, з чого Микола був дуже радий. Щойно коли стала пізня ніч, батько розбудив Миколу і сказав, що може бачитися з його сином, який ховався десь у селі. Батько в між часі пішов до сина, розпитав його, чи знає такого Миколу Філя і чи хоче з ним бачитись. Такою була зустріч двох друзів із шкільної лавки. Вони раділи й плакали з радості. На прощання обдарували Миколу харчами на дорогу.

Відпочивши трохи, він подався до села Воля Матіашова, де зустрів своїх шкільних товаришів Михайла Біланича й Анну Черешньовську, які вже були в мережі ОУН. Михайло Біланич „Зайчик” був тоді пропагандистом у боївці „Шугая”, яка в довколишніх містечках і селах проводила протибольшевицькі мітинги і ознайомлювала населення з цілями і працею ОУН. А що Михайло захворів і був дуже знесилений, провід Лемківщини, а саме надрайоновий провідник „Зорич”, вирішив, щоб залишився при родині на лікування, а на його місце пропагандистом призначили Миколу Філя, який отримав псевдо „Пугач”. Він діяв для охорони групи-боївку під командою „Шугая” і вирушив з нею по Лемківщині з таким завданням, як друг „Зайчик”. Навесні 1945 р. „Пугач” зі своєю боївкою зайшов аж у Горліччину.

1945 року рішенням надрайоновому проводу Лемківщини, „Пугач” став провідником 6-го району, про що вже сказано в розділі „Мій побут і праця у 6-му районі”.

В листопаді 1946 р. провід ОУН призначив „Пугача” районним провідником в околиці міста Ліська. Працювати в цьому

терені було значно важче, бо села були ближче до міст, де багато поліції і війська, які часто робили облави й напади по селах і в лісі. Тут „Пугач” вдруге зустрівся зі своєю шкільною товаришкою із криницької семінарії, Анною Черешньовською „Тетяною”, яка працювала районною референткою УЧХ.

Після важкої зими 1946-1947 року „Пугач” зі своїми стрільцями отримав наказ Проводу ОУН про перехід групами на терени Словаччини і Чехії, де вони мали перебути важкі часи облав. Провідник „Пугач” також подався у Словаччину. Тут ще жили наші лемки, які радо приймали стомлених і згоłodнілих повстанців.

„Пугач” довідався, що деякі групи за наказом надрайонового проводу вже пішли пропагандивним рейдом у напрямку Німеччини. Тому й він вирішив перейти зі своєю групою до Німеччини. Так група дійшла до села Бендрішеля коло Червоної Скали у Словаччині. В селі Завадці отримали докладніші

Конгрес молоді ОУН. Перший зліва Степан Голяни „Мар”, Надія Партикевич-Голяни, я, Марія Лабунька, НН, Ярослав Стецько, проф. Григорій Ващенко, Слава Стецько, далі НН, остання в цьому ряду (перша справа) Галина Турчик, Баварія, липень 1949 р.

інформації, гроші, харчі й цивільний одяг і подалися в напрямку Братислави. Ішли, молилися й вірили, що Бог допоможе.

Словацько-австрійський кордон перейшли по залізничному мосту колії Братислава-Відень. Так дісталися аж під Відень. Заходили вночі до австрійських господарів, аби роздобути щось із харчів. Ті ставилися до них прихильно. Так удалося дійти до американської зони. У Відні стрільці подалися на Вестбангоф, купили квитки до Зальцбурга і ввечері сіли в потяг. Вночі переїхали Лінц, де був загальний контроль. Його вдалося уникнути завдяки ночі, ховаючись під вагони. Уранці вже були в Зальцбурзі. Тут збиралися зголоситися до американського війська, але їм відрадили: це вважали небезпечним, бо американці живуть

*З'їзд членів ОУН і УПА в оселі Белградитрассе (Німеччина).
Сидять зліва: НН, НН, Василь Зброжик „Зенко”, я, Микола Фриз
„Вертигора”, Микола Філь „Пугач”, Михайло Молит „Мак”.
Стоять: НН, Степан Якимів „Бурлака”, Михайло Новицький,
Василь Ніновський „Грабенко”. Інші прізвища невстановлені.
Липень 1955 р.*

у великій приязні з більшовиками, тому можуть передати повстанців советським властям. В Легенер-казерне Микола зустрів свого земляка із Запалова Миколу Яремка.

Однак його ціллю було дістатися до Мюнхена й розпочати студії в Українському Вільному Університеті. Німецький кордон переходили коло Тайзендорфа. За гроші, які „Пугач” дістав від Яремка, він купив квиток на поїзд і щасливо дістався до Мюнхена. Тут замешкав у студентському гуртожитку при Фіріхшупе 53. Зголосився у німецькому поліційному бюрі, де оформив документи, які тоді видавали біженцям.

У Мюнхені він відразу записався до УВУ й почав студіювати історію та географію на філософському факультеті. У травні 1950 року ми з Миколою одружилися. Я тоді вже працювала в таборі в Ельвангені, тому Микола також перенісся до мене, дістав працю в американській організації YMCA⁴³ як кінооператор. Коли ми перебралися до Ульму, чоловік працював в ПРО в таборі для біженців Людendorф-казерне як бухгалтер. У 1951 ми знову переїхали до Мюнхена, Микола замешкав у таборі Шляйстаім, працював на Функ-казерне до ліквідації ПРО в лютому 1952 року. Двічі ми пробували емігрувати до США, але американці відхиляли наші прохання.

Від 1957 року мій чоловік диригував церковним мішаним хором Кафедрального собору в Мюнхені, 12 років працював у канцелярії Апостольського екзархату для українців-католиків у Німеччині, виконуючи функцію бухгалтера, та в адміністрації „Християнського голосу”. Водночас був учителем і керівником української суботньої школи в Мюнхені. 11 січня 1958 року захистив на УВУ докторську дисертацію „Reisen durch Russland und in Kaukasischen Gebirge”, Йоганна Антона Гюльденштедта, як джерело до історії Південної України.

Мій чоловік, Микола Філь, помер 28 липня 1983 року.

⁴³ YMCA – Young Men's Christian Association (англ.) – Християнський Союз Чоловічої Молоді.

Тета Розалія

Моя мама мала одну сестру, Розалію. У віці 16-ти літ вона вийшла заміж за Миколу Семківа, українця, підофіцера австрійського війська із гарнізону в Любачеві. Після закінчення Першої світової війни він перейшов на службу до польського війська. Десь у 20-х роках Розалія переїхала жити до Варшави, де її чоловік за кілька років до пенсії отримав кращу посаду у війську. Розалія народила п'ятеро дітей.

Найстарший був Роман, потім Юліян, Анна, Степан і Костянтин. Усі діти були охрещені в греко-католицькій церкві у Любачеві. Також ті, які народилися тоді, коли тета вже жила у Варшаві. За кожним разом, за кілька тижнів перед породом, сестра мами приїжджала до Любачева, тут родила дітей і тут їх хрестила. Тоді щойно верталася до Варшави.

Усі діти тети приїжджали до нас, до Любачева, на літні ферії. Спали на стриху на сні, що для міських дітей було великою атракцією. Усі були дуже музикальні, грали на гітарі, співали українські пісні.

Після переходу на пенсію Микола Семків дістав, в рамках військової колонізації Волині, гарне господарство в селі Угринові, 27 кілометрів від Луцька. Земля була урожайна, сім років підряд родилася пшениця. Осадники наймали до праці українців з околиць сіл, які, як відомо, у цій же парцеляції, не отримали ні клаптика землі.

Після вибуху війни, з батьками на Волині залишився лише наймолодший, 16-літній син Костянтин. Усіх їх разом, як польських військових осадників, большевики вивезли в 1941 році в Сибір, в Архангельську область. Звідтам тета Розалія прислала до нас кілька листів. Мама висилала їм пакунки з одягом і їжею. На жаль, не видержали вони тяжкої праці при вирубі лісу, так, що до двох років обоє померли. Пережив лише їх син Костянтин.

Коли Сталін погодився організувати в Росії польське військо, він, як польський горожанин, зголосився до армії Андерса

і в цей спосіб повернувся до Польщі. Тут дослужився ступеня полковника летунства, займав якийсь важний пост на летовищі у Варшаві. Помер п'ять років тому.

Юліян – закінчив гімназію у Варшаві, оженився з полькою і, що цікаво, під час війни вступив до дивізії „Галичина”. Якимось чудом уцілів у битві під Бродами і пішки, в цивільному одязі, босо, повернувся до дружини до Варшави. Тут пережили вони повстання і після війни виїхали на північ Польщі до містечка Щецінка. Дітей у них не було.

Степан – ще перед війною почав студії у Богословській академії у Львові. Коли до Львова прийшли большевики, втік через кордон на німецьку сторону. Потім після війни емігрував до Австралії.

Анна – була активним членом ОУН. Думаю, що вже перед війною мала якісь проблеми, тому що коли приїжджала до нас літом на вакації, мусила зголоситися на поліцію в Любачеві. Однак, коли не зробила цього зразу по приїзді, зараз приходив до нашої хати польський поліцай і говорив до неї:

– A dlaczego to panna Anna jeszcze się u nas nie zameldowała?⁴⁴

Видно, варшавська поліція попереджувала їх про її приїзд. Пам'ятаю, що коли раз я пішла з нею на постерунок поліції, цей самий поліцай сказав:

– A kiedy panna Anna będzie wyjeżdżać do Warszawy, to też niech się zgłosi na policję⁴⁵.

Анна дуже пізно, щойно під час війни, в 1942 році вийшла заміж за Йосифа Урбана. Шлюб відбувався у Львові, де саме тоді я була на матуральних курсах і при цій нагоді стала її дружкою. Чоловік Анни був комендантом української поліції в Устриках Долішніх. Там народився їх син Ігор. У 1943 році

⁴⁴ А чого це панна Анна ще в час не замельдувалася? (пол.)

⁴⁵ А коли панна Анна виїжджатиме до Варшави, то теж хай зголоситься в поліцію (пол.)

Йосиф Урбан дезертирував і перейшов з цілою поліційною дільницею до УПА, за що гестапо арештувало і ув'язнило його дружину. В 1947 році я зустріла Йосифа у підпіллі на Самбірщині під псевдами „Рен Малій” і „Зелений”.

Ув'язнення Анна пережила дуже важко. Щоправда, завдяки старанням брата Степана вийшла по кількох місяцях на волю, однак була цілком заломлена нервово. Цей стан ще погіршився після смерті її трирічного сина.

Потім прийшла вістка про смерть батьків в Сибіру, у що вона не хотіла повірити і ще в 50-х роках їздила в Архангельську область їх шукати. На кінець смерть її чоловіка у підпіллі.

Анна виїхала до Польщі, у чому допоміг їй брат Костянтин. Мешкала у Варшаві, на жаль, по кількох роках, 11 квітня 1961 року наклала на себе руки.

Марія Ровенчук–Лабунька „Ірина”

Подругу „Ірину” я зустріла на Ярославщині в травні 1945 року. Тоді провід Перемиської округи ОУН скликав в околицях Перемишля, в Корманицьких лісах, велику відправу-нараду керівної кадри ОУН і УЧХ. Темою наради мало бути обговорення ситуації підпілля по закінченні війни між гітлерівською Німеччиною і Радянським Союзом.

З Любачівського надрайону нам довелося йти по підпільному зв'язку через Ярославщину. Там ми зустрілися з проводом Ярославського надрайону, який очолював друг „Сталь” (потім він змінив псевдо на „Сурмач”). Провідницею жіночої мережі

була Марія Ровенчук „Ірина”. З нею ми зустрілися на присілку Сурмачівка, де нас пригощали наші друзі. Ми розговорилися про свій терен, свою працю в підпіллі, власні переживання в ці небезпечні часи.

Подруга „Ірина” була ще молодою дівчиною середнього зросту, мала цікаві очі й чорне, як галка, волосся. З виду справжня гуцулка. Про її походження і прізвище я тоді нічого не знала: діяла конспірація, всі підпільники називали лише свої псевда, у нас було заборонено говорити про свої родинні сторони, про власне приватне життя. „Ірина” звертала на себе увагу своєю розважливістю, багато розповідала про жіночі ланки, співпрацю з населенням, що було дуже важливим для нас, про дії польського війська й поліції.

Уже тоді всі ми розуміли, що Німеччина капітулює, отож нас дуже цікавило, які зміни в підпільній роботі стануться після закінчення війни і що буде далі. Саме про це рішення Проводу ОУН ми мали довідатися на вже згаданій відправі.

Вдруге подругу „Ірину” я зустріла вже в Західній Німеччині. Вона з групою стрільців пройшла пішки через три кордони. Останньо працювала за спеціальними завданнями у Східній Пруссії, яка в Польщі отримала назву „земє одзисканє”. Її організм був виснажений важкими умовами роботи в Польщі. Вона жила за чужими документами, серед польського оточення. У Польщі бракувало харчів, підпільники не мали грошей, відчували постійну небезпеку з боку польських комуністичних органів влади. Щохвилини міг її чекати арешт, в'язниця, а то й смерть. Завдання „Ірини” були нелегкими: треба було нав'язувати контакти з переселенцями, розвезити по містах летючки Проводу ОУН та інші матеріали.

Важкий перехід рейдом на Захід тяжко відбився на здоров'ї „Ірини”. До того ж у дорозі її стареньке взуття розвалилося, і їй довелося йти босоніж. Вона так скалічила ноги, що не могла йти далі. Кілька разів вона просила провідника групи залишити її на терені Чехословаччини, аби через неї не потерпіли інші.

Група підпільників, які перейшли рейдом з Польщі до Німеччини навесні 1948 р. Зліва: Марія Бондаренко-Ріпецька „Оксана”, Модест Ріпецький „Горислав” – командир СВ надрайону „Бескид”, Марія Ровенчук „Ірина”, Чарський „Беркут”, Роман Мац. Прізвище чоловіка, що стоїть справа, мені невідоме. Регенсбург, 1948 р.

Весь час вірила, що Бог не дасть їй загинути. Але друзі не хотіли цього й чути. Вони по черзі несли знесилену подругу на своїх плечах. Хоча їхній марш сповільнився, та її не покинули.

В Німеччині вони потрапили до табору „діпі”⁴⁶ у місті Регенсбурзі, й подругу „Ірину” відразу поклали до шпиталю на лікування. Коли вона знову стала на ноги, виявила бажання студіювати в Українському Вільному Університеті в Мюнхені.

Уряд Баварії віддав українцям, які були заарештовані нацистами за приналежність до ОУН і кинутих до концтаборів, школу Фіріхшуле на Рамерсдорфі. Тут жили і студенти, які студіювали

в УВУ. Тут ми й зустрілися з „Іриною”, яка насправді звалася Марійкою Ровенчук, і були разом два роки – 1949 і 1950. Ми жили на третьому поверсі в кімнаті номер 4. Усього тут було 20-30 дівчат. Там стояли двоповерхові ліжка, відгороджені коцями. За примітивною ширмою з коців була „лазничка”: газова плита, з великою мискою, у якій гріли воду. Милися тут по черзі. Дівчата завжди підганяли одна одну, поспішаючи на виклади. Посеред кімнати був один великий стіл, за яким усі спідали, а після обіду вчилися. Вечорами в нас допізна тривали дискусії, переважно політичні.

Марійка студіювала на філософському факультеті, вивчала філософію та українську мову. Вона була дуже пильною студенткою, майже не пропускала викладів, вчасно складала іспити й колоквиуми. Професори дуже цінували її старанність. Та ми, її подруги, вже тоді бачили, що пережите в підпіллі дуже відбилося на здоров’ї Марійки. Її нервова система була вражена.

В Мюнхені тоді відбувалися численні маніфестації, акції протесту проти комуністичної влади в Україні, проти арештів нашої інтелігенції, вивозів у Сибір. Марійка дуже переймалася цим, часто плакала, нерідко залишалася на самоті. Лікарі порадили їй підлікувати нервову систему, і за допомогою членів ОУН її на три місяці послали на лікування до санаторію в Розенгаймі. Та найбільшим бажанням подруги було успішно закінчити студії, і вона, відразу після лікування, знову повернулася в університет. На жаль, це їй не вдалося: у 1949-1950 роках багато професорів і студентів УВУ виїхали до США, Канади й Австралії, шукаючи кращих можливостей, тому виклади в університеті на якийсь час припинилися.

Знову ми зустрілися з Марійкою в Мюнхені через два роки, у 1951 році. Це було в українській оселі на Белградштрассе. Тут баварський уряд збудував провізоричні партерові будиночки для українських студентів, щоб звільнити Фіріхшуле. Я тоді вже була одруженою, наша доня Христина мала один рік. Марійка була зарученою з паном Мирославом Лабунькою, який

⁴⁶ Скорочення з англійського: DP – Displaced Persons (переміщені особи).

студіював історію в Лювєнському університеті в Бельгії й час від часу приїжджав до Мюнхена. Тут, на Белградштрассе, відбулося їхнє цивільне одруження.

Ми маємо знимку, як молоду пару вітають квітами на порозі нашого скромного дому діти – наша Христина й Тамара Рихтицька. Церковний шлюб відбувся в церкві на Капуцінерштрассе. Згодом товариші влаштували їм шлюбну гостину в ресторані. Цікаво, що в тому ж ресторані при Файлічпляц подружжя Лабуньків святкувало і 25-річчя свого шлюбу, хоча вони вже 20 років жили в Америці.

Життя на Белградштрассе було для Марійки нелегким. Чоловік студіював у Бельгії, до Мюнхена приїздив переважно під час канікул між семестрами. Того ж року в них народилася дитина – син Олесь. В цей час я пізнала Марійку як турботливу й добру матір. Задовго перед пологами вона на пораду лікарки пішла до шпиталю, щоб бути під лікарським наглядом. Оскільки шпиталь оплачувала соціальна установа, Марійка мусила працювати – накривати до столу, розносити обіди хворим, мити посуд.

Звичайно, пан Мирослав приїхав на народження сина, привітав дружину, та за кілька днів мусив відїхати на студії. Марійка не нарікала, а всі свої сили віддала вихованню сина. Їй не було кому порадити в перші тижні. Тому вона керувалася правилами, вичитаними з книжки про виховання немовлят. Здоров'я хлопчика було непоганим, та не обходилося без клопотів. На свою долю Марійка не нарікала, розуміла, що чоловік мусить закінчити студії.

В цей час ми були особливо близькими, допомагали одна одній виховувати дітей. В мене їх було вже двоє, але часто я пильнувала й малого Олесь, коли Марійці треба було вийти на закупки чи полагодити щось інше. Не раз ми позичали одна одній гроші на харчі чи найнеобхідніші речі, яких постійно бракувало. Коли Олесеви виповнилося три роки, Марійка віддала його до українського садочка. Нам постійно бракувало дитячого одягу. Єдиною допомогою були пакунки, які надсилали українські організації

зі США й Канади. Пригадую, як Марійка дістала для Олесь плащик, щоправда, дівочий, бо він був з оксамиту й широкий від пояса за тодішньою модою. Також із пакунка отримала шапку з клапанам на вуха, аби дитина не простуджувалася.

Врешті скрутні часи минулися. Пан Мирослав закінчив навчання у Бельгії, повернувся до родини. В Німеччині він почав клопотатися про те, щоб виїхати до Америки, бо там були більші можливості для наукової праці. Незабаром (Олесеви тоді було зо чотири роки) Лабуньки виїхали до США. Оселились у Нью-Йорку в дешевому помешканні, винайнятому в євреїв. Там було повно мишей й інших галапасів. Пан Мирослав працював на утримання родини, вивчав англійську мову й шукав наукової праці. В Америці у Лабуньків народилася дочка Ірина, а згодом, коли Марійці було майже 40 років, наймолодший син Ілля.

Я двічі відвідала родину Лабуньків у Філадельфії. Не можу сказати, що вони жили в надмірному добробуті. Пан Мирослав зробив докторат, став професором університету у Філадельфії, все життя працював науково. Марійка ж виховувала дітей, утримувала дім, білила помешкання, плекала городець. І в Америці вона не мала легкого й безжурного життя, та й не бажала такого. Вона їздила з дітьми на пластові табори, працювала там виховницею, допомагала в кухні, бо дітей було багато, а охочих до праці мало. Головним у її житті була родина, діти, праця для української громади у Філадельфії.

Бог дав їй дожити до великої радості: проголошення Самостійної Соборної Української Держави 1991 року. Вона була однією з перших, хто побував у незалежній Україні, в Києві.

Я з Марією Лабунькою на Белградштрассе. Мюнхен, 1952 р.

Лабуньки купили там помешкання. Адже для них сповнилася їхня мрія, мрія всіх тих, які 50 років боролися й працювали для визволення України на еміграції, на нових поселеннях. Раділа її душа, хоч і боліла тим, що ця Українська держава була не такою, про яку мріяли вони в час боротьби. Марійці ще вдалося поїхати в рідні краї до села Печеніжина. Зустрілася з родиною, яка повернулася сюди після сибірського заслання.

Однак Марійка раділа недовго. Всі її надії й плани перекреслила важка недуга. Лікуватися вона поїхала до Мюнхена, де її чоловік, професор Мирослав Лабунька, став ректором УВУ – університету, у якому вона колись навчалася. Тут ми знову побачилися після 10-річної перерви. Марійка пережила важку операцію й лікарі твердили, що хвороба вилікувана. Саме при нашій зустрічі у шпиталі вона сказала мені слова, яких я ніколи

*З друзями з УПА, які перейшли рейдом до Німеччини.
Зліва: НН (шофер С. Бандери), Володимир Соро-
чак „Ворон”, командир Тактичного Відтинка УПА
„Дашилів”, я, Євген Штендера „Пріва”, провідник
Округи III ОУН, Надія Партикевич „Марійка”, НН.
Мюнхен-Фіріхшюле, 1949 р.*

не забуду: «Марто», я вірю, що ще буду здорова – я не готова вмирати, ще маю стільки праці...»

Та смерть перекреслила ці плани. Марія Ровенчук-Лабунька, моя подруга „Ірина”, відійшла від нас 17 жовтня 1996 року. Вона пішла на спочинок після важкого, повного самопожертви життя. Марійка залишила спомини і я сподіваюся, що її книжка побачить світ. Тоді ми зможемо пізнати її ближче, бо мій спомин короткий і стосується лише часів боротьби на Закерзонні й еміграційного життя.

Незабутня подруго, Ти залишишся в пам'яті й серці тих людей, які п'ять років працювали з Тобою в підпіллі, а також тих, для кого ти працювала. Ми маємо ще одне прохання до Тебе: молися перед престолом Всевишнього за нашу Україну, за краще життя й майбутнє для української молоді й грядущих по нас поколінь.

Розповідь про Григорія Латанишина „Калину”

Друг „Калина” був стрільцем в охороні кущового провідника 3-го району „Макаренко” (Микола Грицьков'ян) в надрайоні „Бескид”. Під час акції „Вісла” боївку „Макаренко” поділили на малі групи. Однією, що складалася з чотирьох стрільців, командував „Калина”. Вони переховувалися в лісах біля сіл Вислока, Явірника, Середнього Великого.

У групі „Калини” були хлопці, які походили з навколишніх лемківських сіл і їм легше було переховуватися, бо вони знали ці ліси й села. „Калина” мав також родину у Словаччині, тому був ще й кур'єром, що переводив через кордон людей з Проводу ОУН. Він перепровадив у Словаччину також священника з Пулав, який опісля виїхав до Канади. Коли прийшло рішення проводу надрайону „Бескид” про те, що частина груп УПА перейде за лінію Керзона до Радянського Союзу, а інші підуть у пропагандивний рейд на Захід, друг „Калина” вирішив зимувати на Лемківщині, у рідній землі.

Провід ОУН уже раніше створив зв'язкові пункти на терені Закерзонського краю. Такий зв'язковий пункт був і в Переми-

щині в Корманицьких лісах. Однак під час зими 1947-1948 року майже всіх їх знищило польське військо. Властиво, як мені відомо, на цілу Лемківщину група „Калини” була, мабуть, одинокою, що пережила зиму.

З другом „Калиною” вирішили зимувати у своїх краях ще „Коваль”, „Зірка”, „Лисий”, „Василь”. Це їхні псевда, правдивих прізвищ „Калина” не пригадує собі. Хлопці ще перед акцією „Вісла” збудували криївку в горах між селами Вислок Горішній і Явірник. Її влаштували у глибині лісу, вгорі у неприступному місці, замаскували кущами. Вхід до криївки був від потоку, з якого стрільці брали воду. Ще влітку стрільці змагали бараболу й збіжжя – жито й овес, трохи м’яса засолили в бочках. У криївці були жорна, на яких мололи борошно. Подбали й про дерево для опалення. У криївці збудували піч, а комин вивели трубою в інший бік потоку.

Друг „Калина” тримався засад суворої конспірації. У криївці палили лише вночі, тоді ж варили їжу. Узимку з криївки виходили тільки вночі. Полювали на сарни і зайців. Ходили потоком, водою, щоб не залишати слідів. Навіть коли доводилось виходити в ясні ночі на роздобутки до лісу, свої сліди старанно маскували. Харчувалися переважно картопляною зупою та кулешою, вареною з борошна, замість хліба пекли плячки з борошна й води. Коли могли вполювати звірину, це було велике свято. За всю зиму „Калина” зі стрільцями не зважився піти у Словаччину до родини. Боявся, щоб його хтось не зрадив сусідам.

Раз пережили у криївці алярм. Поблизу криївки переходило військо, чути було крики й вигуки польське. Уже приготувалися до бою, але військо перейшло мимо. Мабуть, не дуже придивлялися до навколишнього, бо знали, що українці виселені, а без харчів ніхто у лісі не виживе. Уночі стрільці вийшли з криївки і по слідах побачили, що хтось проходив неподалік. Від цього часу вони ще більше вважали, щоб не виходити з криївки без потреби.

У криївці стрільці мали карти, кілька книжок, інші години проводили за розмовами, розповідали про своє життя. Сподівалися, що весною буде легше, що зможуть перейти на Захід. Хоча харчування було одноманітним й вони ослабли, та ніхто поважно не захворів. Замість чаю пили гарячу воду після їди.

Хлопці мали запас сірників, дзеркальце для голення. Спали у спальних мішках, які час від часу виносили на мороз, щоб позбутися вошів. Близню виварювали у мидниці, а взимку часто виносили на мороз.

Так дочекалися весни 1948 року. Оскільки хлопці були ослаблені після зими, на Захід вибралися щойно у травні. Спочатку кілька разів ночами ходили у Словаччину до родичів „Калини”. Родичі повідомили їх про те, що групи УПА переходили через Словаччину ще влітку 1947 року. Багато стрільців тоді загинуло у дорозі, або потрапили пораненими у руки ворога. Їх видавали поліції словацькі комуністи.

При переході до Словаччини й далі трималися суворої конспірації, ішли тільки вночі, а дні пересиджували в лісі чи в кущах над рікою. Словаки загалом ставилися до них дуже добре. Чехи приймали нерадо, грозили поліцією. У серпні вийшли воколиці Пассау. Ще зі зброєю заїшли в якесь німецьке село. Сказали, що хочуть зголоситися поліції. Німці в цих околицях уже не боялися, звикли, що з Польщі приходять партизани, українські повстанці. Їм дали можливість поголитися, помитися, а потім господар запровадив їх до німецької поліції. Їх відразу ж передали американським властям, бо це була американська окупаційна зона. Кілька днів їх тримали в тюрмі, від кожного списали протокол, а потім перевезли до табору втікачів у місті Лянцгут. Там вони вперше від довгого часу зустрілися з українцями, які вже були в таборі.

Тепер друг „Калина” живе у Мюнхені, в оселі Людвігсфельд. Йому понад 80 років. Після смерті дружини в нього залишилася донька Ірина й внуки. Друзі, які вийшли з ним із Закарпаття, влітали до Америки.

Спомин про Марію Полохайло–Коритко

Марія Полохайло народилася 7 квітня 1925 р. в Любачеві. Її батько, повітовий лікар доктор Іван Полохайло, і мати – Броніслава-Ярослава з дому Стронська, були дуже привітними і щирими людьми, яких цінували всі мешканці Любачева. Свою одиноку донечку Марусю любили понад усе, тому у неї було „золоте” дитинство.

Ми познайомилися і подружилися, коли пішли до приватної гімназії в Любачеві. Українського доросту, що міг собі дозволити відвідувати цю приватну школу, було небагато, бо оплата місяця навчання коштувала 30 польських злотих.

З цих товаришів, які після шестикласної народної школи пішли на дальшу науку до гімназії, пригадую таких: з Любачева – Марію Полохайло, Євгенію Вахнянин, Петра Огірка, з села Суха Воля – Ілька Заваду, зі Старого Села – Юрка Лашина. У вищих від нас класах були Віра Бандира, Ірина Білятович. З нижчих класів пригадую ще Ярославу Лятушинську з передмістя „За Перекопом”, Ірену (прізвища не пригадую) також із цього передмістя, Іванку Козій та Ольгу Огризло з міста Олешичі. Всі інші учні Любачівської гімназії були поляками або жидами.

Українські діти трималися в школі разом. Цьому сприяло й те, що ми в неділю ходили не до костелу, а до української церкви, де о 9 годині відбувалася Служба Божа для дітей і молоді. Від поляків ми різнилися й тим, що надобов'язково вивчали українську мову, очевидно пополудні. В цьому була велика заслуга нашого отця катехита Юліяна Горницького, який вчив нас релігії та рідної мови.

Саме завдяки йому та нашому вчителю Ярославові Мончаловському, який учив хімії, ми почувалися добре у цій польській гімназії. Останній усе мав для нас приємне слово і милу усмішку, що було визнанням нашої бездоганної поведінки й успіхів у науці. Оскільки він був українцем, то не міг дістати праці

в державних гімназіях, а лише у приватній. Він також ходив з нами до церкви.

У привітній хаті панства Полохайлів я була часто. Ми приходили тут разом з Геною Вахнянин, усі вивчали лекції, разом проводили дозвілля. У панства Полохайлів був гарний город, повний чудових запашних квітів, на його краю стояла альганка, де ми ховалися від дощу. Удома нас частували добрим чаєм і солодким, все готувала служниця Кася, яка завжди була скромною, мовчазною, готовою всім догодити.

В Марусі був також фортеп'ян, на якому вона змалечку вчилася грати. Лекції брала у пані Марії Яримкевич, яка була вчителькою музики і дружиною нашого професора математики. Я з дитинства любила музику й спів, тому цей інструмент притягав мене, мов магніт. Я подивляла Марусю за її вміння грати на фортеп'яні й розуміла, що моя мама не може дозволити собі вчити мене музики. Зате коли Маруся грала народні пісні, ми співали їх разом. Крім музики великою заохотою частіше бувати у цій гостинній родині були добрі тістечка й торти, які Кася пекла під керівництвом пані Полохайлової.

Коли ми підросли, то з задоволенням грали у відбиванку на плебанії у панства Горницьких. Їхній син Орест був трохи молодшим за нас, але грав дуже добре. У відбиванку ми грали на спеціально зробленій площі, віддавалися грі з неабияким запалом, цінували тих, хто мав силу і міг здалеку перебити м'яч через сітку. Під час занять спортом, серед сміху і жартів, час минав швидко, а потім дуже смакував чай і солодке чи то в Горницьких, чи в Полохайлів, бо ці родини жили поруч через паркан.

Після закінчення 4-го класу гімназії, настали зміни і, то сумні. У 1939 році до нас прийшли нові окупанти – комуністична Москва. Ми потрапили до іншої школи, так званої десятилітки. Нас зачислили до 8-го класу, за два роки советської окупації ми закінчили ще 9-тий клас, та іспиту зрілості не здали. Ці два роки були зовсім не такими, як попередні.

У місті панував страх, всі боялися арештів і вивозу до Сибіру. Нашу товаришку, трохи старшу за нас ученицю середньої школи в Ярославі, Славку Станько заарештували, хоча вона мала лише 17 років. Про неї більше ніхто не чув, вона пропала у Львові в тюрмі. Большевики звинуватили її у співпраці з німецькою розвідкою, хоча всі ми були певні, що це неправда. Вона потерпіла правдоподібно через те, що її сестра Дозя пішла зі своїм нареченим до Чесанова, під німецьку окупацію. Може, вона написала листа до родини й передала через кордон. Ніхто про це так і не довідався.

Минули й ці страшні два роки. Почалася війна Німеччини з Радянським Союзом, і ми опинилися в так званому дистрикті Галичина. Шкіл не відкривали, бо йшла війна.

Пан Полохайло став повітовим лікарем і тимчасово взяв мене до своєї канцелярії на допомогу. Він знав злидні моєї матері з чотирма дітьми й допомагав мені. Я сортувала й читала листи, що приходили, займалася відповідями, які писав доктор.

Навчалася перш за все друкувати на машинці, в чому мені допомагала панна Маруся Бішко, яка була головною секретаркою, добре вміла писати по-німецьки, що тоді дуже цінувалося. Маруся часто приходила до батькового бюро і ми ще більше заприятельнилися. Я часто бувала у неї вдома.

Згодом ми поїхали до Львова на 6-місячний матуральний курс і здали іспит зрілості. Маруся залишилася у Львові студіювати медицину, бо такою була мрія її батька.

Опісля наші дороги розійшлися. Німці програвали війну, багато людей, особливо інтелігенція, втікали на Захід – до Німеччини й Австрії.

Я пішла в підпілля а Маруся виїхала до Львова разом з батьками. Радше їх примусово виселили з Любачева, як і всіх українців. Як тільки стало можливо продовжити студії, Маруся вступила до Медичного інституту, успішно закінчила його і стала дитячою лікаркою. Про цей період її життя я знаю мало, бо нас розлучили кордони.

Уперше ми зустрілися після проголошення Самостійної України 1991 року. Коли я опинилася у Львові, то перші мої відвідини були до будинку панства Полохайлів, а тепер Коритків, бо Маруся вийшла заміж за доктора Олександра Коритка. Вона мала вже дорослого сина Олесея з дружиною Ірою, двох внуків – Ореста і Софію. У панства Коритків ми зустрічалися з гімназійними товаришками з Любачева. У цьому домі я зустріла Любу, Володислава та Іренея Жуків, о. Ігоря Мончака, Ярослава Михальчишина, Зоною Гарасовську-Пізіур та багатьох інших. Найбільше говорила Рома Зеленюк-Сімків.

Товаришки, які відбули Сибір і важку каторгу, розповідали мені, що Маруся Коритко була однією з перших, які довідувалися про засланих, висилали їм пачки й не боялися кари з боку влади. Тут нам було так привітно й гостинно, як раніше у панства Полохайлів у Любачеві.

Панство Коритки вітали мене у своїй хаті, як рідну. Тут гостувало багато людей з України і з цілого світу. В кожному листі Маруся запрошувала мене приїхати до Львова. Та не завжди це було можливим. Маруся допомагала всім, кому лиш могла. Вона була активним членом товариства „Любачівщина“, допомагала йому матеріально, брала участь у всіх імпрезах, у поїздках любачівців у їхні рідні сторони. Брала також своїх дітей і онуків, щоб показати їм, де народились і жили їхні діди й прадіди. Возила їх на могили борців, що впали за волю України, аби діти знали про боротьбу нашого народу за волю.

Мені хотілося б подякувати Марусі від мене й від нашої товаришки Євгенії Вахнянин-Сухорончак, за це, що вона написала незабутню згадку до журналу „Любачівщина“, з великою любов'ю, від щирого серця, щоб це залишилося для майбутніх поколінь.

В останньому листі до мене Маруся згадала про хворе серце, але я ніколи не припускала, що вона так скоро покине нас, покине свою родину, яка її так любила.

Нехай пам'ять про неї, її сердечність, прихильність і любов до рідних і близьких буде вічною.

Родина Петра і Єви Карванських жила неподалік від нас, на вулиці Унії Любельської. Пані Єва з дому Ференц, походила з передмістя За Перекопом. Вийшла заміж до Любачева за вдовця Петра Карванського, який з першого шлюбу мав сина Миколу. Потім народилося ще двоє дітей, син Іван і дочка Розалія.

Єва Карванська мала двох братів, які жили у батьківській хаті на передмісті. Любила розповідати про свого старшого брата Степана, який був дуже свідомим українцем. Він читав українські газети, які виходили у Львові, передплачував журнал „Самоосвітник“. В журналі вміщувалися статті про українську літературу, історію й географію, друкувалися вірші Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Були також статті історичного характеру, про визвольні змагання українського народу у Першій світовій війні, про Січових Стрільців.

До нього тягнулася українська молодь нашого містечка. Він же вечорами збирав у себе хлопців, розповідав їм про українську історію й культуру, разом читали газети і багато співали. Дехто з молоді вже був членом „Луту“ чи „Просвіти“. Про це знала польська влада, їй це було, як сіль в оці.

Коли Степанові виповнився 21 рік, він, як усі молоді хлопці, хто мав польське громадянство, змушений був піти служити в польське військо на 2 роки. Командантом-вишкільником військової частини, де служив Степан, був місцевий поляк Косьор. Під час навчання молоді вояки ходили на муштру, бігали, залягали і в першу чергу вчилися стріляти, але не справжніми набоями, а глухими кулями. Ці набойі не могли нікого поранити, ані, тим більше, убити. Під час однієї муштри, Степана вбили справжньою кулею, коли він підняв голову, щоб прицілитися. Хтось, ніби помилково, мав у крісі справжні набойі. Влада заявила, що це був лише сліпий випадок, а як потрапила до кріса справжня куля, ніхто й не збирався вияснити.

Родина Карванських. Сидять зліва: мати пані Єви, син Іван, батько пані Єви. Стоять: Микола Карванський, батьки Єва й Петро, дочка – Розалія. Любачів, 30-і рр.

Дуже тужив за своїм молодим дядьком Микола Карванський. Після смерті Степана він продовжував передплачувати львівські газети та журнал „Самоосвітник”, любив ходити до будинку „Просвіти” в Любачеві на різні святкування і доповіді.

Мав Микола великі здібності до малярства, коли б мав змогу студіювати у мистецькій школі, був би великим малярем, але він навчався тільки у сільського маляра-самоука. Особливо приваблювало його церковне малярство, він змальовував лики святих з ікон, і люди радо купували його твори. Коли ми дітьми приходили до Карванських, завжди заставляли Миколу за книжкою, замисленого й мовчазного.

Не мав він ніяких здібностей ні зацікавлення до господарства, що дуже сердило його мачуху Єву Карванську. Та батько завжди боронив сина, давав йому гроші на фарби і полотно і виправдував перед жінкою. Ще перед Другою світовою війною Микола відслужив у польській армії, але до воєнного ремесла не було у нього ніякого зацікавлення.

В 1944 році Микола разом з братом Іваном вступили в УПА. Миколу приділили до кущової самооборонної боївки, з якою він перебував десь у селах Гірче та Щутків. Яке завдання він виконував, мені невідомо. Під час облав 1946 року був поранений у бою з поляками і потрапив у полон. Сидів у Любачівській тюрмі, де на той час було багато українських в'язнів. Коли Миколу трохи підлікували, то вивезли до Гданська, де він працював на будівництві кораблів. Там він помер, і ніхто не знає, де похований. Родину Карванських примусово виселили до села Рудники на Львівщині.

Іван Карванський за німецької окупації зголосився до вартівничих компаній у Львові, там пройшов військовий вишкіл і повернувся на Любачівщину, де вступив у сотню командира „Залізняка”. Саме там ми зустрічалися з ним кілька разів. Але пізніше ми не бачились, і я нічого про нього не чула. Про долю Івана Карванського розповів мені мій брат Богдан, коли я відвідувала його в Україні в 90-х роках.

Узимку 1946 року Іван захворів на запалення легенів. Трохи лікували його у кривці, але потім батьки забрали сина до рідного дому. Там підлікували, але довго він не міг там перебувати. Їхня хата стояла напроти дороги, яка вела до поліційної дільниці. Поліція часто приходила до хати, і родичі боялися, що Іван, хоч і лежав на стриху, зрадить колись себе кашлем.

Пані Карванська попросила в моєї родини перенести Івана до нашої хати. Я вже писала, що нашу хату польська поліція контролювала не так часто. Уночі допомогли Іванові перейти

до нас і влаштуватися на стриху. Мій брат доглядав його, носив їсти, але хвороба не залишала Івана. Він далі дуже кашляв.

Богдан вмикав голосно радіо, щоб сусіди й перехожі не звертали на це уваги.

Так, при добрій опіці родини і мого брата до Івана поверталися сили й здоров'я. Коли стало краще, він вирішив повернутися в сотню. Ще на прощання вони з Богданом обмінялися гранатами, бо його намокли, і він не був певен, чи є ще добрі. Тоді вони бачились востаннє.

Іван загинув десь у бою. Не було його серед тих стрільців сотні „Залізняка”, які перейшли рейдом на Захід. Донні ніхто не знає, де він похований. Так родина Карванських втратила двох синів у боротьбі за Українську державу.

Дочка Розалія в 1946 року була виселена зі своїм чоловіком на Україну, жила в Рудках біля Львова, де я її відвідала в часі моєї подорожі на Україну.

Іван Карванський, стрілець сотні УПА „Залізняка”. Фото із 40-х років.

Рома Сімків-Зеленюк*

Наступив 1944 рік. Мінялися лінії фронтів, мінялася влада. На терені Станіславівщини вирувала визвольна боротьба. Творилися сотні, провід ОУН підготовляв людей, які повинні були працювати у більшовицькому запллі. Було створено цілий ряд підпільних вишколів і на першому місці стояло питання створення медичної сітки.

Однією з таких точок був вишкіл медсестер у селі Лужки Волинського району. Це дуже віддалене гірське село, розташоване біля підніжжя гори Магури (де була розташована старшинська школа „Олені”), далеко від шосейної дороги. Неподалік села знаходилась підпільна лікарня, яку тоді називали „шпитальною”. Її охороняла сотня „Козака”. Організатором цих курсів була тодішня обласна провідниця „Галичанка”. Вона підбирала дівчат, які навчались колись у гімназіях і знали хоч трошки латинську мову.

Почалось серйозне навчання, яке тривало 3 місяці: травень, червень і липень. Усього було 13 „студенток” із різних районів, але найбільше з Калушини. Виховну ідейну роботу проводила обласна провідниця юнацтва „Степова”. Це була молоденька, надзвичайно енергійна та підприємлива дівчина з неабиякою силою волі. А викладачем був лікар під

* Ці дві автобіографічні нотатки, написали у лютому 2003 р. сестри Сімків на прохання проф. Ярослава Дашкевича, з яким підтримують добрі стосунки.

Рома Сімків.
Львів, 1942 р.

псевдо „Амікус”. Це був невисокий, уже старший повний мужчина, єврей за походженням, який говорив українською мовою з помітним акцентом.

Заняття проводились у селянській хаті, посеред якої стояв довгий стіл, довкола дерев'яні лавки, як у гірських хатах. Спали у стодолі на сіні, а лікареві було призначене місце в сусідній хаті. Їжу готувала старша місцева жінка, в основному, селянські страви. Режим був табірний: вранці спільна молитва, вмивання у річці Лужанці і заняття, 5 годин зранку і 3 години після обіду.

Сам процес навчання, як на той час, був на досить високому рівні. Програма була насичена, почали з вивчення анатомії. Доктор „Амікус” був дуже вимогливим, користувався тільки латинськими термінами і цього вимагав від нас. Вивчалися такі предмети, які були прийняті у медичних навчальних закладах:

фізіологія, внутрішні недуги, перша допомога при вогнестрільних пораненнях та інші.

Лікарськими послугами доктора „Амікуса” користувалися всі довколишні села. Йому завдячували врятування не одного хворого, а особливо він дуже сердечно рятував дітей. Спеціально звертав увагу місцевих жінок на санітарні умови.

Коли ми у післяобідню пору ходили гірськими стежками, він звертав велику увагу на „ліки під ногами” і знайомив нас з їхніми цілющими властивостями. Сам він закінчив медицину у Відні, але про себе розказував дуже скупо, та знання у нього

було предостатнє. Крім медичних предметів нас знайомили також зі зброєю. Ми навчалися, як поводитись з пістолем, гранатою, як вивести хворого з оточення.

Коли у липні 1944 р. наближався фронт, і вже зовсім недалеко чути було гарматні вистріли, наше навчання закінчилось. Іспит у нас приймали теренові провідники, д-р „Амікус” та ще один лікар. Нам видали посвідчення, закріплені печаткою на великих бланках і розійшлися хто-куди.

Після приходу советських військ мене за розпорядженням повітового проводу ОУН направили на навчання у Львівський медінститут. Закінчила у 1949 р. фармацевтичний факультет і за направленням одержала роботу у м. Ужгороді. Арештована у 1951 і засуджена на 25 років виправно-трудоих робіт. Покарання відбувала в таборі в Інті, Комі АССР. Після звільнення у 1956 р. повернулася до Львова, де проживаю і дотепер. Спочатку працювала на загальних роботах, а опісля медсестрою.

Іванна Сімків-Дашкевич

Народилась 1926 року у селі Станькова, Калуського району Івано-Франківської (тоді Станіславівської) області. Початкову школу закінчила в рідному селі. В час німецької окупації навчалась у 6-7 класах гімназії у Станіславі. В гімназії була організована юнацька сітка ОУН, членами якої були гімназисти, в тому числі й Іванна. Основна їх робота полягала у вивченні, розміщення німецьких військових частин на території міста і в околиці, контакт з місцевим населенням. З приходом советських військ у серпні 1944 р. переведена на роботу районної провідниці Калуського району. В 1945 р. за наказом округи переведена на роботу в Долинський район під псевдом „Мотря”, де була безпосередньо підпорядкована повітовому провідникові „Іскрі”. Займалася підготовкою окремих домівок для шпитальок, де лікувалися післяопераційні хворі, як реабілітовані. До компетенції Іванни Сімків належало збирання лікарських

Я з матір'ю й Іванкою перед школою в Станьковій Дрогобицької області, в якій вони народилися. 1992 р.

трав, заготівля перев'язочного матеріалу, контроль за доглядом стрільців УПА, які потребували належної опіки. В роботі по лінії УЧХ була підпорядкована окружній провідниці „Уляні” (Нині Посацькій). На підпільній роботі працювала 2,5 роки. Після легалізації в серпні 1946 р. переїхала до Львова, була студенткою Політехнічного інституту, зберігаючи зв'язок з підпіллям через постачання ліків у військові підрозділи УПА. Арештована в березні 1950 р., засуджена на 10 років виправно-трудових робіт.

Покарання відбувала в Казахстані (Караганда) на загальних роботах (цегельний завод). В 1954 р. переведена в інвалідний табір у Спаську, звідки звільнена на підставі загальної амністії (перегляд справи). В таборі познайомилась з майбутнім чоловіком Ярославом Дашкевичем. У 1956 р. переїхала на постійно до Львова, де після закінчення Медінституту працювала лікарем.

Вдома у панства Зеленоків: зліва Іванка Сімків-Дашкевич, я, Рама Сімків-Зеленок та її чоловік д-р Олександр Зеленок. Стоїть їх син Ярослав. Львів, 1995 р.

Розділ дев'ятий

*Марія Кузьма-Капустинська**

У пам'ять Катерини Зарицької

I

Обрала шлях життя ще молодою,
Девіз мій був – служіння Україні.
І гордо зносила важку неволю,
В ім'я чого так Бог велів людині.

Цей шлях устелився передо мною
Ще з юних літ, як друзі на поляні,
Крокуючи відважною ходою,
Несли обіт у жертву Україні.

Нам не страшні були в'язничні мурі,
Кували волю тут, сталили духа.
Дарма в процесах польські прокурори
Судили нас за „бунтівничі рухи”.

Ми сміло заявили для народу,
Що авангард борців готов буде
Піднести стяг свій рідний за свободу
Й у слушний час до боротьби піде!

Заграли промовисто сурми волі,
Голосять – Самостійну Україну!
Вдихала вільно пахощі у полі,
І пестила колосся, мов дитину.

* Авторка цього вірша, моя приятелька померла несподівано 4 березня 2003 р. у Лондоні.

II

Та знову час прийшов важкої проби,
 Народ дивигнувся боронити волі.
 Горіли села, ліс шумів, діброви...
 В боях завзятих билися герої...

Тоді й вона пішла зв'язки ладнати
 У виснажені відділи УПА,
 Щоб дух кріпити і насагу дати
 Тур-воїнам Чупринки Тараса.

І вдруге трапила у руки ката,
 Як добивалась до зв'язку ОУН,
 Прошнила тіло куля супостата,
 Та слова зради ворог не почув.

Довжились сірі дні в'язничні, ночі...
 Не раз відчай важкий лягав на груди,
 То друзі знов ставали перед очі,
 Всміхались вільний син і вільні люди.

III

Встелнвся шлях її, сумний, далекий,
 На видюкрузі сіра мерзлота.
 Бараки, конвої і дріт колючий...
 Наруга і безкрая самота.

Тут десь Михайло Катрю виглядає, –
 Він, в'язень, – одержимий між друзів.
 Вона ж у пральні подруг зустрічає,
 Допитливо глядить на них, – без слів.

Щоранку у вікні. Колони в'язнів
 Знімають у пошану їй шапки,
 І залюбки їх погляд полум'яний
 Летить до неї, крізь малі шибки.

Бо знають, хто вона, за що судили
 І чвертьстолітній присуд надали.
 Вона весь труд, життя своє віддала
 Для кращого майбуття Вітчизни.

IV

Минають закатованії літа...
 Недовго вже наруги, мук, страждань...
 Надії рвуться ген, до волі, світла...
 Та твердь життя не знає почувань.

І знову біль, печаль лягли на душу –
 Не стало у живих Михайла-друга...
 Так волі ждав, казав: „Я жити мушу“...
 Надії слабнуть. Твердь життя і туга.

Ще рік минув – уже й всміхнулась „воля“,
 Розмотується сіть важких терпінь.
 Страждання ті й судила доля –
 Така ж, як всіх українських героїнь.

Кого ж зустріла на так званій волі?
 Матусю скорбну, сина та сім'ю...
 Душа раділа у родиннім колі
 Й снувала тужно пісню жалібну.

Нема між ними любого дружини.
 Лежить десь там, в холодній мерзлоті.
 І давить груди біль у ці хвилини...
 „Чому не з нами він, а там, у самоті?“

V

Кати й на волі не дали спокою.
 Цькували, страхали, вдець, по ночах...
 Вона ж – невгнута серцем і душею,
 Являлась гордою в їх очах.

І поселилась у курній хатні,
Що була її раєм на землі.
Гоїла біль душі в книжках, в родині,
Й молилась за друзів, що ще живі.

Та знову... втрата дорогої мамі...
Не видержало серце більш терпінь...
„Немає вже Катрусі поміж нами“, –
Шепоче вітер із безмежних піль.

Не зрадила друзів, свого народу,
І чашу горя випила до дна.
Життя віддала за України волю,
Бо це була її свята мета.

VI

Співають свій псалом степи пахучі,
Несеться сумно пісня журавлів,
Шумлять в жалобі і ліси дрімучі...
Не висушити сліз з очей друзів.

Доволі сліз! Вінок плетімо слави,
А пам'ять вічну збереже народ
У незалежній і вільній державі
Подасть одну з найкращих нагород.

Назве її героєм України,
Простелить павих у слави пантеон.
А дух її вигатиме над нами
Й нагадуватиме святий Закон!

Лондон, серпень 1987 р.

і Михайло Стельмахи з Тернополя, в день моїх уродин

Шановна пані Славо!
Летять роки, мов зграї журавлів.
Ви, пані Славо, літ не марнували.
На львівській народились Ви землі,
На Любачівщині пізніше проживали.
Згадайте партизанку і УПА,
Як спритно Ви уміли воювати!
Та склалось так обставини життя –
По світу Вам прийшлося мандрувати.
До Чехії спочатку плях проліг,
Потім Німеччина до себе прихлинула,
Де більше п'ятдесят вже літ
Ви, пані Славо, саме тут прожили.
Не будем рахувати Вам роки,
Ваша душа мов пісня молодіе!
Охоче ліпите смачненькі пироги,
Бо родом Ви таки із України.
Бо Ви людина доброї душі,
Великодушність свою і гостинність
Ви людям з України віддали,
За що Вам щиро дякуємо нині.
За працю всю – признання
Отримали й від Папи нагороду.
У Вас сердечна, щира є душа,
Що жертвує багато для народу.
Сьогодні день народження у Вас,
Який стрічаєте в новітній ері,
Прийміть вітання щирі ці від нас,
Друковані на білому папері.
У кожному рядку – тепло душі

Для Вас висловлюємо, пані Славо,
Щоб жили Ви ще довго на землі,
Змістовно, плодovitо і цікаво!
Хай Вас Господь завжди оберіга
Від негараздів і лихої долі.
Здоров'я Вам – на многії літа,
І щастя, ласки-радості доволі.

Тернопіль, 22 січня 2001 р.

***Вірш, який присягли мені вчителі
Української суботньої школи у Мюнхені
з нагоди мого 70-ліття***

Пані Філь – це не просто жінка,
Скала наша – це вона.
Розказати щось про неї –
Це є справа не проста.

В чорнім лісі, в темнім борі
Санітаркою була.
Не одному із упівців
Врятувала там життя.

Опинилась у Мюнхені.
Тут сидіти без діла?
Пані Філь не просто жінка,
Живе срібло – це вона.

В ОУЖ перед веде,
Кожному допомага.
Що для неї найважливіше –
Це є наша дітвора.

Вже стоїть Суботня Школа,
Тут пані учительки.
Пані Філь не просто жінка,
Вона журиться дітьми.

У садочку – Христя, Юрчик,
Орест, Ігор і Тарас.
Пані Філь і тут керує,
Ой, як весело у нас!

Діти віршички вивчають
І танцюють, і співають.
Ще вони не спам'ятались –
Вже вона директорка.

Пані Філь – директор школи.
Тут є клопоти і сміх.
Як прийде баварський „фашініг“ –
Є там танці, сміх і крик.

Разом з тим не забуваймо,
Все в парохії була.
Чи були б там вареники?
Без Філевої – нема...

Допомога Україні,
Допомога нам усім –
Подумайте, уявіте,
Якби не та Слава Філь?

Пані Філь не просто жінка,
Скала наша це вона!
Слава Філь – це українка,
Що в Мюнхені прожива!

*Підписано: „З найкращими побажаннями
– учительський склад, Шкільний рік 1994-1995”.*

На фото вгорі: Єлизавета Соколюк (перша зліва),
я, Ірина Козак (заступниця Катрусі Зарицької),
проф. Зиновій Соколюк. Мюнхен, 80-і рр.
Внизу: з учасницями конференції Об'єднання
Українських Жінок в Європі на могилі Симона
Петлюри. Париж, травень 1984 р.

Життєпис пані Ярослави Філь, виголошений під час надання їй панського ордену „Pro Ecclesia et Pontifice”

Мозаїка життя людини складається з різнокольорових камінчиків. Кожна людина творить свій власний образ. Одному він вдасться гарно, в другого гарніше, а третьому не так гарно. Це в певній мірі залежить також від збігу обставин, які мають вирішальний вплив на життєвий шлях людини. Кожний попри те, має свої заслуги і перед Богом, і перед людьми. Не нам, що часто бачимо речі вузькозоро, належить судити і оцінювати.

Але бувають життєві мозаїки, які своєю надзвичайністю мимоволі привертають до себе нашу увагу і ми ними втішаємося та даємо відповідну оцінку. Нам доводиться їх оцінити своїми людськими недосконалими категоріями і належно вшанувати й захопити подивляючих до наслідування.

Сьогодні ми в особливий спосіб вшановуємо нашу парохіянку пані Ярославу Філь. Святіший Отець відзначає пані Філь за її жертвенну мозаїчну працю на церковній і парохіяльній ниві. Від самих початків свого проживання в Німеччині вона, як учителька і довголітня директорка суботньої школи, старалася своїм словом, своєю мурашиною працею і прикладом вщепити в серця дітей і молоді глибоку віру в Бога і любов до традицій Церкви й українського народу.

В святочній хвилині, в якій вшановуємо заслуги нами всіма цінованої людини, годиться нам коротенько перейти головні етапи її життя.

Пані Ярослава Філь народилася 22 січня 1925 року у повітовому місті Любачеві в сім'ї батька інженера Адама Мороза і матері Катерини з Лятушинських. В сім'ї було четверо дітей. Матір залишилася вдовою, маючи 28 років і відтоді виховувала дітей сама-одна.

Після 6-го класу загальної школи вона вислала свою донечку Ярославу до приватної гімназії в Любачеві. В часі советської окупації закінчила вона 8-й і 9-й клас десятилітки й один рік учителювала в селі Борова Гора біля Любачева. В 1943 р. здала іспит зрілості у Львові. В цьому році вступила до Юнацтва ОУН. Друга світова війна застала її на вишкільних курсах ОУН біля Рави-Руської, і там вона працювала в тереновій мережі ОУН.

Але найдовший час свого підпільного життя провела вона на Лемківщині різних постах Українського Червоного Хреста. Відтак стала господарчою референткою, а опісля секретаркою провідника надрайонного проводу Лемківщини „Мара”.

Один рік пережила в Польщі (1947-1948) на чужих документах в Ольштинському воєводстві. 1948 року перейшла до Західної Німеччини. Тут, після короткого перебування в м. Аугсбурзі, замешкала в Мюнхені. В цьому році почала свої україністичні студії на філософському факультеті Українського Вільного Університету.

В 1950 році вийшла заміж за пана Миколу Філя. Заснувавши родину, мусила перервати студії та працювати щоб утримати сім'ю й уможливити чоловікові закінчити студії докторської дисертацією. В 1951 року народилася в неї дочка Христина, а 1954 – син Орест. 1957 року стала членкинею Об'єднання укра-

їнських жінок в Німеччині. Від 1958 року працювала в українській суботній школі то садівничкою, то вчителькою в різних класах і помагала директорці пані Орисі Яримович готувати дитячі імпрези в Мюнхені.

Сама стала директоркою цієї школи в 1960 році і була нею аж до 1989. В цей час май-

же постійно була в Управі відділу ОУЖ Мюнхен-місто. Кілька разів була й головою відділу. Від 1960 року стала членом церковного хору, в якому співала до 1988, в 1969 року членкинею Світсько-го Апостольства жінок в Німеччині, а в 1972 – його головою на Німеччину. САЖН в цей час доклало великих зусиль до фінансування будови української катедри в Німеччині і української церкви в Люрді.

Від 1980 року п. Філь перебрала господарку при нашій церкві в Мюнхені. За допомогою Сестер Службниць та завдяки відданій праці покійної пані Анни Васкан, яка була душею цієї ініціативної групи, вона щонеділі частувала наших парохіян, щоб затримати їх при парохії і так прив'язати до громади.

Прийняття в будинку Апостольської екзархії з нагоди вручення мені ордену „Pro Ecclesia et Pontifice”. Правофурч єпископ кар Платон Корниляк, ліворуч консул України з дружиною і запрошені гості.

Namen & Notizen

MÜNCHEN. Die Vorsitzende der Vereinigung ukrainischer Frauen in München, Jaroslava Fil (70), ist von Papst Johannes Paul II. mit dem Ehrenkreuz Pro Ecclesia et Pontifice ausgezeichnet worden. Die Lehrerin, die seit 1948 in Deutschland lebt, hat sich für ihre ukrainischen Landsleute im Exil und vor allem auch für die Entwicklung und Förderung des ktrchlichen Lebens unter den katholischen Ukrainern des slawisch-byzantinischen Ritus in Deutschland engagiert.

Пані Філь роками утримувала наших молодих українців, які колись втікали з Польщі й перебували у Мюнхені, а відтак безліч ансамблів, хорів і гостей з України, які завжди шукали цієї допомоги біля церкви.

Münchener Kirchenzeitung

14. Februar 1990
Nummer 8
B. 4996 C

B. 4996 C

держує всіма силами українську суботню школу.

В тій святочній годині мусимо згадати її особливу прив'язаність до Церкви. Вона завжди турбувалася її долею.

Раділа, коли раділа Церква. Сумувала, коли сумувала Церква. Обдарована численними талантами, вона завжди старалася зжити їх на славу Божу, на добро Церкви й на релігійне виховання молодших поколінь.

Ось це короткий та тільки поверховний перегляд діяльності нашої пані Ярослави Філь. Ми не можемо сьогодні входити в деталі її праці. Хоч у деталях найкраще виявляється нам усім добре відомий труд і жертвенність, якої вимагає праця на громадській ниві. Тільки один Господь знає всі її заслуги і за них нехай він щедро її винагородить.

Ми, натомість, у людській скромний спосіб випановуємо всіма нами цінену пані Ярославу Філь за її прикладну любов до Церкви, за її довголітній

многогранний вклад праці для добра Церкви і нашої парохії, за її довголітню жертвенну працю в релігійному вихованні нових поколінь. Ми сьогодні випановуємо її і просимо Преосвященного Владика Кир Платона тепер вручити пані Ярославі Філь Орден „Pro Ecclesia et Pontifice”, яким Святіший Отець уперше на терені Німеччини відзначає українську жінку.

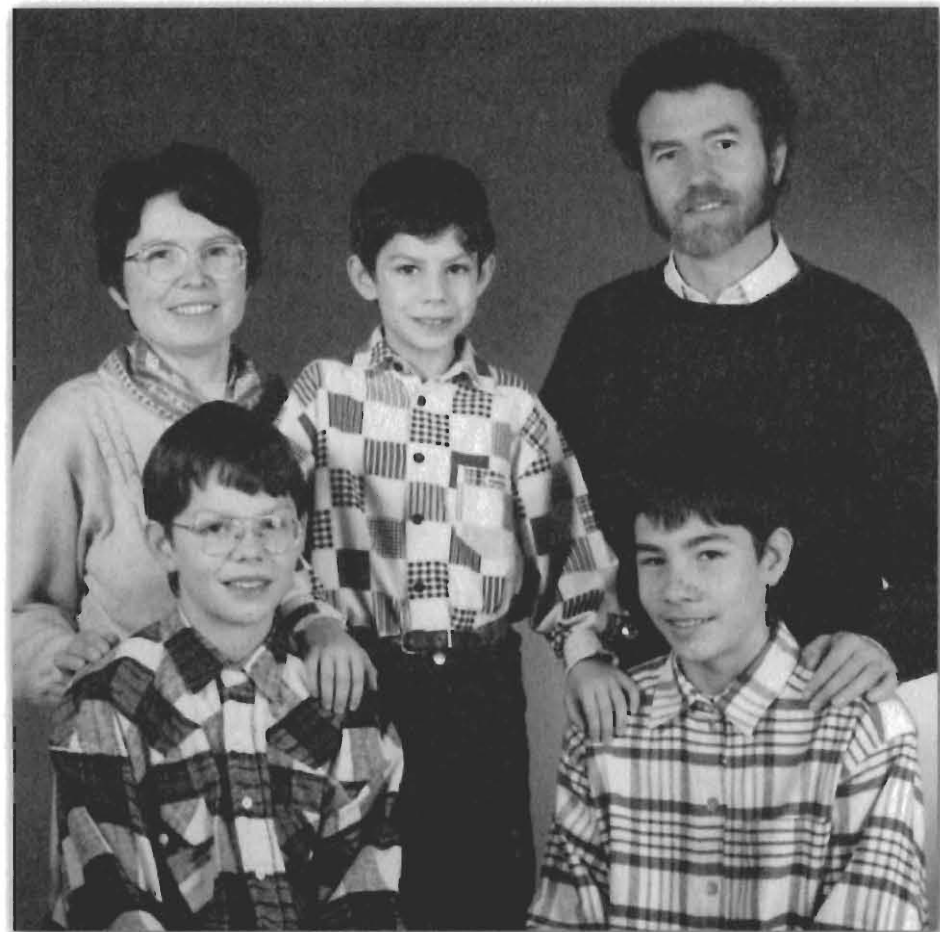
З родинного альбому

Фото з нашого вінчання, 3 травня 1950 р. Весілля ми справляли в таборі у малому містечку Ельванген

Наша сім'я: зліва дочка Христина-Лідія,
я, син Орест-Маркіян, мій чоловік Микола.

Моя дочка Христина, її чоловік Павло Зінглер
і сини: наймолодший, Симон (посередині), внизу
зліва, середуцйй син Марко і найстарший Іван

256

Мій син Орест з дружиною Славою з даму Содоруж,
вгорі зліва: доні Андрія-Марта і Любомира-Анни.

Моя дочка Христя з чоловіком Павлом
і синами Симоном, Марком і Іваном.

257

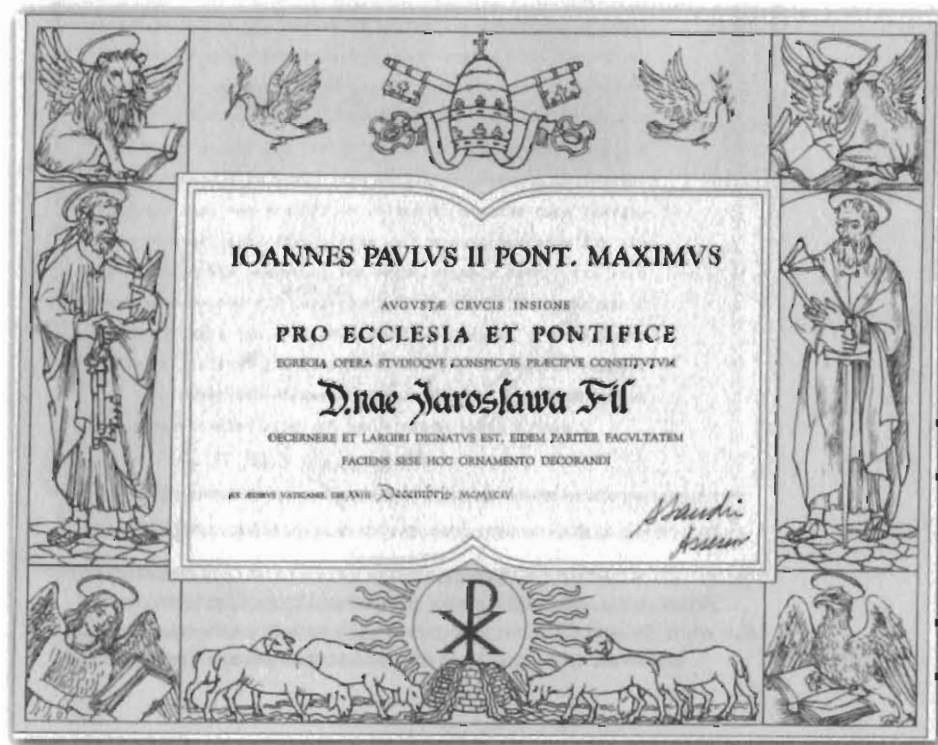
На фото зліва: Христина і Павло Зінцлер,
Слава і Орест Філь, позаду стоїть Андрій
Назаревич, син моєї сестри Марії

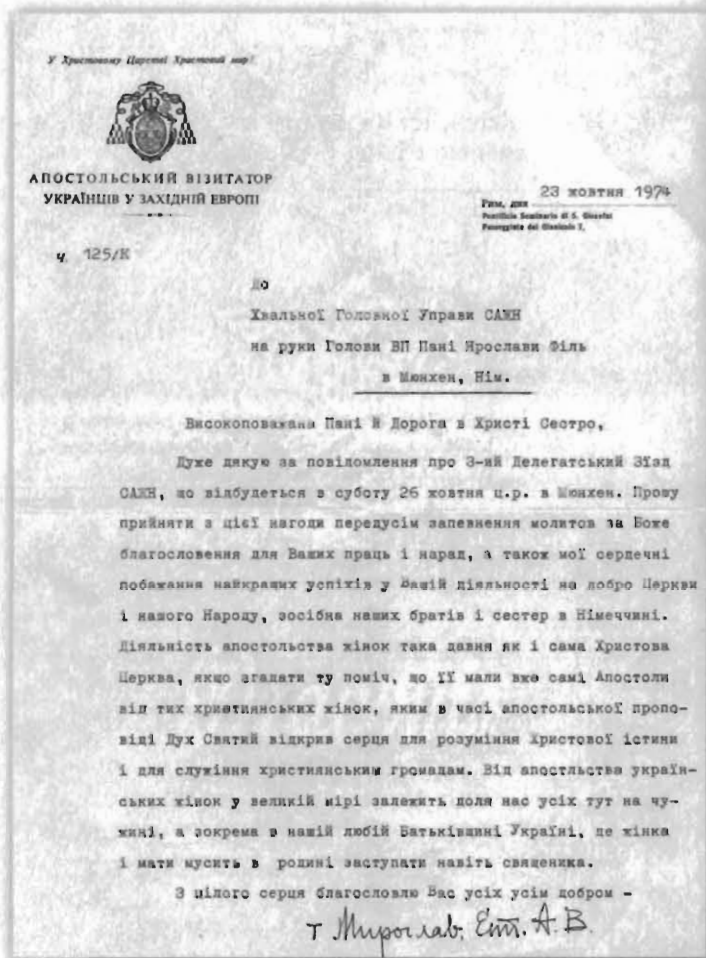

Моя внучка
Любомира-Анна Філь

Грамота і орден
„Pro Ecclesia et Pontifice”.

23 жовтня 1974 р. Лист Апостольського Візитатора Українців у Західній Європі єпископа Миротлава до Голови Головної Управи САЖН п. Ярослави Філь з висловами визнання діяльності Світського Апостольства Жінок у Німеччині

26 травня 1990 р. Грамота (Австрійського Братства Крайової Спільки Штаєрмарк) для п. Ярослави Філь про нагородження її срібною медалью за заслуги

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT
UKRAINIAN FREE UNIVERSITY - UNIVERSITÉ LIBRE UKRAINIENNE

Вельмишановній Пані
Ярославі Філь,
Мюнхен

Вельмишановна Пані Філь,

У житті кожної людини є моменти, коли приходиться вибирати за певну жертвенну працю для блага рідного народу. Прийшов такий час і для Вас - за народничий заслуги в церковній діяльності Ви нагороджені Папським орденом "Pro Ecclesia et Pontifice". Підприємство цей акт як заслужену відзнаку Вашого особистого звитяг, викладеного на відважну суспільно ризикальну працю. Знаємо Вас як добру особу, відверту людину, провідника жіночого руху, шкільництва на сільській, церковній ділянці. Маму УВУ, виступи Вас із високим настрійом, бажано Ваші місцеві зусилля, а саме, зусиль у подальшому суспільно ризиків Церкви і нашої.

З висловом правдивої поваги

Пані **Олена Драмсьовська**

Прес.-гр. Роман Драмсьовський,

Ректор Українського Вільного Університету

Мюнхен, 10 лютого 1995 року

Ukrainische Freie Universität, Pienzenauerstr. 15, D-80679 München, ☎ (089) 98 03 72, (089) 98 09 28, Fax: (089) 981 02 63
Bankverbindungen - банківські рахунки - Bank Accounts

Postgromat München, Kto-Nr. 103 40-801, BIZ 700 100 80; Hypo-Bank München, Kto.-Nr. 410195/22, BIZ 700 200 51

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК У НІМЕЧИНІ

UKRAINISCHER FRAUENVERBAND
IN DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND e.V.

Rumfordstraße 21 a, 80469 München

München, ддз 11. 2. 1995

Вельмишановна Пані
Ярослава Філь
Голова Різниця ОУМ - Мюнхен

Вельмишановна: Дівога Пані Слава

Вітаємо Вас із відзнакою Українського Хресто
у Швейцарії з Ваших старших друзів в Вам
Паньського Ордена, Pro Ecclesia et Pontifice, який
визначив Вас Пана Іван Талмо 5.

Ми щиро радимо з Вами, що
Ваша доброземна жертвенна праця для
Української Католічної Церкви, праця над
Українськими дітьми з шкільництва і громадської
жизни, таке бачення призначення і наше
бажання визначення. ОУМ гордо з фактом, що
себе з гордою гідністю Ви так визначили
отримали.

Бачимо Ваші зусилля багато
зусиль

за Вашу працю ОУМ

Олена Литвиненко
Група Розробки

10 лютого 1995 р. Привітання ректора Українського Вільного
Університету проф. Романа Драмсьовського із врученням
п. Ярославі Філь Папського ордена "Pro Ecclesia et Pontifice"

11 лютого 1995 р. Лист Головної управи Об'єднання українських
жінок у Німеччині до п. Ярослави Філь з привітанням з нагоди
вручення їй ордена "Pro Ecclesia et Pontifice"

УКРАЇНЬСЬКА
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
ХРАМ
СВ. ВОЛОДИМИРА І ОЛЬГИ

290071, м. Львів, вул. Симонюк, 3-а, тел.: 167-98.
Розрахунковий рахунок 00071108 в АК Укробанку м. Львова.

№ _____
На № _____ від 25.05.1995 р. Б.

п. Славі Філь
м. Мюнхен

Христос Воскрес!
Вельмишановна пані Славо!

Сердечно вдячний Вам за ту благодійну працю на ниві милосердя для нашого українського народу.

Особливо вдячний Вам за цей чудовий дарунок для нашого Храму свв. Володимира і Ольги, що в місті Львові – 6 ікон, які були передані нам подружжям Василем та Іриною Гришковськими.

Малю до Вас, пані Славо, особливе прохання. Я опікуюся обласною психіатричною лікарнею де є дитяче відділення, в якому лікуються діти віком від 7 до 15 років, діти – сироти, діти хворі на шизофренію, епілезію, дибелізм та інші хвороби і яким необхідна як матеріальна так і фізична допомога. Від п. Василя Гришковського я дізнався, що у Ваших силах є допомогти нам. Тому звертаюся до Вас від імені цих нещасних дітей, і якщо є така змога, то прошу ім допомогти / одяг, взуття та ін. /.

З вдячністю

Священник церкви св. Володимира і Ольги о. Любомир
Ортинський

Стрий, зам. 531-500, 1993 р.

25 травня 1995 р. Лист священника церкви св. Володимира і Ольги у Львові о.Любомира Ортинського до п. Слави Філь з подякою за допомогу для церкви

Dr. Nikola Schafval
Schafvalstr. 4a
80805 München

Слава Ісусу Христу!

Мюнхен, 10-ого лютого 1995 р.

Преосвященний Владика
Кир Платон Корниляк
Мюнхен

Преосвященний Владико!

Щиро дякую за запрошення для мене й дружини бути на прийнятті в честь п-і Ярослави Філь з нагоди надання її Святішим Отцем відзначення "За Церкву й Папу".

Відзначення п-і Філь – особливо заслужене. Рідко коли людина є охоплена такою невичерпною енергією й бажанням ширити правду й чинити добро, як це є в її випадку. Коли глянути на її життєвий шлях – з признанням довідуємося про її участь в збройній боротьбі за справедливий лад на українській землі, про її вклад для збереження й розвитку рідного шкільництва, кропітної праці в рядах організованого жіноцтва, а особливо жертвенної допомоги ближньому та безкорисної праці біля нашої мюнхенської парохії.

На жаль я не зможу взяти участь в шануванні п-і Філь, бо вийжджаю в професійних справах поза Мюнхен, а моя дружина перебуває в Канаді.

Складаємо на Ваші руки найкращі побажання для п-і Філь, а особливо многих й благих літ в дальшій повній активності.

З християнським привітом та синівською відданістю

Никола Шафвал
д-р Микола Шафвал

10 лютого 1995 р. Лист д-ра Миколи Шафвала до владика Кир Платона Корниляка з нагоди відзначення п. Ярослави Філь орденом „За Церкву й Папу”

ПОДЯКА

Шановна Марі Ярослав Філь

Товариство "Любачівщина" та редакція журналу "Вісник Любачівщини" висловлюють Вам щирю подяку за участь у конкурсі на написання кращого твору-спогаду "Земля моїх батьків (дідів)", присвяченого 50-ій річниці сумнозвісної акції "Вісла". Дякуємо Вам за невмирущу любов до рідної батьківської землі, яку Ви свято бережете у своїй душі і повсякчас передаєте її своїм дітям та онукам. Дякуємо за виховання нового покоління українських патріотів.

Бажаємо Вам довгих і щасливих років життя разом з вашими дітьми і онуками. Хай Бог допоможе Вашим онукам здійснити Ваші мрії, сподівання та задуми.

Бережимо та шануємо наше минуле, дбаймо про наше майбутнє — майбутнє рідної України.

Голова товариства "Любачівщина" *М. Ференц*
Редактор журналу "Вісник Любачівщини" *Ю. Судия*

М. Ляш

16 травня 1997 р.

18 травня 1997 р. Подяка товариства „Любачівщина” та редакції журналу „Вісник Любачівщини” п. Ярославі Філь за участь у конкурсі „Земля моїх батьків (дідів)”, присвяченого 50-річчю Акції „Вісла”

ПОДЯКА

ПАНИ ЯРОСЛАВІ ФІЛЬ
п. Любачів

Колектив Львівського військового ліцею імені Героїв Крут висловлює Вам щирю подяку за послану допомогу у справі виховання майбутніх офіцерів Української Армії.

Хай і в подальшому героїзм і відданість наших предків збудує національну свідомість, а оптимізм, мудрість, спільна праця і незламна сила духу сьогоднішніх поколінь додасть нам віри і впевненості в пошуку шляхів у нове світле товариство.

За наполегливу роботу в збірці цієї чудової і корисної для нас літератури, щиро Вам щиро вітання, побажання міцного здоров'я, добробуту, миру і злагоди.

Начальник Львівського військового ліцею імені Героїв Крут
полковник *Р. Салія*

16 травня 2000 року.

16 травня 2000 р. Подяка Львівського військового ліцею імені Героїв Крут п. Ярославі Філь за допомогу у справі виховання майбутніх офіцерів Української Армії. За підписом начальника ліцею полковника Р. Салія

Лютий, 2002 рік. Нагородження п. Ярослави Філь почесною грамотою і медалею «10 років СОУ» за участь у визвольних змаганнях і відданість ідеї державної незалежності України. За підписом Голови спілки, віце-адмірала Бориса Кожина

А

„Амікус”, лікар 238, 239
 Андерс 217
 „Андрієнко” 85
 Андрух 95
 Анна, див. Семків Анна
 Антоні 161
 Аргасінська Гелена 20
 „Арета”, див. Біло-Гаргай Іванка
 „Арпад” 106
 „Астра” 31

Б

„Байда” 124, 130
 Байовський Міхал 160, 161
 Бандера Степан 78, 83, 224
 Бандира Віра 229
 Бандира Ганя 18
 Бандира Євген 46, 48, 74
 Бандира Софія 18
 Баран Розалія, Рузя, „Бистра”, „Ірка”, Путко 63, 168, 169
 Баран Софія 169
 Бартик Марія 96
 „Батько”, див. Грабець Омелян
 „Бджілка” 106
 Беднаж Анджей 50
 „Беркут”, див. Чарський
 Біло Анна 96
 Біло-Гаргай Іванка „Арета” 85, 89, 91, 96, 97
 „Бистра”, див. Баран Розалія
 Біланч Михайло „Зайчик” 212
 Біланч Осип „Сніг” 84

„Білий”, див. Мельничук Євген
 Білинська 178
 Біловус 210
 Білятович Ірка, Ірина 21, 229
 „Бір” 133, 134
 Бішко Марія 46, 231
 Бобер Ліда 212
 Богдан, див. Мороз Богдан-Володимир
 Боднар Андрій 62, 63
 Боднар Лев 201
 Бондаренко-Ріпецька Марія „Оксана” 220
 Бордюк Болеслав 106
 „Борис” 106-110, 125, 128
 „Бродич” 89
 „Буревій” 132
 „Бурлака”, див. Якимів Степан
 „Бурлачка”, див. Кот Люба

В

Вайнер 3. 12
 Ваньо, див. Зарічко Ваньо
 Ваньо, див. Фельчак Іван
 Варіан Софія 113
 Варянка Ганя 90
 Варянки, родина 90
 Василенко Петро „Волош”, „Гетманець” 64-67, 119, 138
 „Василь” 226
 Василь, див. Качуряк Василь
 Васкан Анна 251
 Васькович Григорій 203
 Вахнянин Богдана, Дануся 47, 71

Вахнянин Влодко 71
Вахнянин Стефа 62
Вахнянин Стефко 71
Вахнянин-Сухорончак Євгенія,
Гена „Верес” 20, 21 25, 46, 47,
62, 71, 229, 230, 232
Вахняншика 53
Ващенко Григорій 213
„Верес”, див. Вахнянин-Сухорон-
чак Євгенія
Верес Люба 29
„Вернигора”, див. Фриз Микола
„Веселій” 83
„Вишинський”, див. Гамівка Ярос-
лав
Віра 36-39
Влодко, див. Вахнянин Влодко
Вовк Маруся 26
„Володар”, див. „Нечай”
Володимир 21
„Волош”, див. Василенко Петро
„Ворон”, див. Сорочак Володи-
мир
Вороняк Анатолій „Хмара” 83, 87
Врублевський 160, 162
Вуйцік 170, 171, 173, 174, 186
Вус Марія 48

Г
Галаса Василь „Орлан” 78-81, 96,
145, 146, 151, 158
„Гай” 35-37, 39, 40, 42, 63
Гайдук Іван 50
Гайовська Люба „Рута” 29
„Галичанка” 237
Гамівка (Гомулка) 61
Гамівка Іванна 20, 25
Гамівка Ярослав „Вишинський”
96, 159-161
Ганусова 50
Ганя 95
Ганя, див. Варянка Ганя
Ганя, див. Філь Ярослава
Гарасовська-Піжур Зоня 232

Гей 48
„Гетманець”, див. Василенко Пе-
тро
Гітлер 80
Гоза Андрій, о. 79
Голяш-Чарнецька Наталка 75
Головинська Юлія, див. Шрам-Го-
ловинська Юлія
Головинський Юліян 7, 8
Голояд Галина „Царниця”, „Ярина”
77, 79, 81, 82, 157
Горбачевська Марія „Ксеня” 78, 79
„Горислав”, див. Ріпецький Мо-
дест
Горницький Орест 18, 230
Горницький Юліян, о. 17, 229
Горницькі, родина 230
Граб Степан, о. 79
„Грабенко”, див. Ніновський Ва-
силь
Грабець Іван 61
Грабець Омелян „Батько” 60, 61
„Григор”, див. Гук Мирослав
„Гринь”, див. „Хрін”
Грицьков'ян Йосиф „Сніг” 106
Грицьков'ян Микола „Макаренко”
106, 225
„Громенко” 77, 128, 130
„Громошенко”, див. Стецько Ва-
силь
Гук Мирослав „Григор” 78
Гуль Катруся 8
Гуль Марія 67
„Гуцул” 106
Гушовський 8

Г
Гена, див. Вахнянин-Сухорончак
Євгенія
Геня, див. Комаровська Євгенія
Голяш Степан „Мар” 104-106,
114-117-119, 122, 125-128,
131, 132, 145, 146, 193, 199,
210, 213, 250

Голяші, родина 116
Гомулка, див. Гамівка
Грабаш Гелена, див. Філь Ярос-
лава
Грабаш Софія 173
Гюльденштедт Йоганн Антон
215

Д
„Давиденко” 121, 128
„Данило”, Данильцьо 36, 37
Данильцьо, див. „Данило”
Дануся, див. Вахнянин Богданна
Дацшин Василь, о. 26
Дацшин Іванка 20, 26, 30
Дашкевич Ярослав 237, 240
Демчук Осипа 78
Державин 197
Дзіман Михайло „Левко” 140-142
Дзімани, родина 141
Дзюня, див. Таубе Фріда
Дзьоба Дмитро 77
Дика Ольга 25, 32-34
Дика Марія 25, 26, 30, 32, 33, 45
Дика Стефанія 25, 33
Дмитро, див. Козій Дмитро
Дозя, див. Станько Дозя
„Дора”, див. Скірка Анна
„Дружба” 106
Дубики, родина 14, 61
Дуда Іван 47

Е
„Ема”, див. Завадовська Ольга
Еутимія, монахиня 206

Є
„Єва”, див. Філь Ярослава
Євген, Женя 188, 189
Євген, див. Мицишин Євген

Ж
Ждан Петро 18
Ждан Славко 24

Женя, див. Євген
Жидяк 35
„Жук” 106
Жук Володислав 232
Жук Іренией 232
Жук Люба 19, 232
Жук Семен 30
Жуковський 50
Журба Галина 28

З
Завада Ілько 25, 29, 63, 229
Завадовська Ольга „Ема” 84, 85,
106, 108, 110, 126, 200
„Зайчик”, див. Біланіч Михайло
„Залізняк” 62-64, 66
Зарицька Катерина, Катря, Катру-
ся 241-244, 248
Зарічко Ваньо 90
Зарічко Марічка 90
Захарків Ольга 203
Заячківська Галя „Уляна” 29
Зброжик Василь „Зенко” 210, 214
„Зелений”, див. Урбан Осип
Зелений Зенон 28
Зеленюк Олександр „Пастир”
29, 240
Зеленюк Ярослав 240
Зеленюк-Сімків Рома, див. Сімків-
Зеленюк Романна
Зеленюки, родина 240
„Зенко”, див. Зброжик Василь
Зінглер Іван 255, 257
Зінглер Марко 255, 257
Зінглер Павло 255, 257
Зінглер Симон 255, 257
„Зірка” 226
„Зоня” 83, 89
„Зорій” 210
„Зорич”, див. Радейко Микола

І
Іван, див. Фельчак Іван
Іван, див. Філь Іван

Іван Павло II 206
Іванка, див. Сімків-Дашкевич
Іванка
Ігор 247
Ігор, див. Урбан Ігор
Ілля, див. Лабунька Ілля
Іра, див. Коритко Ірена
Ірена 175, 229
Ірина, див. Латанишин Ірина
„Ірина”, див. Ровенчук-Лабунька
Марія
„Ірка”, див. Баран Розалія

К
Кавуля 28
Кавуза Петро „Тарас” 79, 151-153,
157, 158, 171, 172
„Калина”, див. Латанишин Гри-
горій
Карабин Павло „Пімста” 158
Карась 110
Карванська-Байляк Анна 162
Карванська Єва, див. Ференц-Кар-
ванська Єва
Карванська Розалія 233, 234, 236
Карванський Іван 14, 66, 233-236
Карванський Микола 233-235
Карванський Петро 233
Карванські, родина 15, 66, 234,
235
„Карлик” 106
Касіяна, монахиня 206
Каспрович Аліція 17
Кася 230
Катерина, див. Мороз Катерина
„Катруся” 167, 168
Катря, Катруся, див. Зарицька
Катерина
Качмарчик Гражина 169
Качмарчик Мирослав 169
Качмарчики, родина 169-172
Качуряк Василь 6
Качуряки, родина 6
Керзон 40, 45, 54, 56, 149, 225

Кінаш Ярослава 29
Кобаній І. 211
„Коваль” 226
Кожин Борис 207, 260
„Козак” 237
Козак Ірина 248
Козакевич Галина 28
Козенко Корнило „Корнієнко”
77
Козій Дмитро 15
Козій Іванна 229
Козій Марійка „Ксеня” 15, 30, 35,
36, 41, 63, 64, 67, 77
Козії, родина 15
Колянковська Катерина, Катря
203
Комаровська Євгенія „Ксеня” 141
Кордін Петро 51
Кордуба Іван 34
Кордуба Мирон 28
Кордуба Стефанія 203
Коритки, родина 21, 232
Коритко Іра 232
Коритко Маруся 232
Коритко Олександр 232
Коритко Олень 232
Корниляк Платон 206, 251, 252
„Корнієнко”, див. Козенко Кор-
нило
Костишин Володимир, отець 91,
93-95, 97
Костишин Марта 95, 108
Костишин Славко 95
Костянтин, див. Семків Костян-
тин
Косьор 14, 233
Кот Люба „Бурлячка” 160
Котелець Степан „Лісовий” 83,
84, 103
Коцевалов 197
Кравс Володимир 17
Кравченко Уляна 144
Краус 21
„Кремінь” 112

Кривко Михайло 52
Крук Богдан „Мелодія” 126
Круцько 71
Круцько Марійка 71
Круцько Стефа 71
„Ксеня”, див. Горбачевська Марія
„Ксеня”, див. Козій Марійка
„Ксеня”, див. Комаровська Євге-
нія
Кузьма-Капустинська Марія 241
Кухарська Марія, Марійка 16, 47
Кухарська Стефанія 16

Л
Лаба Василь 28
Лабунька Ілля 223
Лабунька Марія, див. Ровенчук-
Лабунька Марія
Лабунька Мирослав 221, 222, 224
Лабунька Олень 222, 223
Лабуньки, родина 222-224
Лаврівська Оля 23
Лаврівський 23
„Ластівка” 77
Латанишин Григорій „Калина”
106, 128, 226
Латанишин Ірина 227
Лашин Юрко 29, 62, 63, 229
Лашкевич Дмитро 48
Лебкалюк Оріся 29
„Левко”, див. Дзіман Михайло
Левчук 91, 92
Лесик, див. Пука Олекса
Леся 41
Леся Українка 233
Лесь, див. Пука Олекса
Лена 17, 24
„Липа”, див. Ліщин Микола
„Лисий” 226
Лісикевич 50
Лісковацький 27
„Лісовий”, див. Колотець Степан
Ліщин Микола „Липа” 158
Лятушинська Марія-Ольга 7, 47

Лятушинська-Мороз Катерина
7, 9, 250
Лятушинська Ярослава 21, 229
Лятушинський Степан 13
Ляшківець Іван 70
Лучко Теодор 50

М
„Мак”, див. Молин Михайло
Макаревич Оля, див. Партикевич
Оля
„Макаренко”, див. Грицьков'ян
Микола
„Мар”, див. Голяш Степан
„Марійка”, див. Надія Партикевич
Марта, див. Костишин Марта
„Марта”, див. Філь Ярослава
„Магістр” 106
Марійка, див. Ровенчук-Лабунька
Марія
Марічка, див. Зарічко Марічка
„Марічка”, див. Савчин-Галаса
Марія
Марія 54-56
Марія, тітка 139
Марія, див. Мороз Марія-Ольга
Мартинець 198
Маруся, див. Мороз Марія-Ольга
Маруся, див. Полохайло-Коритко
Марія
Мац Ірина 160
Мац Роман 220
Мац Стефа 160
Мацьків, о. 51
Мелещак Зонька 20
„Мелодія”, див. Крук Богдан
Мельникович Зонка 25
Мельничук Євген „Білий”, 36, 37,
83, 85, 87
Микола, див. Філь Микола
„Мирон” 145
„Мирослава” 83, 85, 89
Михайло 242, 243
Михайло, див. Фельчак Михайло

Михальський 96
Михальчишин Ярослав 232
Мицишин Євген 48
Мицишин Мирослава 47, 48
Мілер 198
Міля, див. Мороз Меланія-Теодозія
Мірчук Іван 197
Молин Михайло „Мак” 210, 214
Молотов 19
Монастирський 28
Мончак Ігор, о. 232
Мончак Мирон 25, 48
Мончаловський Ярослав 17, 18, 24, 47, 229
Мороз Адам 7, 8, 250
Мороз Богдан-Володимир 10, 11, 14, 57, 66, 74, 75, 235, 236
Мороз Володимир, див. Мороз Богдан-Володимир
Мороз Катерина 7, 11, 18, 74, 75
Мороз-Назаревич Марія-Ольга 10, 11, 14, 15, 35, 45, 68-70, 74, 75, 258
Мороз Меланія-Теодозія 10, 14, 15, 35, 45, 57, 60, 133
Мороз Наталка 11
Мороз Петро 74
Мороз Ярослава-Ірина 10
Мосціцький 23
„Мотря”, див. Тесля-Павлик Марія
Мриглод Дарка 21
„Муха” 106
Муха, див. Вовк Маруся

Н
Надія, див. Партикевич-Голяш Надія
Назаревич А. 52
Назаревич Андрій 11, 258
Назаревич Володимир 11
Назаревич Ольга 11
Назаревич Роман 11
„Наконечна” 26
Наталка-Полтавка, див. „Степова”

„Наука” 106
„Недільний” 116, 125
„Нечай”, „Володар” 30, 31
Ніновський Василь „Грабенко” 214
„Новицький” 116
Новицький Михайло 214

О
Огірко Петро 21, 229
Огризло Ольга 20, 25, 28, 30, 229
Одарка 110
„Оксана”, див. Бондаренко-Ріпецька Марія
Олесь, див. Коритко Олесь
Олесь, див. Лабунька Олесь
Олесь, див. Пука Олекса
„Оля” 40
„Орест” 83, 85, 103
Орест 247
Орест, див. Філь Орест-Маркіян
„Орлан”, див. Галаса Василь
„Острроверх” 131, 132, 148

П
Павлікевич 209
Павло 166
Партикевич-Голяш Надія „Марійка”, Надія, Суховська Галіна 104, 105, 114, 115, 117, 118, 122, 131, 132, 135-138, 140, 142, 144-147, 149, 152-158, 161, 163-167, 171, 172, 176-186, 188-192, 195, 213, 224
Партикевич-Макаревич Оля 6, 164, 166, 167, 169, 170, 174
Партикевич Петро 6, 147, 166, 169, 170
Партикевич Тяля 6, 163-167, 171, 176, 177, 178, 184, 195
Партикевичі, родина 166, 169, 170, 175
„Пастир”, див. Зеленюк Олександр

Пачеха 46
Пачехи, родина 46
„Пень” 106
Петлюра Симон 147, 153, 165, 166, 248
Петрик Ірена, див. Філь Ярослава
Пісудський 23
„Пімста”, див. Карабин Павло
Полонська Наталія 198
Полохайло, родина 230, 232
Полохайло Іван 25, 46, 229, 231
Полохайло-Коритко Марія 20, 21, 25, 46, 228-230
Полянський, о. 209
Постемпскі 3. 16
Приймак Михайло 21
„Прірва”, див. Штендера Євген
Процик Нестор 199
Процик Степан 198
„Пугач”, див. Філь Микола
Пука Олекса, Лесик, Лесь, Олесь 42-45, 54-56
Путко, див. Баран Розалія

Р
Радейко Микола „Зорич” 82, 104, 212
Радзкевич Володимир 27, 28
„Рат” 103-106
Ребець Степан 21
„Рен Малий”, див. Урбан Осип
Ремпата Кароль, о. 96
Рихтицька Тамара 222
Ріббентроп 19
Ріпецький Модест „Горислав” 220
„Роберт”, див. Яросевич Степан
Ровенчук-Лабунька Марія „Ірина”, Марійка 77, 210, 213, 218-225
Розалія, див. Баран Розалія
Розалія, див. Карванська Розалія
Розалія, див. Семків Розалія
Роман 104
Роман, див. Семків Роман
Рудницький 197

Рузя 33, 34
Рузя, див. Баран Розалія
„Руслан” 158
„Рута”, див. Гайовська Люба

С
Садова Зонка „Оля” 35, 36
Садова Ірка 21
Садова Розалія 12
Савчин-Галаса Марія „Марічка” 79, 145
Саша 187
Сверчевський Кароль 122, 123, 163
„Святослав” 106, 151
„Святослава” 79, 153, 154, 156-159, 161
Семків Костянтин, Тануєв 60, 61, 216, 218
Семків Микола 216
Семків Надія 144
Семків Розалія 60, 75, 216
Семків Роман 14, 216
Семків Степан, Стефан 144, 216-218
Семків Юліан 216, 217
Семків-Урбан Анна 75, 143, 144, 216-218
Сидор Пеля 20
Симко 18
Симко Марія 29
Симко Петро 46
Сімків-Дашкевич Іванка 21, 29, 238-240
Сімків-Зеленюк Романна, Рома 29, 232, 237, 238
Слава, див. Філь Ярослава
„Славко” 83
Славко, див. Костишин Славко
Славця, див. Філь Ярослава
Скаб Гена „Феська” 63
Скірка Анна „Дора” 103-106, 114
Скшинецькі, родина 14
„Сметана” 106

„Смирний”, див. Федак Михайло
„Сніг”, див. Біланіч Осип
„Сніг”, див. Грицков’ян Йосиф
Содорук-Філь Слава 256, 258
„Сокіл”, див. Федак Михайло
Соколюк Єлизавета 248
Соколюк Зиновій 199, 201, 248
„Соня” 85
Сорочак Володимир „Ворон” 224
Сосюра Володимир 28
Софія, див. Баран Софія
Стадник Влодко 49
Сталін 216
„Сталь” 218
Станько Дозя 231
Станько Іван 50
Станько Славка 231
„Стах” 130
Стельмах Марія 245
Стельмах Михайло 245
Степан, див. Голяш Степан
Степан, див. Семків Степан
Степан, див. Фельчак Степан
Степан, див. Ференц Степан
„Степова”, Наталка-Полтавка 89,
110-113
„Степовий” 116, 125
Стефанія 20
Стефко, див. Вахнянин Сте-
фко
Стецюк 28
Стецько Василь „Громовенко”
125
Стецько Слава 198, 199, 213
Стецько Ярослав 199, 213
Столяр Марійка 29
Стопінська Оля 160
Стронська Маринця 34
Стронська-Полохайло Бронісла-
ва-Ярослава 229
Стронський 33
„Сурмач” 218
Суховська Галина, див. Партикевич-
Голяш Надія

„Сяновий” 128

Т

Таля, див. Партикевич Таля
„Тамара” 106
Танусь, див. Семків Костянтин 60
„Тарас”, див. Кавуза Петро
Таубе Фріда (Дзюня) 20
Телявська-Назаревич Стефа 47
Тесля-Павлик Марія „Мотря”
151-154, 156, 157, 162,
239
„Тетяна”, див. Черешньовська
Анна
Тимочко Ірина „Христя” 89, 105,
122, 158, 159, 204
Тичина Павло 28
Томашівська Марія 198
Трембіцька Катерина 18
Турчик Галина 213
Тарас 247

У

„Ударник” 106
„Уляна”, див. Заячківська Галя
Урбан Анна, див. Семків-Урбан
Анна
Урбан Ігор 217
Урбан Осип (Йосиф) „Рен Малій”,
„Зелений” 143, 144, 217, 218

Ф

Федак Михайло „Смирний” 82,
83, 210
Федак Михайло „Сокіл” 87
Фельчак Іван, Ваньо 92-94, 97
Фельчак Михайло 92, 93
Фельчак Степан 90, 92
Фельчаки, родина 86
Ференц 50
Ференц-Карванська Єва 233-236
Ференц Степан 233, 235
Філь Андрія-Марта 256
Філь Єва „Лобода” 31

Філь Іван 209
Філь Любомира-Анна 256, 258
Філь Марія 210
Філь Микола „Пугач” 81-83, 85, 87,
89, 90, 91, 101-103, 106, 110, 130,
198, 202, 203, 209-215, 250
Філь Орест-Маркіян 76, 201, 250,
254, 256, 258
Філь Розалія 209
Філь Слава, див. Содорук-Філь
Слава
Філь Христина-Лідія 201, 221, 222,
250, 254, 255, 257, 258
Філь Ярослава „Єва”, „Марта”,
Грабаш Гелена, Слава, Петрик
Ірена, 6, 35, 55, 114, 116, 121,
122, 145, 151, 152, 158, 161, 173,
173, 178, 202, 224, 245, 246, 247,
249, 250, 252
Франко Іван 233
Фриз Микола „Верингора” 210

Х

„Хмара”, див. Вороняк Анатолій
„Хома” 111, 112
„Хрін” 86, 90, 91, 103, 110-112,
122, 123, 131, 132, 143-145,
148, 163
Христина, див. Філь Христина-
Лідія
„Христя”, див. Тимочко Ірина
Христя 247

Ц

Цвик Ольга 203
Цекін 52
„Царниця”, див. Голояд Галина

Ч

Чарський „Беркут” 220
„Черемош” 111
Черешньовська Анна „Тетяна” 31,
104, 105, 131-133, 136-138, 140,
146-149, 212, 213

Черешньовський Михайло 93,
129
„Чорний”, „Чорний” 36-39, 111, 143
Чумаченко 50
Чупринка Тарас 83, 242

Ш

Шафранський Анджей 57
Шафранські, родина 15
Шевченко Тарас 203, 207, 233
Шрам-Головинська Юлія 7
Штендера Євген „Прірва” 224
„Шугай” 212
Шумський Влодко 25
Шупер Арко 40
Шупер Захар 78

Ю

Юліян 43, 45, 54, 55, 56
Юліян, див. Семків Юліян
Юлько, див. Юліян
Юльцьо див. Юліян
„Юрко” 116
Юрчик 247
„Юстина” 90

Я

Яблонський 50
„Явір” 35-37, 63
„Яворенко”, о. 104, 105
Ядвіга 20
Якимів Степан „Бурлака” 77, 127,
214
Янківський Богдан 21
Яремко Микола 215
„Ярий” 83, 103
Яримкевич 18
Яримкевич Марія 230
Яримович Оріс 203, 251
„Ярина”, див. Голояд Галина „Ца-
риця”
Яросевич Стефан „Роберт” 89, 113
Ярослав, див. Зеленик Ярослав
„Яструб” 45

Географічний показник

А

Абез 162
Австралія 217, 221
Австрія 83, 128, 129, 231
Америка 80, 83, 95, 116, 147, 148, 178, 193, 22, 223, 227
Англія 96
Архангельська область 216, 218
Аугсбург 166, 195, 197, 250

Б

Баварія 201, 213, 220
Балигород 108, 122, 123, 147
Балтійське море 168
Бандрів 140, 142
Барцани 164-167, 170, 175, 176
Башня Горішня 26
Бельгія 222, 223
Бендрішель 213
Бережани 29
Бережанщина 116
Береза Каргузька 161
Березівка 29
Бескиди 87
Бецади 168
Бишки 116
Бібрка 7, 21
Білгорай 50
Білгорайський р-н 50
Бірча 159
Бойківщина 82
Борова Гора 25-27, 30, 32, 34, 45, 46, 54, 57, 250
Борхів 63, 72

Бразилія 206

Братислава 214
Брилинці 79, 80
Брно 188
Броди 217
Бук 118
Буковиця 89
Бушковичі 160

В

Варшава 46, 52, 60, 61, 156, 162, 163, 216-218
Велика Україна, див. Східна Україна
Ветлинська полонина 132, 137
Винники 10, 11, 74, 76
Винниця 29
Вислок 128, 225
Вислок Горішний 226
Відень 214, 238
Вільно, див. Вільнюс
Вільнюс (Вільно) 166, 171, 187
Вільшаниця 106
Вільховець 113
Вісла, р. 40
Україна, див. Україна
Влтава, р. 187, 191, 192
Вовче 78
Волинь 9, 54, 57, 60, 104, 188, 216
Волинський р-н 237
Воля Вишня 84, 91
Воля Нижня 84, 90, 91, 93
Воля Матіашова 212
Воркута 162

Г

Галичина 18, 21, 33, 45, 54, 60, 153, 171, 210, 231
Гірче 49, 63, 72, 235
Гіршберг, див. Єлена Гура
Гораець 31, 49, 60, 63, 71
Горинець 51
Горлицький пов. 87
Горличчина 96, 212
Грибів 96
Грозьова 159
Грушів 40

Г

Гіжицько 173, 176
Гданськ 235

Д

Дарів 84, 90, 102, 103
Дахнів 25, 49, 50, 70-72
Дев'ятир 40, 41
Диків 53
Дніпро 111
Добромільський пов. 157
Долинський р-н 239
Дрогобицька обл. 238
Дрогобич 160
Дунай 110, 129
Душатин 121
Душатинське озеро 121, 122

Е

Ельванген-Віртемберг 199, 215, 253

Є

Єлена Гура (Гіршберг) 177, 178, 180
Європа 248

Ж

Жовківщина 29, 39, 40, 63
Жовква 47

З

Загутинь 141
Закерзоння 42, 110, 113, 123, 141, 143, 145, 146, 157, 158, 225, 227
Закерзонський край 225
Залуж 50
Зальцбург 214
Запалів 209, 215
Заперекіп 72
Засяння 155
Захід 38, 46, 53, 116, 127, 129, 131, 145-148, 153, 158, 177, 201, 219, 225, 227, 231, 236
Західні Українські Землі (ЗУЗ) 50
Західня Німеччина 158, 219, 250
Збруч 73, 74
ЗУЗ, див. Західні Українські Землі

І

Івано-Франківськ, див. Станіславів
Івано-Франківська обл. 239
Інта 239

К

Казахстан 21, 29, 240
Каліш 147, 153, 163, 166, 167, 172, 176, 177, 195
Калуський р-н 239
Калуш 29
Калущина 237
Камінка Лісова 26
Кам'янка Вишня 39
Кам'янка Волоска 39
Кам'янка Нижня 39
Канада 19, 83-85, 169, 206, 221, 223, 225
Караганда 240
Карпати 40, 90, 107, 122, 123, 127, 143
Кельці 48
Кентшин 164, 166, 168, 169, 171-176

Київ 6, 36, 37, 111, 206, 207, 223, 260
Коломийщина 29
Комі АССР 239
Корманицький ліс 81. 150-152,
158, 171, 218, 226
Корманичі 77, 79, 158
Коровиця 70
Коровиця Вижня 25, 32, 33, 40
Крайсгайм 201
Краків 16, 53, 96
Крехів 39
Криве над Сяном 129
Криниця 83, 147, 148, 211, 212
Кроснянський пов. 87

Л

Лемківська земля 113
Лемківщина 31, 65, 69, 72, 77, 81,
82, 85, 87, 89, 91, 93, 104, 110, 11,
113, 115, 119, 120, 122, 123, 125,
128, 130, 132, 145, 147, 196, 198,
211, 212, 225, 226, 250
Лімна 159
Лінц 214
Ліський пов. 106
Лісько 212
Ліщава Горішня 111-113
Лондон 241, 244
Лопінник, г. 114
Лопінник, ліс 104
Лопінник, с. 116, 126
Лужанка, р. 238
Лужки 237
Луцьк 216
Любачів 7-9, 11, 12, 14-31, 35, 40,
42, 43, 45, 46, 48, 50, 52, 53, 59,
61-64, 66, 67, 70-74, 104, 147,
153, 168, 169, 175, 216, 217, 228,
229, 231, 232-235, 250
Любачівка, р. 13, 71
Любачівський надр-н 218
Любачівщина 11, 15, 18, 29, 32, 62,
64-66, 70, 77-79, 160, 167-169,
235, 245

Люблинець 49, 67, 69
Люблинець Новий 66, 69, 167
Люблинець Старий 49, 69
Людвігсфельд 201, 227
Люрд 251
Львів 6-9, 11, 15, 18, 21, 37, 46, 66,
67, 73-75, 162, 206, 217, 231-233,
235-238, 240, 250
Львівщина 235
Ляңцгут 227
Ляцько 157

М

Магура, г. 237
Маквілер 203
Медика 147, 149
Мельники 69
Молодів 49
Мордовія 162
Москва 80, 81, 230
Мощанець 84
Мшана 113
Мюнхен 78, 82, 125, 147, 193, 197-
199, 201-203, 206, 215, 220,
221, 223, 224, 227, 246, 247,
250-252

Н

Нижанковичі 141
Німстів 63
Німеччина 5, 17, 19, 24, 27, 28, 125,
128-130, 145, 147, 166, 168, 172,
177, 185, 187, 189, 191-194, 196,
197, 199, 201, 203, 210, 214, 215,
218, 219, 220, 224, 231, 245, 251, 252
Нова Гребля 52
Нове Село 29, 52, 61, 62
Новий Ульм 203
Новосанчівський пов. 87
Новосілки 144
Нью Йорк 21, 178, 204, 223

О

Одрехова 83, 84, 101, 102

Олешичі 20, 25, 43, 45, 70, 229
Ольштинське в-во 250
Опаки 49

П

Париж 29, 248
Пассау 194, 195, 227
Перемишська окр. 218
Перемишський р-н 103
Перемишль 18, 26, 77, 78, 103, 141,
151-156, 158, 160, 163-167, 172,
176, 179, 191, 218
Перемищина 69, 79, 80, 85, 110,
111, 145, 157, 158, 164, 166, 225
Печеніжин 224
Південна Україна 215
Піски 48
Пісочна 7
Пикуличі 103, 104
Поділля 54
Полтава 111
Полтавщина 64, 110, 111
Поляни 113
Поляни Суровичні 6, 84, 86, 90,
95, 97, 107
Польща 6, 10, 17, 27, 40, 48, 70, 74, 98,
120, 123, 128, 145, 146, 149, 150,
152, 153, 155, 171, 172, 177, 183,
184, 186, 187, 194-196, 206, 210,
217-220, 227, 250, 252
Прага 177, 183-187, 189, 194
Пулави 102, 103, 107, 225
Пулавський ліс 102

Р

Рава-Руська 35, 40, 41, 250
Рава-Руський пов. 26, 35
Равський р-н 35
Равщина 15, 36, 42, 43, 45, 54, 63
Радава 107-109
Радруж 40, 45
Радянський Союз (СРСР, Совет-
ський Союз) 11, 19, 24, 40, 52,
60, 80, 81, 120, 128, 133, 144, 149,

150, 153-155, 166, 183, 186, 218,
225, 231

Регенсбург 116, 220
Риманів 97, 113
Рівне 9
Ріміні 21
Річпосполита 50
Рогатин 29
Розенгайм 221
Роп'янка 113
Росія 59, 184, 185, 207, 215, 216
Рудки 236
Рудники 235
Ряшів 45, 96, 160, 162

С

Самбір 143
Самбірщина 142-146, 149, 218
Святкова Мала 113
Сенькова Воля 84
Середнє Велике 225
Сибір 15, 21, 23, 24, 28, 29, 53,
128, 141, 208, 216, 218, 221,
231, 232
Синява 77
Синявка 49, 54, 57
Синявський пов. 49
Скаржисько 14
Словаччина 83, 91, 128, 213, 225-
227
Советський Союз, див. Радянський
Союз
Сокільники 162
Сорбонна 199
Снежка, г. 180
Спаськ 240
СРСР, див. Радянський Союз
Станіславів (Івано-Франківськ)
205, 239
Станіславівська обл. 239
Станіславщина 29, 237
Станькова 29, 238, 239
Старе Село 229
Старий Самбір 132, 133, 138, 139, 144

Старосамбірський р-н 143
 Стежниця 108, 147
 Стрий 7, 59
 Сурмачівка 219
 Суровиця 84, 86, 87, 90, 92, 96, 107
 Суховоля 25, 29, 49, 63, 229
 Схід 24, 112, 131, 132, 145
 Східні Пруси 6, 163, 164, 168, 219
 Східна Україна (Велика Україна)
 17, 24, 54, 83, 184
 США 21, 140, 215, 221, 223
 Сян 24, 82, 128, 134, 135, 143
 Сянік 98, 99, 101
 Сяніччина 212
 Сяніцький пов. 141

Т
 Тайзендорф 215
 Тарнів 162
 Терка 69
 Тернопіль 245, 246
 Тісна 122, 123
 Томашівський пов. 49

У
 Угнів 36
 Угринів 216
 Ужгород 239
 Україна (Вкраїна) 5, 8, 9-11, 21, 29,
 44, 47, 51, 63, 64, 72, 79, 100, 101,
 104, 110, 111, 113, 116, 119, 128,
 131, 132, 134, 146, 158, 166, 170-
 172, 174, 176, 185, 206-208, 221,
 224, 225, 232, 235, 236, 241, 244,
 245, 251, 252
 Українська держава 6, 61, 78, 223,
 236
 Ульм 199, 215
 УРСР 73
 Устрики Долішні 55, 143, 217

Ф
 Філядельфія 223
 Фінляндія 188

Фльоринка 96
 Фордон 162
 Франція 46, 203

Х
 Холмщина 21, 36, 83, 210
 Хрещата, г. 84, 103, 105, 122, 124
 Христинопіль, див. Червоноград

Ц
 Цівків 50

Ч
 Червона Скала 213
 Червоноград (Христинопіль) 11
 Чесанів 8, 24, 50, 62, 71, 231
 Чорний Криж 187, 189, 192
 Чорний ліс 85
 Чехія 172, 185, 191, 194, 195, 213,
 245
 Чехословаччина 120, 128, 147,
 168, 219

Ш
 Шляйзгайм 199, 215

Щ
 Щецінек 217
 Щутків 26, 235

Я
 Яблінка 122
 Явас 162
 Явірник 226
 Явожно 96
 Яворів 25, 28, 30, 158
 Ярослав 8, 9, 25, 47, 48, 209, 210,
 211, 231
 Ярославський пов. 49
 Ярославщина 77, 210, 218
 Ясельський пов. 87
 Яслиська 95-97, 100, 101, 102

Зміст

Від автора

Дорогий Читачу! 5

Розділ перший

Моє дитинство й шкільні роки в Любачеві 7
 Мої сестри і брат 10
 Наша хата 13
 Наша вулиця 14
 Школа 17

Розділ другий

Війна і підпілля 23
 У Боровій Горі 24
 Львівська матура 27
 Санітарний курс 30
 Вишкіл радіооператорів 35
 Повернення на Любачівщину 42
 Знову на Равщині 54
 Карта правду тобі скаже 56
 „Домашній арешт” 58
 Петро Василенко „Волош” 64
 Трагедія Люблинця 66
 Виселення моєї сім'ї в Україну 72

Розділ третій

З Любачівщини на Лемківщину 77
 Вітання „Орлана” і „Марічки” 79

Кінець війни	80
Мій побут і праця у 6-му районі	82
Провідник „Пугач”	87
Великдень 1946 року	91
„Дора”. Трагедія повстанської шпитальки на Хрещатій	103
Моя дорога до криївки провідника „Мара”	106
Подруга „Степова”	110
Зимою у бункері	114
Весна 1947	122

Розділ четвертий

Через кордон в Україну	131
Назад на Закарпаття	146
Смерть „Святослави”	153
„Мотря”	157

Розділ п'ятий

На Східні Пруси	163
Зустріч із „Катрусєю”, станичною з Нового Люблинця	167
На службі у Кентшині	169
На зв'язковий пункт у Корманицькому лісі	171

Розділ шостий

Через два кордони на волю	173
---------------------------	-----

Розділ сьомий

Німеччина	197
-----------	-----

Розділ восьмий

Про мого чоловіка Миколу Філя „Путача”	209
Тета Розалія	216
Марія Ровенчук-Лабунька „Ірина”	218
Розповідь про Григорія Латанишина „Калину”	225
Спомин про Марію Полохайлю-Коритко	229

Родина Карванських	233
Рома Сімків-Зеленюк	237
Іванна Сімків-Дашкевич	239

Розділ дев'ятий

У пам'ять Катерини Зарицької	241
Вірш, який переслали мені Марія і Михайло Стельмахи з Тернополя, в день моїх уродин	245
Вірш, який присвятили мені вчителі Української суботньої школи у Мюнхені з нагоди мого 70-ліття	246

Розділ десятий

Життєпис пані Ярослави Філь, виголошений під час надання їй папського ордену „Pro Ecclesia et Pontifice”	249
--	-----

З родинного альбому	253
---------------------	-----

Документи	260
-----------	-----

Іменний показник	269
------------------	-----

Географічний показник	278
-----------------------	-----

За даними Генерального Штабу Війська Польського під час Акції „Вісла” було виселено щонайменше 140 тис. українців із 795 місцевостей у 22 повітах Краківського, Ряшівського і Люблінського воєводств. Депортовано їх у 442 залізничних транспортах і поселено в кількох тисячах місцевостей на території 71 повіту у 9 воєводствах північно-західної Польщі. За офіційними даними польського Міністерства рільництва, до виселення на Україну (1944-1946) і Акції „Вісла”, українці проживали у 1738 місцевостях південно-східної Польщі.

Акція „Вісла” Книга виселених

Минає чергова, вже 56-та, річниця депортації українців з рідних земель, з нашої малої Батьківщини. На наших очах відходить останнє покоління свідків вигнання, а ми й далі неспроможні відповісти на такі, здавалося б, прості, а водночас фундаментальні питання, як: Скільки українців було насправді виселено під час Акції „Вісла”? З яких місцевостей і коли їх виселено? Як називалися ці люди? До яких місцевостей їх депортовано? Тому-то Осередок документації і студій „Український архів” у Варшаві виступив з ініціативою опрацювання і видання книги, яку пропонує назвати *Акція „Вісла”. Книга виселених*.

Філософія *Книги* є проста:

- Кожна місцевість, з якої у 1947 р. виселено українців, матиме свою власну сторінку, своє тривале місце в історії. Очевидно „сторінка” це поняття умовне. Є села, доля яких заслуговує на десятки сторінок, цілі книжки.

- Матеріали до опрацювання такої сторінки – інформації про кожну місцевість збирають її колишні мешканці, їхні діти. Це повинно бути справою їх гордості.

- За організаційні, наукові, фінансові й видавничі справи, пов'язані з працями над *Книгою*, відповідатиме Український архів і створена для цього редакція.

Які матеріали треба зібрати, щоб на їх основі можна було написати й умістити в *Книзі* інформацію про Вашу місцевість?

І. ЧАСТИНА ОПИСОВА

1) Інформації про виселену місцевість та її населення.

Основні відомості про історію місцевості, церкву. Скільки родин було перед війною (українців, поляків, жидів, та інших). Скільки осіб загинуло під час війни і після її закінчення? Скільки вивезено на примусові роботи до Німеччини, а скільки заслано на Сибір? Добре було б подати прізвиська тих, які загинули на фронті, у підпіллі, були замордовані німцями, НКВД, польським підпіллям, військом і міліцією, були засуджені, страчені, ув'язнені в концентраційному таборі Явожно.

2) Виселення на Радянську Україну в 1944-1946 рр.

Коли відбулося виселення (дата, хоча б приблизна). Описати, як виглядало виселення, як поводитися Польське Військо з населенням, скільки родин виселено?

3) Дата виселення українців з даної місцевості під час Акції „Вісла”.

Подати дату виселення. Якщо мешканців даної місцевості виселяли у кілька етапів, описати, коли це було, подати хоча б приблизно скільки родин виселено на першому етапі, а скільки на другому, третьому і пояснити, чому так сталося.

4) Опис виселення у спогадах мешканців.

Описати, як виглядало виселення в 1947 р., коли почалося, як поводитися військо з мешканцями. Як склалася доля місцевості під час і після Акції „Вісла”?

5) Назва залізничної станції, з якої вирушив транспорт із виселенцями.

6) Назва залізничної станції, до якої прибув транспорт з виселенцями.

Якщо українців виселяли з даної місцевості у кількох транспортах, вказати, до яких станцій (повітів, воєводств) на північно-західних землях Польщі були вони скеровані.

II. ПОІМЕННІ СПИСКИ ВИСЕЛЕНИХ РОДИН

Прізвища всіх осіб, виселених з даної місцевості, будуть поміщені в *Книзі* за схемою, поданою у „Листку виселеного села”, який можна отримати в „Українському архіві”.

III. ФОТОГРАФІЇ СЕЛА, ЙОГО МЕШКАНЦІВ, ПЛАН СЕЛА

Від чого почати збирання інформацій про Вашу місцевість до *Книги виселених*?

- встановити сучасне місце проживання найстарших мешканців свого села (адреси, телефони) й налагодити з ними зв'язок.

- з їх допомогою опрацювати (нарисувати) план села, на якому позначити номери всіх хат та їх власників.

- за тими ж номерами скласти поіменний список прізвищ і прізвиць усіх голів родин у селі й зібрати інформації про їхню долю. Для родин, виселених в Акції „Вісла”, встановити персональні дані всіх членів родини, за зразком „Листка виселеного села”.

- на основі спогадів найстарших мешканців села та інших джерел почати збирати інформації про виселення та інші, необхідні до опрацювання описової частини *Книги*.

- повідомити Український архів про те, хто і для якої місцевості збирає матеріали.

Звертаюсь із закликом до виселенців з Акції „Вісла”, які живуть у Польщі та в діаспорі, зокрема, до їх дітей, до молоді: приєднайтеся до праці над *Книгою виселених*. Кожний з Вас може – й повинен стати – її автором. Ще не є запізно. Додаткові інформації про це, як збирати матеріали до *Книги*, а також готові до заповнення „Листки виселеного села”, можна отримати під адресою:

UKAR, 02-588 Warszawa 48, Skr. poczt. 156

tel/fax: (0-22) 841-87-56 e-mail: ukar@medianet.pl

